

OP WEG NAAR EEN FRIESE CIRCULAIRE ECONOMIE

Handleiding Circulair Systemisch Ontwerpen voor Regio's

NYNKE LAVERMAN - YOUR ANCESTOR

Hello there
This is your ancestor speaking
Your predecessor from the 21st century
When you emerged repressing me
Remember? That was us
The Homo Economicus

Don't walk away please stay
Please listen to what I have to say
I know I'm out of favour out of date
You hate me probably and it's too late
To change my fate but please two minutes
For your ancestor the one that went before you
I assure you that when you let me explain a little more
Of what we went through what we really meant to do
That the intention wasn't evil on our side
It might shed a different light
On how you think of us your ancestors
So you may learn from us because
To not get lost in the future
You must know your past right?

So here I am
This is your ancestor speaking
Your predecessor from the 21st century
You're blaming me for spreading myself
Endlessly around the globe exploiting nature
Leaving no hope for a future driving the Earth
To the verge of exhaustion draining her to the bone
Like a virus in fact doing what it loves the most
To multiply and multiply completely undermining its host
And you're right in a way looking back I admit that we did
But we weren't aware thought we were doing good
Economic growth for all of you
Comfort and convenience
Life is so much easier
Than it has ever been before
You have to give me that
Of course I do regret
That we've polluted ourselves
Out of existence
Created an unbridgeable distance
From all other forms of life
Until life finally left us
Exit Homo Economicus

You say growth was my Holy Grail
Yes it was and it failed
It couldn't last I do agree
But in the middle of the hustle
You cannot really see

The point I'm trying to make
We weren't fully awake
We didn't know the things you know
It seemed good to stick with growth
Climate change we heard the words
But the words just didn't hurt
And it may sound absurd to you
But we loved our children too
We were stuck in a system of business
That's how we survived it gave us our lives
'To buy or not to buy' was to be or not to be
Buying things determined our identity
And you can laugh about it now
But remember it was how
We managed to get out
Of poverty and wilderness
Don't call it pure silliness
So we aren't flawless
Your great-grandparents
But you shouldn't lay it all on us
The Homo Economicus

You say growth was my Holy Grail
Yes it was and it failed
It couldn't last I do agree
But in the middle of the hustle
You cannot really see

So here I am
This is your ancestor speaking
Your predecessor from the 21st century
To ask for forgiveness and for some understanding
Please don't be too demanding
Don't be too hard on us
We did the best we could
Moving forward like we thought we should
Though we were just a phase
In the existence of the human race
We paved the road for you
In many ways
This is your ancestor speaking
The relatives you know so well
Forgive us I beg you
For sending you to hell

"In the middle of the hustle
you cannot really see"

NYNKE LAVERMAN - YOUR ANCESTOR

'Your Ancestor' is de eerste single van Nynke Laverman haar nieuwe album Plant, die z'n première had op de Vonketon (mei 2020, zie ook als voorbeeld bij pijler zeven)

Het nummer is ontstaan vanuit de vraag wie wij, als westerse mens, zijn en willen zijn. Wat hebben we te zeggen tegen onze achter- achterkleinkinderen? Zijn we goede voorouders?

De nummers van Plant komen uit via een Slow Album Release, een nieuw concept dat ontstond door de Covid-crisis. Elke maand verschijnt er een nieuw nummer, vergezeld door een podcast, waarin Nynke in gesprek gaat met mensen die haar bij het maken van Plant geïnspireerd hebben.

Voor ons is Nynke haar tekst een oproep, een contemplatie, een kans om nú - met alles wat we weten, daadwerkelijk zo snel als mogelijk tot een Nieuwe, Volhoudbare, Toekomstbestendige Economie te komen.

Van de videoclip "Your Ancestor" - Nynke Laverman
Credits foto: Douwe Dijkstra

"Het is uniek dat zoveel partijen in één provincie met elkaar samenwerken en zich inzetten voor een circulaire economie. In Fryslân ondernemen we meteen concreet actie en voegen we de daad bij het woord."

John Vernooij, bestuursvoorzitter Circulair Friesland en & directeur Omrin

INDEX

01. VOORWOORD	05
02. INLEIDING	08
03. VERENIGING CIRCULAIR FRIESLAND	10
04. UITGANGSPUNTEN EN ONTWERPPRINCIPES	15
05. CIRCULAIR SYSTEMISCH ONTWERPEN	36
Stap 1: Energie verzamelen en ecosysteem creëren	41
Stap 2: Analyse stand van zaken	44
Stap 3: Visie & ambitie	47
Stap 4: Oplossingen kiezen	50
Stap 5: Aan de slag	53
Stap 6: Vinger aan de pols	56
06. LEREN DOOR TE DOEN	58
a. Geleerde lessen uit de praktijk	59
b. Blick op de toekomst	62
07. MET DANK AAN	64
BIJLAGEN	68

01

VOORWOORD

CIRCULAIR IS HET NIEUWE NORMAAL AAN HET WORDEN

Sinds de oprichting van Vereniging Circulair Friesland vanuit het bedrijfsleven in 2016, zijn we gestaag gegroeid tot nu meer dan 100 leden. Daarbij brengen we de vier "O's" bij elkaar - Ondernemers, Overheid, Onderwijs en ook Ons, wij, de maatschappij.

Overheden hebben circulaire inkoop omarmd en de circulaire economie verwerkt in economisch en ruimtelijk orderingsbeleid. Bedrijven zijn actief bezig om succesvolle businessmodellen te ontwikkelen en slagen hier in toenemende mate in. Hier zien we een inspirerende en aanstekelijke werking voor andere bedrijven. Onderwijs heeft de circulaire economie en de Duurzame Ontwikkelingsdoelen geïmplementeerd in het gehele doorlopende onderwijsprogramma. Circulair is het nieuwe normaal aan het worden - zeker ook bij jonge mensen.

In Friesland zien we ook dat we economisch nooit kunnen concurreren met de grote economische clusters in Nederland (Schiphol, haven Rotterdam, brainport Eindhoven). Vandaar dat we een eigen cluster-strategie hebben ontwikkeld.

Nu hebben we zowel een kunststof-cluster in Heerenveen, een energiecluster in Leeuwarden, een biobizz hub bij Paques, de Wateralliance in Leeuwarden, de bouwcampus in Dokkum, het Ecomunitypark in Oosterwolde, etc. Allemaal uitwerkingen van field labs waar de vier O's bij elkaar komen en werken aan circulaire oplossingen. Hiermee maken we de kracht van de regio zichtbaar.

We zijn van mening dat de Regionale schaal een goede schaal is om de circulaire economie te versnellen - we zijn van een grootte dat we grote internationale innovaties en ontwikkelingen kunnen opzetten en doorontwikkelen (water- en kunststof- cluster, in samenwerking met geheel Noord Nederland); tegelijk zijn we van een schaal dat we elkaar kennen en makkelijk kunnen ontmoeten, wat de noodzakelijke innovatie bevordert.

Wij zijn trots op de stappen die we de afgelopen vijf jaar hebben gemaakt en zijn vol vertrouwen dat we deze lijn naar de toekomst kunnen doortrekken. De energie die het heeft losgemaakt is ongekend en groeit nog steeds. We zijn zichtbaar in de rest van Nederland, delen onze aanpak en geleerde lessen graag met andere delen van het land (zoals Circulair West, de circulaire economie alliantie) en we staan altijd open voor de geleerde lessen van elders.

John Vernooij

Voorzitter Bestuur Vereniging Circulair Friesland

SAMEN OP REIS NAAR DE ECONOMIE VAN DE TOEKOMST

Laten we beginnen met een stelling:
Circulaire economie is eigenlijk heel eenvoudig.

Een circulaire economie functioneert volgens een aantal 'wetmatigheden', die, als je die precies volgt, je vanzelf leiden naar een toekomstbestendige, duurzame, sociale, inclusieve wereld.

Het is belangrijk dat je daarbij een paar specifieke vaardigheden ontwikkelt. De belangrijkste zijn: nieuwsgierig zijn, samen willen werken, geloven dat 'fouten maken' eigenlijk kansen zijn om iets van te leren, integraal denken, verder denken in de tijd, gewoon gaan doen, doen, blijven doorzetten en er vooral ook voor zorgen dat je goed in je vel zit.

Nogal een stelling, hè?
Ik geloof daarin.

Gelukkig heb ik ook meerdere keren mogen meemaken dat het met deze 'elementen' echt werkt. Met vallen en opstaan. Binnen bedrijven, tussen bedrijven – en de afgelopen jaren binnen de prachtige regio Fryslân, met daarbinnen verschillende organisaties: bedrijven, onderwijsinstellingen, overheden en andere maatschappelijke organisaties.

Friesland is een regio waar organisaties elkaar helpen met moeilijke vraagstukken, elkaar opzoeken en blijven uitdagen om steeds weer verder te komen. Waar het veelzeggende woord 'mienskip' gemeenschap betekent in de letterlijke zin: het samen met elkaar doen en er voor elkaar zijn. Waar de Provincie "geluk op 1" in haar beleid heeft gezet. Er is alleen één uitdaging: we hebben de afgelopen 100 jaar de wetmatigheden die nodig zijn voor een circulaire economie in grote mate 'genegeerd'. En daardoor – naast prachtige producten en heel veel mooie vooruitgang – ook veel 'bijkomende schade' mee ontworpen of in stand gehouden. Zaken zoals armoede, uit- en buitensluiten; grote milieuvervuiling en klimaatverandering. Zaken waar we dan

weer nieuwe producten en diensten voor hebben ontworpen, die een deel van de oplossing daarmee zijn, maar vaak ook weer deel van een nieuw probleem zijn geworden. In economische termen: 'flawed growth': groei die meetelt in het Bruto Nationaal product, maar ook een groei die eigenlijk vooral schadelijk is voor ons welzijn.

We werken aan een circulaire regio, die welzijn nastreeft. Samen op reis naar de economie van de toekomst. Daar zetten we op in, in Friesland, met de vereniging Circulair Friesland en haar vele leden.

Wat je nu gaat lezen is het verhaal van Circulair Friesland. Het geeft inzicht in hoe we dit de afgelopen vijf jaar hebben opgezet, doorgedacht, welke methodieken we daarbij gebruiken, wat we hebben geleerd, wat ons "vallen en weer opstaan" is geweest en waar we nu staan. Het is een handleiding en tegelijkertijd ook een reflectie, een evaluatie. De lessen die wij hebben geleerd delen we graag, zodat de volgende groep, vereniging, ondernemers, burgers, jij, verder kunnen bouwen aan hun en jouw eigen circulaire economie.

VCF 1.0 is tot hier gekomen, we voelen dat het tijd is voor VCF 2.0 – zonder dat we precies weten wat dat precies inhoudt en hoe we daar gaan komen.

Graag nodigen we jullie uit om met ons mee te lezen, reizen, denken en samen de Nieuwe Toekomst te ontwerpen en tot realiteit te maken. Want niemand weet 'hoe het moet', samen weten we wel heel veel en kunnen we de noodzakelijke transitie naar een 'Economie met geluk op 1' ook werkelijkheid maken.

Ingrid Zeegers

Programma Directeur Circulair Friesland - 2016-2020

02

INLEIDING

INLEIDING

Fryslân is ambitieus op weg om een circulaire provincie te worden. Vastbesloten om van onze provincie de meest circulaire regio in 2025 te maken en een voorbeeld te zijn voor de volgende generatie. Dit betekent: niet te lang praten, maar vooral doen!

Waarom een Circulaire Economie?

Die vraag heeft elk lid van Vereniging Circulair Friesland zichzelf weleens gesteld. De 'Circulaire Economie' is een term die steeds meer gebruikt wordt: was het vijf jaar geleden nog iets volledig nieuw; nu is het onderdeel van veel bedrijfsstrategieën en beleidsstukken, en ook regelmatig in de media. En dat is terecht. De circulaire economie biedt kansen voor een duurzamer wereld: productie en consumptie binnen de draagkracht van de planeet en een economie die werkt voor mensen en een die banen en een veerkrachtige samenleving creëert.

Maar waar begin ik?

Dit document, deze handleiding, biedt startende regio's de mogelijkheid om te leren van de lessen van vijf jaar Circulair Friesland. Het geeft inzicht in de methodiek (onze aanpak), en deelt de successen en de voorbeelden.

Stap 1 van onze aanpak? Energie verzamelen! Breng de juiste mensen bij elkaar, zet een stip op de horizon, verzamel middelen en organiseer je. En bovenal: ga samen aan de slag. Met pilots, experimenten, en bouw deze vervolgens uit, schaal ze op en werk samen met je (keten)partners. Want de circulaire economie bewerkstellig je niet alleen; sterker nog, het liefst samen. In ons geval doen we onze vereniging. Samen met al onze leden en met alle relevante partijen in de maatschappij: ondernemers; overheid; onderwijs, NGO's en wijzelf - de quadruple helix - hebben we heel veel projecten geïnitieerd en onze aanpak ontwikkeld. We delen deze lessen nu graag met jullie.

We hopen dat het jullie inspireert en dat jullie ons ook laten weten wat jullie aanpak is. Zodat we dan samen het beste op elkaars kennis en kunde kunnen voortbouwen.

Laat het ons weten op info@circulairfriesland.nl!

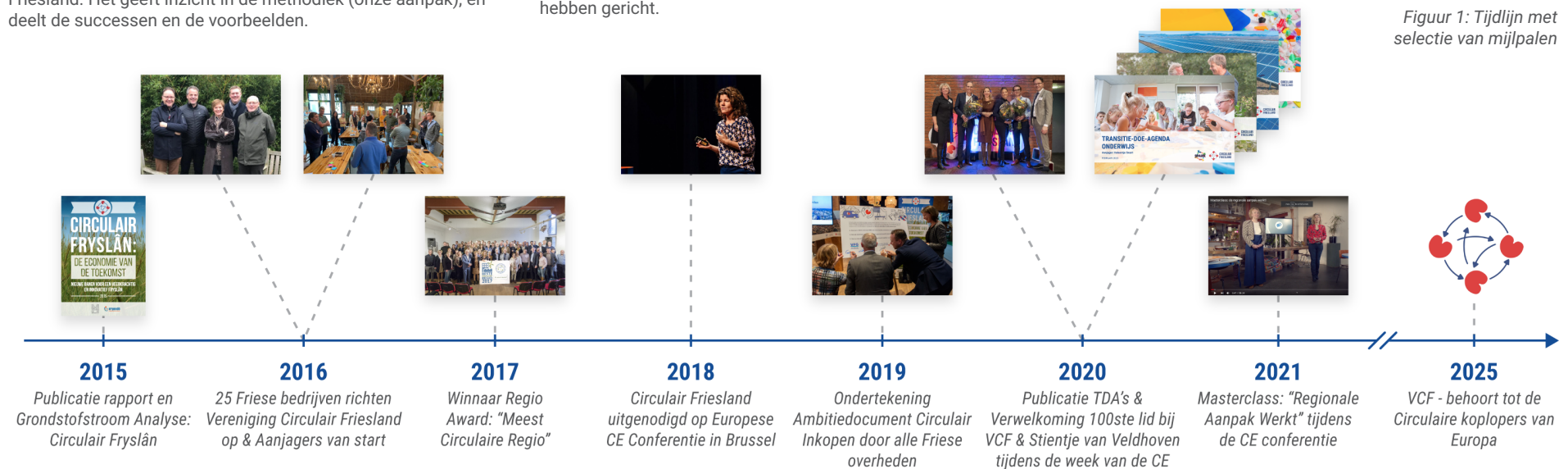
Leeswijzer

In hoofdstuk drie vertellen we over onze organisatie, onze vereniging, over het werken met onze leden, onze aanjagers van de circulaire economie en de 11 thema's waar wij ons op hebben gericht.

In hoofdstuk vier geven we onze 'houvast' van de circulaire economie. Dit is een inhoudelijke uitwerking van onze visie op de circulaire economie. Hierbij gaan we in op onze vijf uitgangspunten en op de ontwerpprincipes op basis van de zeven pijlers van de circulaire economie van Metabolic. We illustreren deze met concrete voorbeelden en tips zodat je er zelf mee aan de slag kunt.

In hoofdstuk vijf gaan we dieper in op ons proces, onze methodiek: de aanpak van VCF. We delen de zes stappen die je doorloopt als organisatie, als ondernemer, of als aanjager van de circulaire economie. Van energie verzamelen, het doen van een analyse van de stand van zaken, naar doelen stellen, projecten kiezen en deze uitvoeren, tot het monitoren van de voortgang, om uiteindelijk de cyclus weer opnieuw te starten.

In hoofdstuk zes vatten we onze belangrijkste lessen samen, delen we onze evaluatie en geven we een doorkijk naar de toekomst, het doorontwikkelen van VCF, om samen toe te werken naar de meest circulaire regio van Europa in 2025.

03

VERENIGING CIRCULAIR FRIESLAND

Onze organisatie

HOOFDSTUK 1

HOOFDSTUK 2

HOOFDSTUK 3

HOOFDSTUK 4

HOOFDSTUK 5

HOOFDSTUK 6

HOOFDSTUK 7

DE VERENIGING MET IMPACT

In 2015 zetten zeven bedrijven de eerste stap naar het sluiten van kringlopen. Samen met Provincie Fryslân en Gemeente Leeuwarden geven zij opdracht tot een grondstofstromenanalyse van Fryslân – op dat moment zijn ze de eerste in Nederland.

De grondstofstromen-analyse maakt meerdere kansen inzichtelijk, over vijf thema's verdeeld: circulaire landbouw; plastic; organische reststromen; bouw van de toekomst; voedsel.

Tijdens de presentatie van dit rapport laat een groot gezelschap aan ondernemers, kennisinstellingen, (maatschappelijke) organisaties en overheden zich inspireren door de talloze circulaire mogelijkheden, Friese kansen en veelbelovende kringlopen.

Na de presentatie besluit men echt werk van alle kansen te maken. En zo ontstaat begin 2016 Vereniging Circulair Friesland, opgericht door 25 bedrijven en andere organisaties: een eerste stap op weg naar een circulair Fryslân.

In de loop der jaren is de Vereniging uitgegroeid tot nu een ledental van ruim 100 leden, waarbij alle overheden, alle kennisinstellingen, een aantal maatschappelijke organisaties en meer dan driekwart bedrijfsleven lid zijn geworden. Van de ruim 70 bedrijven is meer dan 90% MKB.

Dit is een uniek profiel en biedt Circulair Friesland kansen om echt circulaire ketens te bouwen met alle relevante partijen.

AMBITIE

Ambitie is – vanaf het eerste moment – om in 2025 tot de koplopers van circulaire regio's van Europa te behoren*. Dit hoofddoel is leidend voor al onze activiteiten. Een Circulaire Regio omschrijven we als een Regio zonder afval, met 100% duurzame energie en positieve impact op zowel mens, maatschappij als biodiversiteit. Daarnaast ambiëren we om een banenmotor te worden voor duurzame innovatie en om de leden van de VCF een aandeel te geven in het verwezenlijken van de circulaire economie in hun regio.

Daarbij zien we Circulair Friesland als **'de Vereniging met Impact & Versneller van de Transitie'**, die circulaire projecten en iconen realiseert, door middel van samenwerken en doen, doen, doen.

Cover rapport
Circulair
Friesland
(2015)

** Een circulaire regio omschrijven we als een regio zonder afval, met 100% duurzame energie en positieve impacts op zowel mens, maatschappij als overige ecosystemen.*

Founding fathers & mothers

DEHAAN
ADVOCATEN EN NOTARISSEN

WETTERSKIP
FRYSLÂN

ECOstyle
Van nature bewust!

SEkwadraat
ARCHITECTS OF THE SUSTAINABLE CHAIN

elkien

Friese milieu federatie
Samen voor een mooi en duurzaam Fryslân

Gemeente Leeuwarden

DE Harmonie
STADSSCHOUWBURG LEEUWARDEN

KNN

Lankhorst
Engineered Products

VAN WIJNEN

Koninklijke
oosterhof holman

PAQUES

provincie fryslân
provincie fryslân

Rabobank

rijksuniversiteit
 groningen

SPAANSEN

van hall
larenstein
university of applied sciences

BOUW GROEP
DIJKSTRA DRAISMA

De Friesland

Jorritsma Bouw
SINCE 1924

ONZE ORGANISATIE

Vereniging Circulair Friesland bestaat uit haar leden en het aanjaagteam. Samen zijn zij de katalysators van de circulaire economie in Friesland.

Daarbij hebben we gemerkt dat de Verenigingsvorm (de juridische entiteit van VCF) ons heel goed helpt. Zo is het mogelijk dat alle entiteiten en organisaties lid kunnen worden. En het drukt daarbij ook goed uit waar we voor willen staan: het 'verenigen', het samen mogelijk maken van de nieuwe circulaire economie.

Statutair is vastgelegd dat het 'hoogste' beslisorgaan de Algemene Leden Vergadering (ALV) is. Twee keer per jaar komt deze bij elkaar. Bestuur, Directie en het team stellen voor wat er op de ALV besproken en besloten wordt en werken dat vervolgens uit.

DE LEDEN

De leden pionieren door hun dagelijkse activiteiten om te zetten in circulaire ambities en de verbinding aan te gaan met andere bedrijven, overheden, kennis- instellingen en (maatschappelijke) organisaties. Ze doen dat door hun agenda en belangen open en bloot op tafel te leggen, door samen te werken, door in het diepe te springen, en door anderen te inspireren óók circulaire stappen te maken. Kortom: door gewoon te dóén.

Iedereen die wil, kan lid worden van VCF, met als voorwaarden:

- Een proactieve, nieuwsgierige en open houding voor alle (reeds in kaart gebrachte of nog te bedenken) mogelijkheden;
- Een 'meedoen-mentaliteit', dat wil zeggen: meedoen met een eigen project of initiatief of bijdragen aan een lopende innovatie van het thema of platform;
- Deelname en inzet voor minimaal drie jaar. Die hebben we nodig om echte verandering te bewerkstelligen (binnen één jaar is niet haalbaar, het vraagt langdurig betrokkenheid).

"Vereniging Circulair Friesland brengt kennis in en verbindt. Samen etaleren we de successen. Een samenwerking waaruit nog meer mooie circulaire, reproduceerbare en schaalbare successen gaan ontstaan."

*Bouwgroep Dijkstra Draisma
(een van de founding father van VCF)*

VCF Captains Dinner 2020

Het lidmaatschapsmodel van VCF - geleerde lessen

In het huidige lidmaatschapsmodel wordt een tarief van €5.000 per jaar gehanteerd, voor een periode van minimaal 3 jaar. Kleinere organisaties hebben een gereduceerd tarief. Nu, na vijf jaar en zeker ook door de corona-crisis, merken we dat de 'rek' uit het lidmaatschapsmodel is: Een minimale investering van €15.000 voor drie jaar is een grote uitgave voor veel partijen. We zien ook dat leden om geheel verschillende

redenen lid worden, variërend van een motivatie om te doordenken wat circulaire economie betekent tot toegang tot een netwerk. We hebben ondervonden dat de wil en capaciteit om te kunnen bijdragen aan projecten varieert per lid.

Vanaf 2021 wordt - gezamenlijk met de leden - het huidige model geëvalueerd en doorontwikkeld.

ONZE ORGANISATIE

DE AANJAGERS

De leden worden begeleid in de transitie door het aanjaagteam - dit bestaat uit een aanjaag-expert per thema, die goed weet wat er binnen het thema allemaal speelt. Het aanjaagteam wordt ondersteund en begeleid door de directie; communicatie en algemene organisatie (financieel; office-management).

Een aanjager is een enthousiaste kartrekker die het verschil willen maken in de transitie naar een circulaire regio. aanjagers 'makelen en schakelen', benaderen de leden en andere organisaties actief om - gevraagd en ongevraagd - de dialoog op te zoeken en te werken aan duurzaamheid en circulariteit. Ze signaleren knelpunten, koppelen vraag aan aanbod, circulaire grondstof aan verwerker en launching customer. Aanjagers zijn op de hoogte van sector- en thema-specifieke wet- en regelgeving en hebben een relevant netwerk.

Aanjagers zijn echte doeners en tegelijk goede relatie-bouwers, die met hun expertise toegevoegde waarde realiseren binnen hun thema voor de leden. Tegelijkertijd staan ze open en gaan ze op zoek naar nieuwe ontwikkelingen in hun veld. Het aanjaagteam komt regelmatig (eenmaal per vier weken) bij elkaar om door te denken over circulaire ambities en doelstellingen. Daarbij worden projecten gekozen en uitgewerkt die de transitie naar circulaire economie kunnen versnellen - projecten zowel van leden als niet-leden. **Het aanjaagteam heeft hier een onafhankelijke positie in.**

"Ik ben er trots op dat wij als Friese Rabobanken een bijdrage leveren aan Circulair Friesland; de economie van de toekomst. Ook wel de economie van het 'gezonde verstand' genoemd. VCF brengt een beweging op gang die resulteert in een samenleving waarin circulariteit een vaste plek heeft."

Rabobanken Friesland (Jelmer Algra, Leeuwarden)

De aanjagers tijdens de heisessie in 2020

Het aanjaagteam - geleerde lessen

De transitie naar een circulaire economie vraagt om aanjagers als 'schapen met zes poten', oftewel met een breed scala aan vaardigheden:

- Van strategisch interventies kiezen tot pragmatisch en concreet doen;
- Van grote lijnen uitzetten tot oog voor detail;
- Het hebben van een relevant netwerk en regelmatig contact met de leden over wat er bij hen speelt;
- Van inhoud tot aan organiseren van Circulaire Cafés; etc.

Er is een actieve groep aanjagers ontwikkeld, met een sterke intrinsieke motivatie om de circulaire economie werkelijkheid te maken. Daarbij hebben meerdere aanjagers in de loop der tijd aanvullende competenties

ontwikkeld en werden ze samen ook een hecht team waarin ze elkaar aanvullen en ondersteunen. Echter, 'schapen met 6 poten' zijn schaars. Het onderwijs heeft zich in de loop van afgelopen jaren al opgemaakt om dit soort vaardigheden in het onderwijscurriculum te bouwen. Tegelijkertijd zou het waardevol zijn als er zoiets als een 'Circulaire School' kwam voor alle functies, zodat iedereen bekwaam gaat worden in het transformeren naar een circulaire economie.

Wat het team verder betreft, veelal werken ze in een bestaande organisatie en werken ze daarnaast minimaal één dag in het Circulair Friesland team. Het is gebleken dat dit (te) weinig is. Het is wenselijk om aanjagers voor meerdere dagen aan de transitie te verbinden.

ONZE ORGANISATIE

11 THEMA'S IN 2020

In de loop van de afgelopen jaren is het aantal thema's waarop Circulair Friesland werkzaam is, uitgegroeid van vijf naar nu 11 thema's. Deze hebben we als volgt geclusterd:

De biologische kringloop

- Landbouw
- Biomassa
- Voeding
- Water

De technologische kringloop

- Bouw
- Plastic
- Energie
- Mobiliteit

Overig

- Recreatie & Toerisme
- Onderwijs
- Zorg

Op al deze thema's sturen we op icoon-projecten - projecten die impact maken en de transitie naar een circulaire economie versnellen. Voor de meeste thema's hebben we een 2025 strategie uitgewerkt, die we Transitie-DOE-Agenda's noemen, hierover meer in hoofdstuk vijf. Deze zijn allemaal terug te vinden op onze website: www.circulairfriesland.nl

Thema's - geleerde lessen

De aanpak in thema's illustreert hoe we naar CE kijken - het bevorderen van de regenererende capaciteit van de aarde, door in 2 kringlopen te ontwerpen.

Tegelijk is het soms wel breed geworden, waardoor het niet altijd goed mogelijk was om de focus te houden - en icoon-projecten helemaal af te maken & te borgen in het systeem.

PLATFORMBIJENKOMSTEN, RONDE TAFELS EN CIRCULAIRE CAFÉS

Gedurende het jaar hebben we regelmatig bijeenkomsten om de voortgang op de thema's te behouden:

- Drie keer per jaar (rond februari, juni en oktober - november) hebben we Platformbijeenkomsten waar we alle deelnemende partijen op de hoogte houden van de voortgang en nieuwe inhoud brengen en innovatie uitvragen; dit zijn semi-publieke bijeenkomsten. Iedereen die iets kan bijdragen is welkom;
- Ronde Tafels zijn besloten bijeenkomsten waar een selectief aantal partijen een circulaire innovatie verder uitwerkt. VCF is daar niet altijd bij, wel vaak op de hoogte en kan het daarna op hoofdlijnen inbrengen op de voortgang tijdens de Platformbijeenkomsten
- Circulaire Cafés zijn maandelijkse 'Cafés' die voor iedereen toegankelijk zijn. Er is een vast format: een presentatie met circulaire inhoud; een concreet praktijkvoorbeeld en 3-5 'pitches' van partijen die de zaal en het netwerk vragen actief met hen mee te denken

Zie verder ook hoofdstuk vijf.

Bijeenkomsten - geleerde lessen

De veelvuldige bijeenkomsten hebben voor veel positieve energie & bewustwording gezorgd. Binnen Friesland is er grote bekendheid voor Circulair Friesland ontstaan - wat heeft bijgedragen aan een positief klimaat om op steeds meer plekken CE toe te gaan passen.

Ronde tafel tijdens de dag voor de duurzaamheid (2018)

“Pâques maakt graag gebruik van het netwerk en de kennis die er binnen Circulair Friesland is om behulpzaam te zijn bij verdere stappen richting innovaties op het gebied van de circulaire economie.”

Pâques Technology te Balk

04

UITGANGSPUNTEN EN ONTWERPPRINCIPES VOOR EEN CIRCULAIRE ECONOMIE

HOE WIJ DE CIRCULAIRE ECONOMIE ZIEN

We beschouwen het werken aan de circulaire economie als een manier om tot een nieuw volhoudbaar systeem te komen dat positief bijdraagt aan een leefbare planeet voor mens, maatschappij, milieu en dier. We werken aan de "Economie van de Toekomst" die we zo snel mogelijk willen bereiken. Een circulaire economie is een welzijnseconomie: een economie die binnen de grenzen van de planeet opereert en bijdraagt aan een goed leven van haar bewoners. Dit gaat dus verder dan alleen het sturen op materialen. We benaderen de economie van de toekomst integraal, vanuit meerdere perspectieven.

Circulariteit is niet een doel op zichzelf, we zien het als een ontwerpmethode om de toekomstige werkelijkheid, met de keuzes van nu, positief, robuust, integraal en sociaal inclusief vorm te geven.

Deze ontwerpmethode is een proces, een manier van kijken en een manier van doen. Met onze beschrijving van dit proces beogen we te inspireren en concreet handelingsperspectief te geven. We geven graag onze tips en tricks waar je zelf mee aan de slag kunt.

Geen definitie, wel een gezamenlijk doel

Binnen Circulair Friesland hebben we niet één definitie van de circulaire economie, omdat we graag maximaal 'out-of-the-box' en creatief willen denken, vanuit een integraal perspectief. Wat ons betreft is dit essentieel om de noodzakelijke innovatie te inspireren en uit te werken – het hebben van één definitie kan dat 'vastzetten' en beperken. We hebben daarbij wel een duidelijk doel voor ogen.

We beschouwen als ultieme doelstelling van circulaire economie om de aarde weer in haar dragende en regeneratieve capaciteit te herstellen en te houden. Met andere woorden: hoe zorgen we dat onze voetafdruk zoveel is als één aarde aankan, in tegenstelling tot ons huidige verbruik waarvoor we drie tot drie en een halve aarde nodig hebben? Hiervoor moeten we ons anders gaan organiseren, anders gaan ontwerpen, met andere uitgangspunten en op basis van een integraal perspectief. Om de circulaire economie te bereiken kijken we verder dan alleen naar materialen. We houden rekening

met energie en klimaatimpact, het gebruik van water en de effecten op de biodiversiteit. Daarbij ontwerpen we voor gelukkige, gezonde en betrokken mensen die zich kunnen uiten en gehoord voelen. Op de pagina's die volgen gaan we dieper in op deze uitgangspunten die aan de basis liggen van onze ontwerpmethode en de ontwerpprincipes die we toepassen om toe te werken aan de Friese circulaire economie die we voor ogen hebben.

Enkele definities van de Circulaire Economie

CE wordt vaak op verschillende manieren gedefinieerd. Op dit moment zijn er meer dan 100 definities in omloop, variërend van:

- "In een circulaire economie bestaat geen afval en worden grondstoffen steeds opnieuw gebruikt. Het afval is de nieuwe grondstof" - [Rijksoverheid]
- "Een circulaire economie is gericht op het langer in de productieketen houden van grondstoffen, met als doel een optimaal gebruik en hergebruik van grondstoffen, dus met de hoogste waarde voor de economie en de minste schade voor het milieu." - [PBL]
- "A circular economy is one that is restorative by design, and which aims to keep products, components and materials at their highest utility and value, at all times." - [Ellen MacArthur Foundation]
- "Circulaire economie is een model van productie en consumptie, waarbij bestaande materialen en producten zo lang mogelijk worden gedeeld, verhuurd, hergebruikt, hersteld, opgeknapt en gerecycleerd om meer waarde te creëren" - [EU]
- "Alle definities bevatten in ieder geval de volgende 3 elementen: gesloten kringlopen, hernieuwbare energie, systeemdenken." [Het Groene Brein]

DORP - een circulaire experimenteer plek tijdens het festival "Welcome to the Village"

UITGANGSPUNTEN EN ONTWERPPRINCIPES

In plaats van één definitie hanteren we bij de VCF uitgangspunten om het doel van “één aarde-voetafdruk” te bewerkstelligen. Dit zijn er vijf, waarbij de onderlinge samenhang van belang is om te begrijpen.

Het belangrijkste is hierbij dat onze (ontwerp-)keuzes - met betrekking tot producten, onze economie of samenleving - ten eerste bijdragen aan het **zelfherstellende vermogen** van onze aarde, de samenleving en de natuurlijke processen die het leven op aarde mogelijk maken. Om die keuzes goed te kunnen maken moet je leren **doordenken als een schaker** en meerdere stappen vooruit kijken. Dit wordt ondersteund door het opbouwen van steeds meer **kennis van** de verschillende materialen in je producten en binnen het systeem, wat je de mogelijkheid geeft om te sturen op de daadwerkelijke **impact en (milieu-)kosten** van de keuzes die je maakt. Door dit **integraal en holistisch** te benaderen, verzeker je een robuust en toekomstbestendig ontwerp.

Bij de circulaire economie gaat het niet alleen om het hoogwaardig hergebruik van materialen, het gaat ook om het beperken van de gevolgen voor biodiversiteit, water- en energiebronnen en sociale thema's zoals gezondheid en welzijn en culturele diversiteit en eigenheid. De bedoeling is om op positieve impact te sturen. In figuur 2 zijn deze uitgangspunten (A t/m E) schematisch en in onderlinge samenhang weergegeven.

Op de volgende pagina's gaan we dieper in op onderdeel E: De zeven pijlers van een circulaire economie van Metabolic, die het integrale perspectief biedt om te ontwerpen voor een circulaire economie. We werken elk van de zeven pijlers uit, met suggesties hoe je deze toepast als ontwerpprincipe. Ook geven we concrete voorbeelden van producten en projecten die laten zien hoe het principe in de praktijk wordt toegepast. Daarbij hebben we de Circulaire ontwerpprincipes ook gekoppeld aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties (Sustainable Development Goals – SDG's). **Op basis van de stelling: 'Als je écht integraal circulair ontwerpt, dan draag je vanzelf bij aan de SDG's.'**

De vijf uitgangspunten van VCF:

De vijf uitgangspunten zijn voor ons het 'fundament' om een circulaire economie te kunnen ontwerpen. Het loont om met alle deelnemende partijen deze goed van te voren door te spreken en uit te werken hoe men deze wil adresseren.

A Ontwerp een zelf-herstellend systeem

De ultieme doelstelling van een circulaire economie is om de aarde weer in haar redenerende capaciteit te krijgen. Daarvoor moeten we producten zo ontwerpen en consumeren, dat dit daadwerkelijk binnen de capaciteit van 1 aarde valt. Voor een zelf-herstellend systeem is het belangrijk dat we de twee mogelijke kringlopen onderscheiden: de biologische en de technologische kringloop.

B Doordenk de consequenties van je ontwerp en beslissingen in de tijd

Wees je bewust te van de gevolgen van je handelingen en je keuzes, niet alleen in het hier en nu, maar ook daar en straks. Leer denken als een schaker, als een systeemdenker en ontwerp in de tijd.

C Werk toe naar een systeem dat 'weet' waar alle grondstoffen zijn en heengaan

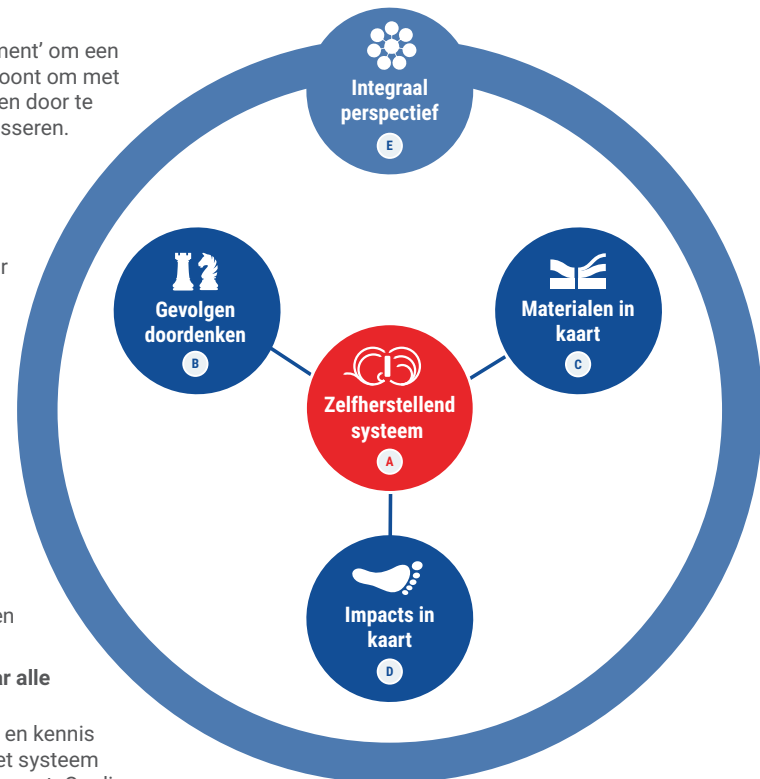
Zorg er voor dat je steeds meer informatie en kennis (data) hebt over de grondstoffen binnen het systeem waarmee je ontwerpt, idealiter op ieder moment. Op die manier kan je goed op impact sturen.

D Breng alle impacts en kosten in kaart, zowel op samenleving als op milieu (aarde, plant en dier)

Neem de daadwerkelijke kosten (true pricing) van een ontwerp mee in de keuzes die je maakt, over de gehele levensduur.

E Draag zorg voor een integraal ontwerp aan de hand van zeven pijlers, zoals gedefinieerd door Metabolic

Deze zeven pijlers hebben we uitgewerkt in zeven ontwerpprincipes (uitgewerkt op de volgende pagina). Daarbij zijn we van mening als je die echt zoveel mogelijk naleeft, dit inderdaad leidt tot de “Economie van de Toekomst”.

Figuur 2: De vijf uitgangspunten van VCF

ONZE INVULLING VAN DE ZEVEN PIJLERS VAN EEN CIRCULAIRE ECONOMIE

Metabolic: “We kunnen pas begrijpen wat een circulaire economie is, wanneer we vooruitkijken naar het gewenste eindresultaat.”

Veel organisaties definiëren de circulaire economie op basis van activiteiten en concepten, zoals nieuwe verdienmodellen, ketensamenwerking, afval als grondstof etc. Deze activiteiten en concepten vertellen alleen niet wat de circulaire economie daadwerkelijk precies inhoudt, wat het doel is. Dit komt omdat ze niet een duidelijk beeld schetsen van het gewenste eindresultaat: hoe ziet de wereld er uit als zij daadwerkelijk circulair is?

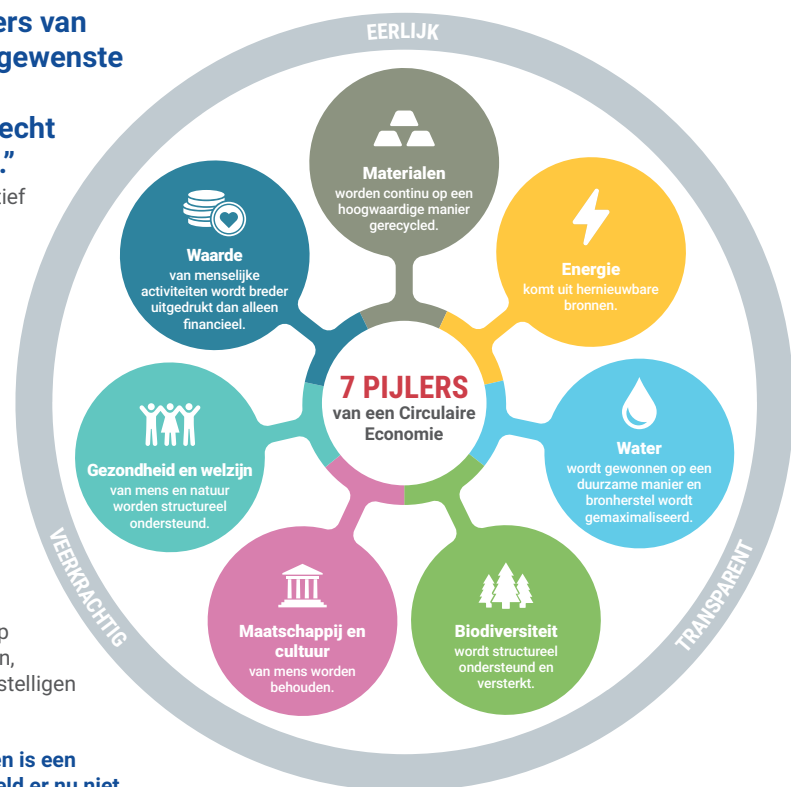
Door deze vraag centraal te stellen en te beantwoorden ontstaat gemeenschappelijk begrip van wat we proberen te bereiken en kunnen we de vooruitgang op dit gebied op een betekenisvolle manier meten. Gedurende de jaren dat wij advies hebben gegeven met betrekking tot de circulaire economie, zijn wij (Metabolic) vaak tegen problemen aangelopen rondom afwegingen tussen circulair ontwerp, besluitvorming en het kwantificeren van circulaire doelen. Hierdoor is het voor ons essentieel gebleken om de pijlers van een volledig circulaire, duurzame economie uit te schrijven. Tijdens dit proces zijn we er vervolgens achter gekomen dat er nog veel meer facetten in het gehele economische systeem invloed hebben op dit streven naar een gesloten materiaalkringloop. Dit heeft uiteindelijk geleid tot de zeven pijlers die volgens ons een circulaire economie kunnen realiseren (zie figuur 3).

Circulair Friesland: “De zeven pijlers van Metabolic geven onze aanpak de gewenste integrale uitwerking, waarvan we geloven dat die nodig is voor een echt duurzame, volhoudbare toekomst.”

Om die reden hebben we het integrale perspectief van de zeven pijlers vanaf de eerste dag als één van onze belangrijkste uitgangspunten (zie figuur 3) genomen. We hebben ze verder doorvertaald naar praktisch handelingsperspectief en aan iedere pijler een ontwerpprincipes verbonden. Daarbij hebben we ze ook gelinkt aan de Sustainable Development Goals – omdat deze nu vaak als kader gebruikt worden bij veel bedrijven, overheden en in het onderwijs. Het is onze stelling dat, als je de ontwerpprincipes volgt, je vanzelf in een wereld komt die de SDG's weet te behalen.

Bij alle projecten vragen we hoe er wordt bijgedragen aan eenieder van die zeven pijlers. Dat hoeft niet in één keer, dat kan ook in de loop der jaren. Idealiter wel op een afzienbare termijn, zodat we de ambitie voor 2025 kunnen bewerkstelligen en de meest circulaire regio van Europa blijven.

Wat we hierna als ontwerpprincipes beschrijven is een ideaalsituatie. We weten heel goed dat de wereld er nu niet zo uit ziet. Wellicht zouden we een grote CTRL-ALT-DELETE knop moeten hebben - en, met alle kennis van nu, de wereld opnieuw vormgeven. Alsof we een nieuw wit vel papier mogen pakken om alles opnieuw te ontwerpen. Dit is uiteraard niet mogelijk en wellicht niet wenselijk. Maar we geloven wel dat deze ontwerpprincipes opgaan voor nieuwe producten en systemen en voor het bestaande systeem de richting aangeeft om zo snel als mogelijk echt circulair te worden. We zetten in op een transitie, van het huidige vervuilende en lineaire systeem, naar een veerkrachtig en circulair systeem. Op de volgende pagina's delen we onze ervaringen met het toepassen van deze ontwerpprincipes, we geven praktische tips en illustreren deze aan de hand van concrete voorbeelden uit Friesland.

Figuur 3: De zeven pijlers van de circulaire economie

PIJLER 1 - MATERIALEN & GRONDSTOFFEN

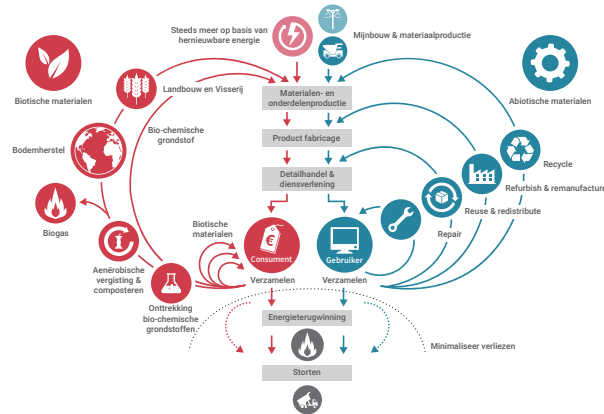
Uitleg

We hebben één aarde die ons heel veel grondstoffen biedt. Sommige van die grondstoffen kunnen snel hernieuwd worden (denk aan biomassa zoals hout); andere materialen hebben er miljoenen jaren over gedaan en zijn op dit moment eindig (denk aan schaarse metalen zoals zilver, koper, lithium). Pijler 1 van de circulaire economie gaat over het gebruiken van grondstoffen en ontwerpen van materialen op zo'n manier dat '1 aarde gebruik' verzekerd wordt.

Ontwerpprincipe: nutriënten blijven nutriënten

Om tot een zo hoogwaardig mogelijk gebruik van grondstoffen en materialen te komen is het essentieel om grondstoffen te allen tijde als een nutriënt te blijven beschouwen, dat niet alleen voor één moment wordt gebruikt, maar onderdeel is van een grotere kringloop. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de biologische (links) en technologische (rechts) kringloop (zie figuur 4):

- Biologisch: Producten die 'geconsumeerd' worden, slijten en een grote kans hebben om in de natuur te eindigen. Deze kringloop kan zichzelf heel goed vernieuwen als er gestuurd wordt op het vergroten van biodiversiteit en duurzaam watergebruik

Figuur 4: Vlinder-diagram van de biologische en technische kringloop (Ellen MacArthur Foundation)

Positieve impact op de volgende Sustainable Development Goals:

- Technologisch: Producten die meerdere keren gebruikt kunnen worden en die blijven bestaan. Hiervoor is het altijd noodzakelijk om een 'terugname-propositie' te ontwerpen, aangezien deze niet in de natuur mogen verdwijnen (vanwege toxiciteit of vanwege schaarste).

De getoonde 'vlinderdiagram' (zie figuur 4) is daarvoor een goede illustratie. Stelling is dat er 'bijkomende schade' (zoals vervuiling; afval en verspilling) ontstaat als deze twee kringlopen worden gecombineerd.

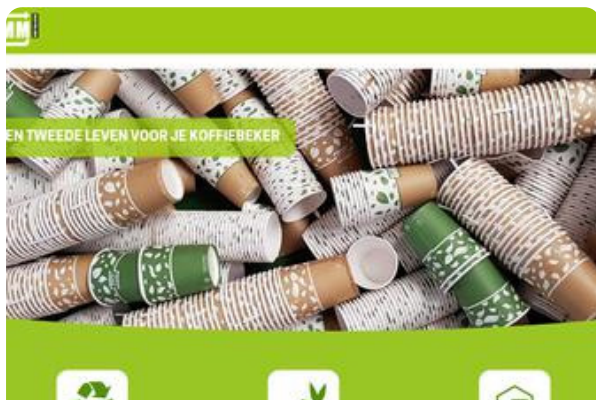
Ontwerp voor 'oneindig' gebruik

- Ten eerste, voorkom vrijkomen van kwalijke of toxische stoffen in de biologische kringloop. Als deze stoffen wel voorkomen in bepaalde producten, dan behoren deze producten tot de technologische kringloop en is er strenge controle en een gesloten 'terugname-proces' nodig
- Ontwerp voor hergebruik of de mogelijkheid om te 'ontmantelen': probeer producten zo lang mogelijk in hun meest volledige en pure vorm te behouden, of zorg dat ze makkelijk te 'ontmantelen' en los te maken zijn in herbruikbare onderdelen (bijv. meng materialen niet onlosmakelijk met elkaar)
- Ontwerp materiaalkringlopen die overeenkomen met menselijke tijdschalen (bijv. met aanpasbaar ontwerp of lange levensduur, zodat de technische levensduur gelijk gesteld kan worden aan de functionele levensduur). Idealiter zouden mensen niet telkens weer (meer van) hetzelfde hoeven te kopen, zoals een nieuwe telefoon. Het is beter om deze te kunnen repareren of te kunnen upgraden
- Daarentegen, ontwerp producten met schaarse materialen zo dat deze materialen snel toegankelijk zijn om eerder hergebruik mogelijk te maken voor de meest up-to-date technologie (die veelal schoner en duurzamer is)
- Bij recycling is het belangrijk dat producten, componenten en grondstoffen weer met maximale kwaliteit terug in de keten komen. Creëer daarom toepassingen voor iedere recycle-kwaliteit - waarbij de kleinste of binnenste cirkel (in het vlinderdiagram) de voorkeur heeft, omdat deze meestal de laagste energievraag en het hoogste kwaliteit behoud heeft
- Tot slot, gebruik materialen zo lokaal mogelijk en vermijdt het verbranden van grondstoffen tot 'energie'. Dit is komt ook duidelijk naar voren in de discussie omtrent het stoken van biomassa. Los van het feit dat deze materialen nuttig kunnen zijn voor andere doeleinden, kan biomassa zorgen voor negatieve CO₂-emissies als het wordt toegepast als 'bouwsteen' in plaats van brandstof.

Praktische tips

- Begin met een grondstofstroomanalyse – op die manier zie je direct wat je aan grondstoffen beschikbaar hebt;
- Idealiter ontwerp je je product / dienst direct voor een echte circulaire economie – dat betekent dat je het of voor de biologische of voor de technologische kringloop ontwerpt;
- Als dat niet haalbaar is, kijk dan waar het grootste 'waardeverlies' in de levenscyclus is - en begin daar met de keten anders te ontwerpen (o.a. de CIRCO track gebruikt dit als ontwerp-opgave);
- Maak een circulaire keten inzichtelijk: grondstof -> verwerker -> klant en creëer gezamenlijk de spelregels en voorwaarden waaronder het product in de circulaire keten blijft.

PIJLER 1 - MATERIALEN & GRONDSTOFFEN

LIMM RECYCLING

LIMM Recycling maakt koffiebeker recycling gemakkelijk. Al jaren innoveren zij zowel in bekers voor de biologische (karton) alsook de technologische (plastic) kringloop. Vanaf dag 1 hebben ze altijd zorg gedragen voor het leveren én ophalen van bekers, alsmede ze voor 100% te recyclen tot nieuwe bekers of andere producten. Hun laatste innovatie is een beker van bioplastic, gemaakt uit rioolslib. Zie ook: www.limmrecycling.nl

VAN WIJNEN – FIJN WONEN

Van Wijnen – Fijn Wonen innoveert de bouw met woningen die remontabel zijn. Dat betekent dat de woningen op een andere locatie een tweede leven kunnen krijgen, omdat deze gemakkelijk uit elkaar te halen zijn en in goede staat weer opnieuw gebruikt kunnen worden. De materialen worden vastgelegd in een materialenpaspoort. Op De Loskade wordt met deze technieken geëxperimenteerd. Zie www.vanwijnen.nl en www.deloskade.nl

NATIONAAL TESTCENTRUM CIRCULAIR PLASTIC

In Friesland waren een aantal partijen al bezig in een Consortium Closing the Loop. Daar bleek dat er behoefte was aan test- en onderzoeksfaciliteiten voor het sorteren en wassen, maar dat die niet beschikbaar waren in NL. Het ontbreken hiervan bleek een vertragende factor voor innovatie en ontwikkeling in de toepassing van kunststoffen uit huishoudelijke afvalstromen. De eerste ideeën voor een testcentrum zijn getoetst en uitgewerkt bij een Ronde Tafel bijeenkomst van Circulair Friesland. Het is uiteindelijk opgenomen als icoonproject in de nationale Transitie Agenda. Inmiddels is het NTCP uitgegroeid tot het eerste onafhankelijke test- en onderzoekscentrum in Europa met faciliteiten voor sorteren (en binnenkort ook wassen) op industriële schaal. Zij heeft als doel om bij te dragen aan innovatie en ontwikkeling om de plastic kringloop voor 100% te sluiten. Zie www.ntcp.nl

⚡ PIJLER 2 - DUURZAME ENERGIE

Uitleg

In een volhoudbare, toekomstbestendige economie is alle energie gebaseerd op hernieuwbare bronnen. Hernieuwbaar betekent binnen één generatie. Dit zijn: zon, water, wind en geothermie.

Iedere dag leveren duurzame, hernieuwbare bronnen zoveel energie, dat we daar de rest van het jaar genoeg aan hebben. Eén probleem: we kunnen die energie nu nog niet opslaan en bewaren om op een later moment te gebruiken. Gelukkig gaan de technologische ontwikkelingen zo snel dat deze mogelijkheid in rap tempo dichterbij komt.

Positieve impact op de volgende Sustainable Development Goals:

Ontwerpprincipe: alle energie die nodig is, komt van hernieuwbare energie

Dit principe geldt voor alle productieprocessen, transport, logistiek (van mensen en materialen) en dagelijks energiegebruik in huishoudens en de openbare ruimte.

Ontwerp voor een positieve impact op het klimaat

- Neutrale impact betekent dat er netto geen CO₂ of andere emissies zijn. Maar liever nog: zorg er voor dat je CO₂ absorberend - hiervan zijn de eerste innovaties al op de markt, of bouw met hout;
- Zorg voor een minimale energievraag in de gehele keten en maak daarbij maximaal en het liefst enkel gebruik van duurzame energiebronnen;
- Monitor de vraag en stimuleer de optimalisering van het energiegebruik. Dat wil zeggen dat er dus gebruikt wordt wanneer er wordt opgewekt;
- Ook de materialen die nodig zijn voor de opwekking en opslag van duurzame energie dienen makkelijk teruggewonnen te kunnen worden (bijv. demontabele windmolens) zodat deze ook weer ingezet kunnen worden bij nieuwe technologische ontwikkelingen;
- Verder moeten we tijdens de transitie naar een volledig duurzame en hernieuwbare energievoorziening slim omgaan met het nog resterende fossiele budget (de laatste tonnen CO₂ die we theoretisch nog kunnen uitstoten om minder dan 1.5 graden temperatuur te stijgen). We moeten verliezen voorkomen en elke ton CO₂ investeren om van lineair naar circulair te gaan;
- Om grootschalig energieverlies te voorkomen is de locatie van energieverbruik idealiter afgestemd met de lokale beschikbaarheid en wordt het transporteren van energie (bijv. waterstof in vrachtwagen) zoveel mogelijk vermeden. Het omzetten van energie typen leidt ook tot energieverlies, waardoor dit zo efficiënt mogelijk dient te gebeuren.

Praktische tips

- Zorg dat huizen goed geïsoleerd zijn: dit is de meest kosten-effectieve maatregel qua energieverbruik. Het kan effectiever zijn om 100.000 woningen van energielabel G naar C te brengen, dan 10.000 nieuwe A++ label woningen te bouwen. Uiteraard wordt het liever beide gedaan;
- Gemeenten kunnen zelf maximaal duurzame energie inkopen en waar mogelijk lokale opwekking maximaal stimuleren;
- Idealiter zouden scholen en andere publieke gebouwen alleen nog maar duurzame energie verbruiken;
- Thuiswerken bespaart enorm op logistieke bewegingen en wordt onderdeel van het nieuwe normaal;
- Opschonen van je cloud data: een groot deel van de data-opslag is data waar niet meer naar gekeken wordt: dit vraagt zeer grote 'digitale capaciteit' en energie;
- In het bedrijfsleven heeft iedereen maximaal LED-verlichting, past men scheiding en recycling toe (ook op bedrijfsafval) en kan men zich organiseren in energiecollectieven;
- Thuis kan je de was ophangen i.p.v. het gebruiken van een droger (is ook beter voor de levensduur van je kleding) en verder heb je maximaal LED verlichting

⚡ PIJLER 2 - DUURZAME ENERGIE

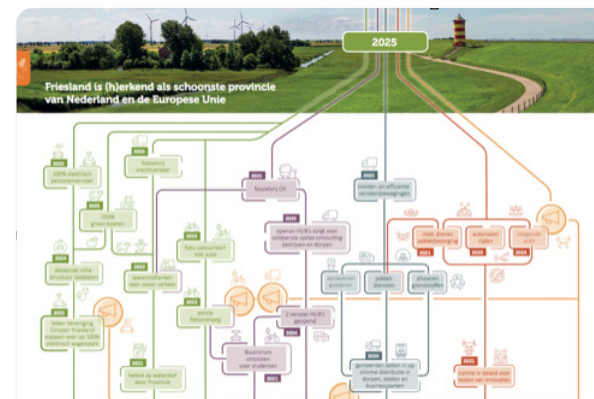
ELFWEGENTOCHT 2018

Elfwegentocht 2018 - In 2018 hebben Fossylfrij Fryslan in samenwerking met Urgenda twee weken lang met allerlei activiteiten, innovaties en organisaties laten zien dat het al heel goed mogelijk is om een fossiele brandstof-vrije samenleving te hebben. Het hoogtepunt was de laatste dag, waar duizenden mensen meededen aan de Elfwegentocht (met alleen maar duurzame voertuigen, inclusief een elektrisch vliegtuig). Zie ook www.fossylfrij.frl en www.elfwegentocht.nl

DE ENERGIECAMPUS - LEEUWARDEN

De Energiecampus is geïnitieerd en ontwikkeld door vier VCF leden (Ekwadraat; Oosterhof Holman; Achterbosch Architecten en NHL Stenden). Circulair gebouwd, bovenop een afvalberg: een bijzondere bouwinnovatie. Het is dé plek waar wordt samengewerkt aan het concretiseren van de energietransitie door effectieve kruisbestuiving tussen bedrijven, kennisinstellingen en overheid met zowel grote partijen die al duurzame energie produceren als innovatieve start-ups. Zie ook www.energiecampusleeuwarden.nl

ROUTEKAART DUURZAME EN SLIMME MOBILITEIT

Mobiliteit is een van de grotere thema's waarop we bij Circulair Friesland de circulaire economie aanjagen en stimuleren. We willen duurzame mobiliteit in Friesland – en natuurlijk het liefst ook daarbuiten – stevig op de kaart zetten. Het is onze ambitie om in 2025 de schoonste provincie van Nederland én de Europese Unie te zijn. Dit kunnen we onder andere behalen door mobiliteit slim en duurzaam in te richten en bottom-up te bewegen. De interactieve 'Routekaart duurzame en slimme mobiliteit' brengt de route naar 2025 in kaart. Op naar een schone provincie! Zie ook www.circulairfriesland.frl/themas/mobiliteit/

PIJLER 3 - WATER

Uitleg

Water is onze belangrijkste gedeelde grondstof: voldoende kwantiteit en kwaliteit van water is onmisbaar voor ons voortbestaan en onze economie. Helaas is het in een aantal delen van de wereld al een schaars goed, en zelfs in Nederland kennen we de laatste jaren langere periodes van droogte, afgewisseld met piekbuien en grote wateroverlast. Een goede bodem bevat altijd een mate van vocht waardoor het als een spons kan functioneren, en bij wateroverlast juist een grotere bergingscapaciteit heeft. Goed omgaan met deze grondstof is zodoende van groot en zelfs levensbelang voor al het leven op aarde.

Water kan simpelweg niet worden vervangen door een andere grondstof. In de transitie naar een circulaire economie is water cruciaal en onmisbaar. We moeten bij de inzet van water streven naar een volledig circulaire waterketen en watersysteem. Water is daarin duurzaam beschikbaar, herbruikbaar en er gaat geen water onnodig verloren. Het accent komt daardoor te liggen op waterbesparing, (re)circulatie, emissiepreventie en maximaal hergebruik van grondstoffen in het water.

Positieve impact op de volgende Sustainable Development Goals:

Ontwerpprincipe: verzeker positieve impact op waterkwaliteit en bron

Water wordt gewonnen op een duurzame wijze, waarbij de bron zich steeds maximaal kan herstellen. Daarbij dient de kwaliteit en waarde van water in een circulaire economie behouden te worden: wanneer water terug in het natuurlijke systeem (de biologische kringloop) stroomt moet dit een goede of een hogere kwaliteit hebben (upcycling).

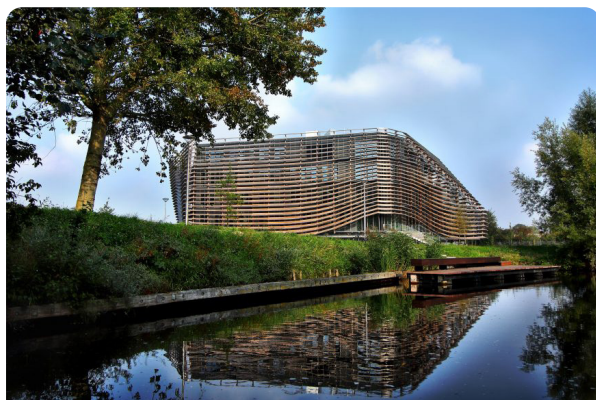
Ontwerp voor oneindig en hoogwaardig watergebruik

- Zet watersystemen en technologie in om verbruik van zoet water te minimaliseren en draag bij aan het behouden van water in het systeem i.p.v. het af te voeren (wat in Nederland altijd de focus is geweest)
- Voorkom dat wateronttrekking sneller gaat dan de aanvulling van de bron. Zorg bovendien dat de industrie minder gebruik maakt van grondwater/drinkwater (voor bijvoorbeeld koeling of proces) en stel regels op rondom bevoeiing van landbouw tijdens droge periodes
- Gebruik water met de hoogste kwaliteit voor het meeste hoogwaardige gebruik (drinkwater) en het laagste voor laagwaardig gebruik (wc doorspoelen)
- Ontwerp klimaatbestendige straten en huizen. Regenwater moet bijvoorbeeld kunnen doorvloeien naar het grondwater of oppervlaktewater. Denk hierbij aan groene daken, infiltrerende/waterpasserende oppervlakken en wadi's
- In het geval van afvang naar het rioleringssysteem: recycle water voor oneindig hergebruik en win warmte en nutriënten maximaal terug (bijv. fosfor in de vorm van struviet)
- Daarbij dient uitstoot die schadelijk is voor aquatische ecosystemen koste wat het kost vermeden te worden. Denk hierbij vooral aan het wegvloeien van mest in bodems en grachten/beekjes

Praktische tips

- Investeer in groene daken en laat regenwater op het dak terugstromen naar de bodem
- Investeer in een regentank: sla regenwater, opgevangen via het dak, op voor later. Bij grotere gebouwen kan er gedacht worden aan (kunststoffen/betonnen) ondergrondse reservoirs
- Eet minder dierlijke producten (er is bijvoorbeeld 15.000 liter water nodig voor een kilo rundvlees en 4.300 liter voor een kilo kip)
- Koop minder kleding (de productie van een spijkerbroek kost gemiddeld 8.000 liter water)
- Spoei de tuin bij voorkeur 's avonds of 's nachts, niet op het heetste moment van de dag
- Gebruik minder tot geen chemische schoonmaakpullen, en zo wel: biologisch afbreekbaar

PIJLER 3 - WATER

WATERCAMPUS, WETSUS EN CEW

Een effectief ecosysteem rondom water innovatie. WaterCampus stimuleert de samenwerking tussen (Friese) bedrijven, kennisinstellingen en overheden binnen de watertechnologiesector, om zo synergie te creëren voor innovatie, onderwijs en ondernemerschap. Daarnaast biedt WaterCampus een unieke onderzoek infrastructuur en is het een ontmoetingsplaats voor wetenschappers en bedrijven uit heel Europa. Zowel fundamenteel als toegepast onderzoek wordt uitgevoerd op WaterCampus. Wetsus zorgt voor de pre-competitieve technologische ontwikkeling op wetenschappelijk niveau. CEW richt zich op technologische ontwikkeling en innovatieversnelling op toegepast onderzoek niveau. Zie ook www.watercampus.nl, www.wetsus.nl, www.cew.nl

WETTERSKIP EN MAXIMAAL HERGEBRUIK GRONDSTOFFEN WATERKETEN

Wetterskip is al 10 jaar nauwgezet aan het onderzoeken hoe water in haar beste kwaliteit behouden kan blijven, alsmede hoe nutriënten in het water weer opnieuw toegepast kunnen worden, waaronder: hergebruik van slib voor bouwblokken en dijkversterking, het ontwikkelen van bioplastische en afbreekbare toepassingen voor de agrarische sector (oa groeibakjes plantstekjes; tomaten clips) - met daarbij afgelopen jaar de grootste PHA-reactor op een demosite; toepassingen in zelfhelend beton, circulaire fiets- en voetpaden. Samen met andere waterschappen is Wetterskip verenigd in de Energie- en Grondstoffenfabriek, waar innovatieve toepassingen mede-ondersteund worden door oa Paques en Wetsus. Met grote dank aan aan het altijd enthousiast doorzetten van Yede! Zie ook www.wetterskipfryslan.nl; www.phario.eu; www.paques.nl; www.efgf.nl

#DOUCHELIEF - EEN ODE AAN DE WASHAND

Een spontane Vonketon*actiegroep #Douchelief verzorgde in de zomer van 2020 een vrolijke voorstelling op campings in Fryslân, samen met de campinggasten.

Met de voorstelling 'Ode aan de Washand' werd op speelse wijze aandacht gevraagd voor het belang van waterbesparing - een belangrijk thema in tijden van droogte, ook noodzakelijk in een waterrijk Friesland. Daarbij is korter en minder vaak douchen al een hele simpele eerste stap - en worden tientallen liters bespaard. Geïnspireerd door de campagne 'wees wijs met water' uit de jaren '70 werden de gasten uitgenodigd voor een feestje over waterbewust wassen. Zie www.vonketon.org en voor de Vonketon bijeenkomst, pijler 7 van dit hoofdstuk.

PIJLER 4 - BIODIVERSITEIT

Uitleg

Het behoud van biodiversiteit zien we als één van de meest belangrijke waarden binnen de circulaire economie, omdat het essentieel is voor de zelfherstellende capaciteit van de aarde. Biodiversiteit is noodzakelijk om de cyclus van ontstaan, groei, bloei, sterven en weer opleven. Wanneer een complex ecosysteem (zoals een deel van het landschap) verdwijnt duurt het generaties voordat deze ecosystemen weer terug zijn op het niveau van vóór de verstoring. Menselijk handelen zou daarom moeten bijdragen aan het versterken van ecosystemen door hogere biodiversiteit te stimuleren. Ontwerpprincipe: Verzeker positieve impact op biodiversiteit. In een circulaire economie wordt biodiversiteit structureel ondersteund en versterkt door onze activiteiten. Daarvoor is het nodig dat we de impact van ons handelen op de biologische kringloop kennen.

Ontwerpprincipe: Verzeker positieve impact op biodiversiteit

In een circulaire economie wordt biodiversiteit structureel ondersteund en versterkt door onze activiteiten. Daarvoor is het nodig dat we de impact van ons handelen op de biologische kringloop kennen.

Positieve impact op de volgende Sustainable Development Goals:

Ontwerp voor veerkrachtige en biodiverse ecosystemen

- Bij alle menselijke activiteiten en ontwikkelingen zou centraal moeten staan dat achteruitgang van ecosystemen (lokaal en elders) te allen tijde voorkomen wordt. Gewenst is dat alle menselijke activiteiten de lokale biodiversiteit bevorderen en de ecosystemen meer veerkrachtig maken. Dat wil zeggen: aanpasbaar, flexibel en in staat om veranderingen op te vangen
- Daarbij is het belangrijk om habitats, en vooral beschermde natuurgebieden, niet aan te tasten of structureel te beschadigen
- Bovendien behoren functionele groepen (verschillende soorten die dezelfde functies hebben) goed beheerd en gecontroleerd te worden, zodat bepaalde ecosysteemdiensten niet wegvallen zodra een soort uitsterft
- De sleutel hiervoor kan het (her)waarderen van ecosysteemdiensten zijn: geef natuur een (monetaire) waarde. Dat betekent dat er maximaal geïnoveerd dient te worden op verdienmodellen die de natuur beschermen, zoals inkomen uit CO₂ opslag; behoud van biodiversiteit; wateropslag en het hoogwaardig toepassen van reststromen. Ook dienen er alternatieve inkomstenbronnen te komen voor mensen die nu hun inkomen halen uit het uitputten van de natuurlijke bronnen
- Tot slot zijn emissie en impact studies van materiaalstromen belangrijk, met het inzicht en het uitgangspunt dat verlies van biodiversiteit ernstiger is dan materiële en energetische verliezen

Praktische tips

- Stuur bij gebiedsontwikkeling actief op behoud en vergroten van biodiversiteit
- Kijk bij de transitie naar een biobased economie dat de bronnen duurzaam zijn
- Wees je bewust dat biobrandstoffen een grote impact hebben op landgebruik en in competitie zijn met landbouwgronden (dit kan ten koste van natuur gaan)
- Installeer groene daken en gevels en creëer habitats in de openbare ruimte en in tuinen (wormenhôtels, insectenhôtels, bijenkorven)
- Zorg dat hout dat je gebruikt een duurzame oorsprong heeft (FSC en PEFC keurmerk)
- Verwijder betegeling en plant grassen, vlinder- en bij-vriendelijke planten
- Word een 'guerilla gardener': zaai wilde bloemen op een braakliggend veld of zet plantjes neer in een leeg perkje
- Vervang oude bomen niet zomaar voor jonge (meer onderhoudsvriendelijke) bomen. Oude bomen zorgen voor veel meer habitats vanwege holtes en korstmossen
- Scheid je afval waar mogelijk en gebruik je een wormenhôtel voor je biomassa - dit is reukloos en op iedere oppervlakte haalbaar
- Maak composthoppen in tuinen
- Zorg voor meer water in tuinen zoals kleine vijvers
- Voer vogels bij in de winter
- Gebruik geen synthetische bestrijdingsmiddelen en spoor gemeenten aan om dit ook te doen

PIJLER 4 - BIODIVERSITEIT

ECOMUNITYPARK, BIOSINTRUM EN KENNISCENTRUM BODEM

Ecomunitypark is een uniek ecologisch werklandschap van 17 hectare groot waar innovatieve bedrijven samenwerken met studenten om samen nieuwe, slimme oplossingen en producten te ontwerpen voor een duurzame toekomst. Het kloppend hart is het Biosintrum, een kenniscentrum dat voor meer dan 80% uit biobased materialen bestaat en waar geheel nieuwe, circulaire bouwoplossingen in zijn toegepast. Daarnaast huisvest het het Kennisconsortium Bodem, een leer-, werk- en onderzoekscentrum van zes onderwijsinstellingen waar diepgaand onderzocht wordt hoe de bodem in haar regeneratieve capaciteit te versterken. Zowel Biosintrum als ook het Ecomunitypark hebben de hoogst haalbare internationale BREEAM certificering voor duurzame bouw en gebiedsontwikkeling. Zie www.ecomunitypark.com; www.biosintrum.nl; www.kenniscentrumbodem.nl

SOIL FOOD WEEK EN SYMPHONY OF SOILS

In 2018 werd de eerste Soil Food Week gehouden - een hele week waar de bodem centraal staat, waar het belang van de regeneratieve capaciteit van de aarde wordt benadrukt - en de onlosmakelijke verbinding tussen bodem, plant, dier en mens. In een internationaal seminar met wereldwijde gerenommeerde sprekers; praktische werksessies; Diner van de Toekomst - gemaakt door studenten; Festival B en veel andere activiteiten worden de deelnemers meegenomen in de wereld van de bodem. Ter afsluiting wordt er daadwerkelijk een Symphony voor de bodem gecreëerd en uitgevoerd. Zie www.soilfoodweek.nl; www.Symphonyofsoils.nl; www.avalon.nl

KENING FAN 'E GREIDE EN NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW

Kening werkt aan een welvarend landschap, waarin mensen en andere levende wezens in balans samenleven. Waarbij welvaart heel goed samen gaat met een gezond & rijk bodemleven. De realiteit is dat het 'code rood' is, de afname in biodiversiteit is in Nederland heel groot. Begonnen als een burgerinitiatief is het inmiddels een groot netwerk van boeren, burgers, wetenschappers, natuurbeschermers en kunstenaars die zich inzetten voor herstel van cultuurlandschap en biodiversiteit. Met de grutto als icoon, een jaarlijkse Grondrede, de Kring-Loop waarbij 10 punten voor natuurinclusieve landbouw aan de minister werden aangeboden, is Kening steeds weer een inspiratiebron voor VCF. Zie www.keningfanegreide.eu

PIJLER 5 – VERSTERKEN SOCIALE INCLUSIVITEIT EN CULTURELE DIVERSITEIT

Uitleg

Het doel van de circulaire economie is het ontwikkelen van een florerende samenleving voor iedereen. Daarom waarderen we naast biodiversiteit ook sociale inclusiviteit en onze culturele diversiteit.

Net als dat biodiversiteit de veerkracht van de natuur versterkt, geldt dat voor sociale inclusiviteit en culturele diversiteit ook voor de maatschappij. Het “vieren van verschillen” maakt dat we veerkrachtiger en robuuster worden, meer zien, meer leren en creatiever en innovatiever in onze oplossingen worden. Andere manieren van denken en leven kunnen ons allemaal helpen bij de transitie die we momenteel doormaken: doorgaan op dezelfde manier brengt ons slechts meer van hetzelfde. Door verschillende mensen een stem te geven voorkom je bovendien uitsluiting en (groeijende) onvrede.

Ontwerpprincipe: iedereen doet ertoe (“Ik zie je”) & wederkerigheid

Dit gaat over oprechte interesse in de ander, de ander echt zien en naar elkaar te luisteren: openstaan voor een andere mening. Ook relaties zijn ‘circulair’ en door oog te hebben voor de kwaliteiten van de ander, en daar respectvol en wederkerig mee om te gaan, kan de samenwerking constructief versterkt worden om bij te dragen aan:

- Behoud en versterking van culturele diversiteit, identiteit en sociaal kapitaal
- Lokale werkgelegenheid, innovatie en menselijk kapitaal

Positieve impact op de volgende Sustainable Development Goals:

Ontwerp voor sociale inclusiviteit en culturele diversiteit

- Centraal hierin staat vrijheid van en respect voor meningsuiting. Zorg dat er ruimte is voor inspraak in ontwerp- en beheerprocessen, en voor experimentatie met culturele, governance- en eigenaarschapstructuren
- Erken, omarm en versterk gemeenschappen (communities) die in de huidige samenleving steeds meer onder druk staan door individualisme en vervreemding
- Juist deze gemeenschappen, verschillende ideeën, publieke besturingsvormen en samenlevingen zijn cruciaal voor sociale veerkracht en een integrale en sterke circulaire visie
- Heb oog voor de wederkerigheid van onze relaties: we denken na over zowel “wat brengt het voor die ander en voor het geheel” als “wat brengt het voor mij in” (what’s in it for us en what’s in it for me)
- We vergroten onze positieve cirkel van invloed: van lokaal tot regionaal, naar nationaal en internationaal
- Om sociale veerkracht verder te vergroten, bouwen we voldoende buffers in de samenleving om tegenslagen op te vangen. Denk aan een sociaal- en financieel vangnet voor iedereen.
- Tenslotte worden acties vermeden die unieke culturele tradities ondermijnen

Praktische tips

- Gebruik culturele diversiteit en werk letterlijk met mensen uit de cultuursector om ontwerpen van beelden te voorzien, te verrijken en robuuster te maken
- Kijk als gemeente waar mensen buiten de boot vallen en welke vraagstukken er liggen. Belangrijk daarbij is dat je als gemeente in contact staat met bewoners en denkt vanuit vragen en dilemma’s in de samenleving. Redeneer dus niet alleen vanuit het eigen beleid
- Zorg ervoor dat mensen zich gehoord voelen. Denk hierbij aan participatietrajecten, een burgerraad en referenda
- Waardeer vrijwilligerswerk en mantelzorg; deze essentieel zijn voor een goed lopende en zorgzame samenleving
- Vier de verschillen, respecteer elkaars eigenheid en leer te luisteren
- Ontwikkel samen met inwoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties een inclusieve visie
- Zet vervolgens pilots en experimenten op waarin organisaties collectief aan een inclusieve werkomgeving werken
- Laat je inspireren door Kate Raworth’s “Donut Economie” en wat zij schrijft over het ‘sociaal fundament’

“We kunnen onze problemen niet oplossen met dezelfde ideeën waarmee we ze hebben gecreëerd”

Albert Einstein

PIJLER 5 – VERSTERKEN SOCIALE INCLUSIVITEIT & CULTURELE DIVERSITEIT

SPARK THE MOVEMENT

SPARK the Movement is een initiatief van VCF. Bedrijven, overheden en scholen werken samen aan de 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de VN (SDG's) en SPARK stimuleert deze beweging in het onderwijs. Het ontwikkelt de kennis en vaardigheden om met het onderwijs mee te bouwen aan een circulaire economie en een duurzame samenleving - als een doorlopende leerlijn van basisschool tot en met universiteit, van peuter tot promovendus. Nu, na 2 jaar, zijn er inmiddels al ruim 300 SPARKS (initiatieven); 50 verbindende projecten en mag SPARK zich voegen bij het internationale netwerk Regional Centers of Expertise van de VN. Zie www.sparkthemovement.nl

CAPARIS, EMPATEC, NEF, NIVO

Caparis; Empatec; NEF, NIVO; Opnieuw: deze VCF leden coachen en begeleiden mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt naar een passende werkplek. Een plek waar zij volwaardig kunnen meedoen, zich gewaardeerd voelen en waar hun zelfvertrouwen kan groeien. Mogelijkheden worden hier boven de beperkingen geplaatst. Als iedereen mee mag doen, wordt onze maatschappij socialer. En waar talenten tot bloei komen, wordt de wereld mooier. En ondertussen maken ze ook prachtige circulaire producten, zoals fietsen van gerecycled materiaal (DutchFiets) en prachtige stoelen van voormalige NS bankstellen. Zie www.caparis.nl; www.empatec.nl; www.nef.nl; www.opnieuw.nl

RECYCLE BOULEVARD & REPAIR CAFÉ

De Recycle Boulevard in Leeuwarden is een ontmoetingsplek, circulaire werkplaats, leeromgeving en inspirerende winkelboulevard onder één dak, met jaarlijks bijna 400.000 bezoekers. Met de prijswinnende The Upcycle Collection worden eerder gebruikte spullen ge-upcycled en gerestyled en krijgen ze een prachtig tweede, derde of nog langer leven. Je kan er zelf producten ter reparatie langsbrengen, er wordt voorgelezen en, na rondwalen tussen al het moois, worden in De Eethoek verse broodjes en koffie met heerlijke appeltaart geserveerd. De Recycle Boulevard werd gevolgd in de serie Kracht van de Kringloop (VPRO, 2019) en is een pracht-plek voor VCF bijeenkomsten en events. Zie www.omrin.nl/estafette/locaties-estafette

PIJLER 6 - VERSTERKEN GEZONDHEID & WELZIJN

Uitleg

Mensen die letterlijk 'goed' in hun vel zitten nemen eerder duurzame beslissingen. Het leidt tot minder consumptie (retail therapie; materialisme), minder suikers in voeding en minder angst om iets tekort te komen. Deze pijler is ook voorwaardelijk voor de noodzaak bij pijler 1 (grondstoffen en materialen) om geen toxiciteiten in de biologische kringloop te hebben. Dat geldt dus ook voor bij de mens.

Het gaat onder meer over het voorkomen van blootstelling aan zeer zorgwekkende stoffen waarvan de negatieve effecten vaak pas jaren later worden opgemerkt. Verder vraagt deze pijler om verregaande innovatie op het gebied van groene chemie, waarbij alternatieve stoffen (chemicaliën zoals katalysatoren en pigmenten etc.) worden ontwikkeld die bijdragen aan een daadwerkelijke circulaire economie.

Positieve impact op de volgende Sustainable Development Goals:

Ontwerpprincipe: verzeker positieve impact op gezondheid en welzijn

- Voorkom het inbrengen van toxische materialen in de biologische kringloop
- Indien toxische materialen toch gebruikt worden, behoort het product tot de technologische kringloop en dient er een terugname-propositie en een strenge controle te zijn
- Denk door hoe de gezondheid en het welzijn van mens en dier positief in de keten bevorderd kan worden

Ontwerp voor gezonde en blijde mensen en leven

- Emissie en impact studies van materiaalstromen zijn noodzakelijk om grondstoffen daadwerkelijk als nutriënten te ontwerpen. Deze studies geven inzicht in de uitwerking (zowel positief als negatief) van materialen. Faseer vervolgens de meest schadelijke materialen uit en stuur aan op duurzame alternatieven
- Innovaties zijn noodzakelijk en van groot belang (met name in de chemische sector)
- Leg meer nadruk op groen en natuur in stedelijke gebieden middels groene voorzieningen, groene gevels, daken en stadsbossen/tuinen. Het is wetenschappelijk bewezen dat groen een positief effect op menselijk welzijn heeft
- Economische activiteiten mogen nooit een negatieve impact hebben op de gezondheid en het welzijn van mensen en het milieu – denk daarbij ook aan zaken als nachtwerken of verbranding waarbij veel CO₂ en overig fijnstof vrijkomt
- Ook in het licht van corona en zoönosen is het belangrijk om veehouderijen en handel in wilde dieren extra onder het vergrootglas te zetten. Kijk daarbij ook naar de bio-industrie om verdere misstanden en dierenleed aan te pakken
- Tot slot moet er vanuit meerdere partijen (overheid, supermarkten en producenten) meer aandacht komen voor gezond (en duurzaam geproduceerd) voedsel. Denk hierbij aan meer bewustwordingscampagnes, nudges in winkels, maar ook aan accijnzen voor suikerhoudende producten, vleestaks en lagere btw voor groente en fruit

Praktische tips

- Pas het voorzorgsprincipe toe bij nieuwe innovaties en materialen (denk hierbij aan de PFAS discussie)
- Minimaliseer het gebruik van toxische materialen en faseer deze uit
- Denk altijd aan de menselijke maat: we richten ons op een welzijnseconomie waar mensen in floreren
- Begin en bekwaam je met emissie en impact studies. Dit geeft richting aan je handelen en zorgt dat je kunt prioriteren en niet met alles tegelijk bezig gaat
- Denk aan jezelf: zorg dat je in een goede energie verkeert en voorkom een burn-out. Als je goed in je vel zit kun je iets betekenen voor anderen
- Kijk naar de invloed van je keuzes op de brede welvaart van mensen

PIJLER 6 - VERSTERKEN GEZONDHEID & WELZIJN

WORLD FOOD WEEK EN FRIESE VOEDSELBEWEGING

Hoe wij eten maakt het verschil. Door anders te eten, anders te produceren, eerlijk te delen, minder te verspillen en de toekomst van onze boeren veilig te stellen, kunnen wij het verschil maken. Je druk maken over dagelijks goed eten - daar ging het over tijdens de World Food Week 2019 in Fryslân. Tijdens deze week deed iedereen in Friesland mee om het verschil te maken: horeca, supermarkten, boeren, scholen en inwoners - samen met de Friese overheden en allerlei andere organisaties. Er werd een 2025 ambitie gepresenteerd en de Friese Voedselbeweging werd door 19 partijen opgericht. Zie www.worldfoodweek.nl; www.friesevoedselbeweging.nl en www.festivalb.nl

GEZOND ETEN, SNELLER HERSTEL

De Friesland Zorgverzekeraar heeft in 2016 samen met de stichting Diverzio en Antonius Zorggroep gekeken hoe er een meer smakelijke maaltijd in de zorgorganisaties geserveerd kan worden. Dit leverde uiteindelijk meerdere resultaten op: de mensen vonden het eten lekker, ze herstelden sneller, de keuken kreeg positieve energie van de nieuwe recepten en er was minder voedselverspilling. Zie www.stichtingdefriesland.nl

GROEN MAAKT GELUKKIG & GEZOND

Of je nu wandelt door het bos, bloemen in de berm langs de snelweg ziet en planten in je woonkamer of op de werkplek hebt, groen om je heen zorgt voor een fijne leef- en werkplek. Het zorgt voor betere concentratie, hogere productiviteit en een betere sfeer. Donkergroep en Snoek creëren tuinen & werkplekken waar dit duurzaam wordt aangelegd. Daarbij gaat Donker met InBloom naar een maximaal circulaire binnenbeplanting - de planten worden biologisch gekweekt, er wordt alleen organische plantenmest gebruikt en de bakken zijn gemaakt van biobased materiaal. Daarbij blijft InBloom eigenaar van alle bakken - na gebruik zorgen ze ervoor dat de bakken weer een goed vervolg krijgen. Zie www.donkergroep.com/nl/donker-interieur/specialismen/in-bloom en www.snoekpuurgroen.nl

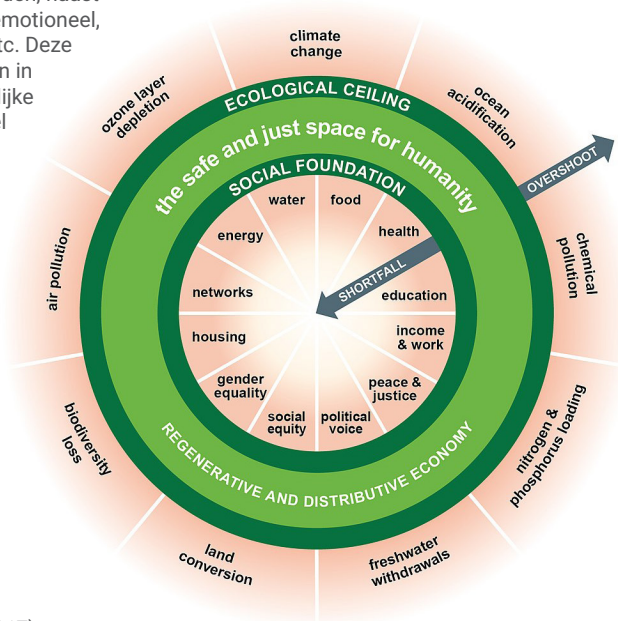
PIJLER 7 – MEERVOUDIGE WAARDECREATIE

Uitleg

Dit gaat over het breed waarderen van alles dat bijdraagt aan ons welzijn: ons welbevinden en de geluksbeleving. Om gelukkig te zijn hebben we goederen en diensten nodig (= welvaart). Alleen dit is niet voldoende. Welzijn hangt ook af van het invullen van immateriële behoeften, zoals deelname aan de samenleving, toegang tot onderwijs, schone lucht en recht op een goede gezondheid. Vaak zijn dit elementen uit de sociale omgeving en milieu. Naast financiële waarde gaat het dus over het bewerkstelligen van toegevoegde waarde voor maatschappij en milieu. Hierbij mag de waardecreatie van één vorm niet ten koste gaan van een andere vorm van waarde.

Vormen van toegevoegde waarden, naast financieel, zijn oa: esthetisch, emotioneel, ecologisch, sociaal-inclusief, etc. Deze zijn niet makkelijk uit te drukken in objectieve en gemeenschappelijke maatstaven - alleen hebben wel degelijk positieve impact op welzijn. Idealiter wordt deze impact expliciet benoemd.

Weet daarbij dat sinds de jaren '60 onze welvaart (uitgedrukt in BNP) steeds is gestegen, maar ons welzijn is gelijk gebleven of zelfs gedaald.

Figuur 5: De Donut (Raworth, 2017)

Positieve impact op de volgende Sustainable Development Goals:

Ontwerpprincipe: geld is een middel om maatschappelijke en milieu waarde te creëren

- De circulaire economie is een welzijns-economie, waarbij iedereen de kans krijgt om mee te kunnen doen en waar waarde wordt gecreëerd binnen de grenzen van één planeet
- Geld en economisch rendement zijn daarbij een essentieel middel om sociale en milieu waarde te creëren, alleen niet een doel op zichzelf

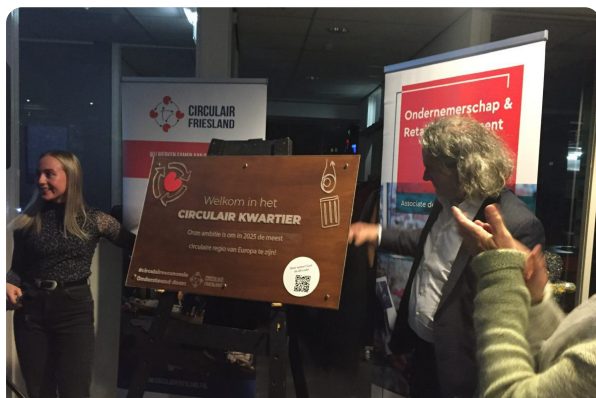
Ontwerp voor toegevoegde waarde voorbij het financiële/materiële

- Naast het Bruto Nationaal Product kijken we ook naar de Bruto Welzijn Bijdrage (of andere indicatoren zoals Happy Planet Index en Human Development Index)
- In onze waarderungen van activiteiten gaan we ook benadrukken wat onze positieve impact op mens en milieu is, niet alleen de financiële waarderungen. Denk daarbij aan: hoeveel mensen in dienst; toename van schone lucht; hoeveel CO₂ positieve bijdrage
- Leg de nadruk op de pijlers van 'kwaliteit van leven' in de domeinen fysiek, psychisch, sociaal, en de subjectieve evaluatie daarvan
- Experimenteer met basisinkomens: een basisinkomen kan onder de juiste omstandigheden inkomenszekerheid bieden en de positie van werknemers richting werkgevers versterken. Bovendien kan het ruimte bieden voor tijd en aandacht voor andere belangrijke dingen in het leven
- Nieuwe ideeën, producten, diensten en ontwikkelingen moeten zich richten op zaken die voorbij het financiële en soms het materiële gaan. Niet alles hoeft per se in valuta uitgedrukt te worden, hoe lastig dat soms ook kan zijn in de steeds meer 'economiserende' samenleving
- Cruciaal hiervoor is dat mensen de wereld opnieuw gaan herwaarderen, en dan hebben we het niet meteen over een nieuw of een ander prijskaartje ergens aan hangen. Denk bijvoorbeeld aan esthetiek bij stedelijke ontwikkeling, menselijk contact bij winkels, humor of biodiversiteit als waarde op zichzelf

Praktische tips

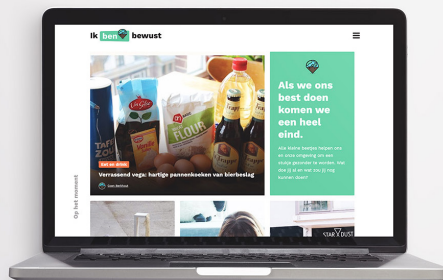
- Ga bij jezelf te raden wat voor jou echt van belang is, wat waardeer jij het meest in je leven? Dit kan vaak niet in geld uitgedrukt worden
- Geef vertrouwen waar dit mogelijk is: niet alles hoeft geadmistreerd te worden
- De Corona tijd heeft ons al een groot aantal duurzame zaken leren herwaarderen, zoals meer thuis; schone lucht en minder consumeren
- True Pricing (neem de daadwerkelijke kosten op in producten/diensten. Dit zijn de zogenaamde 'externaliteiten', zoals milieuvervuiling). De documentaire 'The True Cost' geeft een goed beeld hiervan voor de textielindustrie

PIJLER 7 – MEERVOUDIGE WAARDECREATIE

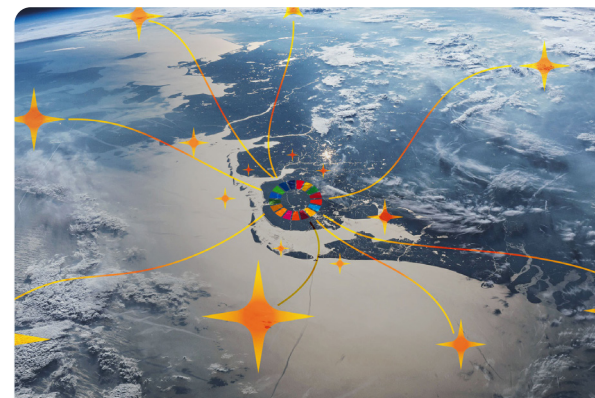
CIRCULAIR KWARTIER - LEEUWARDEN

Ondernemers in Leeuwarden werken samen met de overheid en het onderwijs voor een circulaire en groene binnenstad. Sinds september 2019 werken vanuit Lab Circularity (opgericht op initiatief van NHL Stenden en Future Proof Retail, i.s.m. de gemeente Leeuwarden en het Leeuwarder Ondernemersfonds) groepen studenten aan duurzame retail concepten voor (retail)ondernemers door middel van branding, storytelling en het ontwikkelen van circulaire businessmodellen. Dit doen ze in nauwe samenwerking met winkeliers en horecaondernemers in de Nieuwe Oosterstraat - één van de oudste winkelstraten van Leeuwarden. Een interessante proeftuin die vanaf 2020 weer een doorontwikkeling kent.

#IKBENBEWUST CAMPAGNE

Om burgers in Noord-Nederland op een laagdrempelige manier te inspireren en motiveren voor het maken van meer duurzame dagelijkse keuzes, werkt VCF samen met een groot aantal andere Friese duurzaamheidsorganisaties en NDC mediagroep aan het redactionele platform 'Ikbenbewust'. Via dit platform worden de krachten gebundeld om een heldere, eenduidige boodschap te verspreiden. Zo kunnen we gezamenlijk meer impact maken. Je vindt er artikelen en tips rondom de thema's Ontdekken, Verzorgen, Eten & Drinken, Reizen, Werken en Wonen. Ikbenbewust maakt bewuster leven leuk. Iedereen kan iets doen. Al die 'druppels' samen vormen uiteindelijk een zee van verandering. Zie www.ikbenbewust.nl

VONKETON - EEN TWEEDAAGS ONLINE EVENT OP ALLE SDG'S

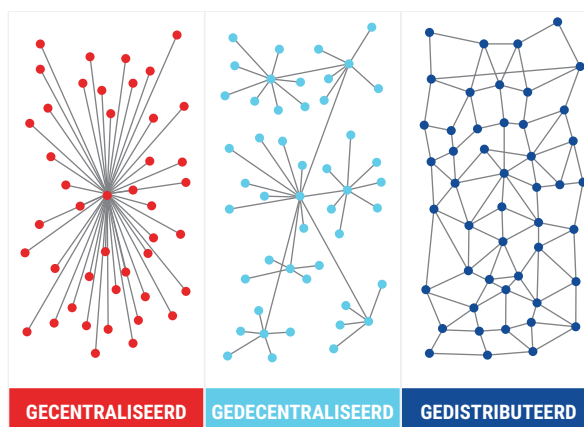
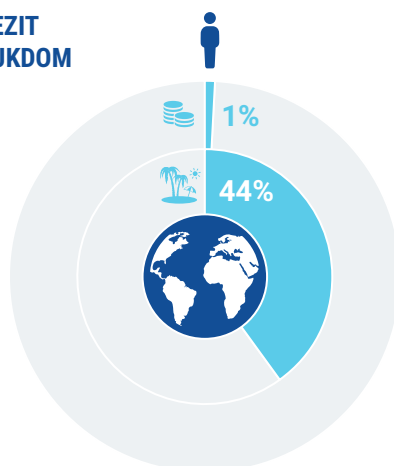
In mei 2020 hebben een groep maatschappelijk betrokken initiatiefnemers een online brainstorm georganiseerd om stil te staan bij de crisis en vooruit te kijken naar de toekomst. Twee dagen lang werkten 17 teams aan een nieuw verhaal over de toekomst van het Noorden. Ieder team ging aan de slag met een SDG en werkte creatieve en inspirerende oplossingen uit. Deze werden vervolgens gepresenteerd aan denkers & doeners die meedachten hoe het idee ook daadwerkelijk realiteit kan worden. Alle resultaten zijn terug te zien op www.vonketon.org

RANDVOORWAARDEN EN EIGENSCHAPPEN

De zeven pijlers van de circulaire economie worden in het model omringd door drie eigenschappen: eerlijk, veerkrachtig en transparant. Deze refereren naar de manier hoe een circulaire aanpak wordt verbonden met de wereld. Als we namelijk een circulair, duurzaam model

willen ontwerpen moeten we niet alleen kijken naar het ontwerpen van individuele elementen, maar ook hoe deze elementen met elkaar in verbinding staan. Om iets werkelijk circulair te laten worden moeten we er dus zeker van zijn dat het de volgende eigenschappen bezit:

**DE RIJKSTE 1% BEZIT
44% VAN ALLE RIJKDOM
IN DE WERELD**

Centralization contributes to efficiency but reduces resilience

EERLIJK

De principes van eerlijkheid moeten erin verwerkt worden zodat essentiële zaken, zoals voeding, wonen, onderwijs en gezondheid, voor iedereen bereikbaar zijn. Daarbij denkt een circulaire economie anders over bezit: collectieve essentiële zaken zoals water en schone lucht dienen collectief in goede conditie beschikbaar te blijven, nu en hier, daar en later.

VEERKRACHTIG

Een veerkrachtig systeem heeft buffer-capaciteit - het kan stoten, onzekerheden, risico's opvangen. Denk aan een financiële crisis of een pandemie. De corona-crisis laat ons zien dat ketens niet schokgevoelig zijn. Ze worden ontworpen op efficiëntie, niet op robuustheid en dit kan grote risico's met zich meebrengen. Voor een goed werkende circulaire economie dient ook hier op geïnnoveerd te worden.

TRANSPARANT

Dit is van belang om de komaf en de reis van materialen bij te houden zodat producten op een verantwoordelijke manier begrepen worden. Dit bouwt voort op VCF uitgangspunt C: "Werk toe naar een systeem dat 'weet' waar alle grondstoffen zijn en heengaan". Daarnaast helpt transparant zijn het proces. Door open & eerlijk te zijn over de motieven, verwachtingen, 'spelregels' aan het begin, kan het vervolgproces vervolgens versneld verlopen want dit kweekt vertrouwen en begrip.

ALLESBEPALEND: WEES DE VERANDERING DIE JE WILT ZIJN

Uitleg

Het meest krachtige 'ontwerp-principe' van allemaal is: wees zelf de verandering die je graag wilt zien. Het positieve effect van kleinschalig handelen mag niet onderschat worden. Het juiste voorbeeld inspireert anderen, breekt paden open en kan zorgen voor sneeuwbal effecten. Goed voorbeeld doet volgen.

Wees een leider en inspireer anderen om je heen met wat je doet en met je handelingen. Dit betekent soms dat je risico's moet nemen of dat je een beetje uit je comfortabele zone moet stappen. De circulaire economie vraagt dan ook om lef en durf. Tegelijkertijd sta je er niet alleen voor. Over de hele wereld zijn mensen bezig met de economie van de toekomst. Een generatie groeit op met een gevoel van urgentie om de problemen van onze tijd aan te gaan pakken. Sluit je aan, zet je in en wees zelf de verandering die je wilt zien in de wereld.

Positieve impact op alle Sustainable Development Goals:

Ontwerpprincipe: wees zelf de verandering die je wilt zien

- Probeer een voorbeeld te zijn: het is belangrijk om mensen bewust te maken van hun gedrag, en doe dit op zo'n manier dat mensen het willen aannemen en zich niet aangevallen voelen
- Kies waar je verschil wilt maken: steek je energie in het overtuigen en veranderen van mensen waarbij de kans tot succes (en de impact) groter is

Praktische tips:

- Zet circulaire economie op de agenda bij het bedrijf waar je werkt en kaart aan hoe er meer circulair gewerkt kan worden
- Lees en leer over de duurzame transitie die nodig is voor de toekomst
- Bekwaam jezelf in effectief feedback kunnen geven: dit is essentieel voor een innovatieve omgeving. Wees dus eerlijk, opbouwend, zonder dat de ander zich aangevallen voelt
- Op persoonlijk vlak, in je dagelijkse leven: minder/geen vlees eten; vaker met openbaar vervoer op vakantie (trein ipv vliegen); minder spullen kopen (vooral kleding en elektronica); afval scheiden; een wormenhotel houden
- Neem altijd een eigen tas mee en neem geen plastic tassen meer aan. Neem bovendien ook altijd je eigen drinkfles mee en vul deze met kraanwater
- Korter douchen - met een waterbesparende knop of zelfs al een Hydroloop
- Isoleer je huis zoveel mogelijk – en daar waar mogelijk wek je je eigen zonne-energie op of neem energie af bij een groene energieleverancier
- Vrijwilligerswerk: essentieel voor sociale innovatie en cohesie en het is de 'zonne-energie' voor een welzijnseconomie
- Begin een deel-gemeenschap: deel je auto; je gereedschap; je (moes)tuin; je hond

"You must be the change you wish to see in the world."

Mahatma Gandhi

ONS GEMEENSCHAPPELIJKE DOEL

De aanpak van VCF ontwerpt en draagt bij aan een circulaire economie. We doen dit zonder deze circulaire economie hard te definiëren en door het als een proces te beschrijven, met uitgangspunten en ontwerpprincipes op basis van de zeven pijlers van Metabolic.

De praktische tips en voorbeelden geven je inspiratie en de mogelijkheid om je voor te stellen hoe je hier zelf mee aan de slag kunt gaan. Door deze uitgangspunten aan te houden en met de ontwerpprincipes zelf aan de slag te gaan kan ook jij bijdragen aan het dichterbij brengen van een circulaire economie. Een economie die binnen de grenzen van de planeet blijft en bijdraagt aan een gelukkige samenleving, waar welzijn voorop staat.

We hebben dit samengevat in onze ambitie om een Circulaire Regio te worden. Een regio zonder afval, maar wel 100% duurzame energie en positieve impact op mens, maatschappij en milieu. Dit gemeenschappelijke doel is waar wij ons voor inzetten. Op deze wijze dragen we ook bij aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties, de SDG's. Deze doelen, gericht op een duurzame wereld waar mensen in floreren, zijn een mondiaal kompas voor de grote uitdagingen van onze tijd.

Door te ontwerpen met de 7 circulaire ontwerpprincipes en door zelf de verandering te zijn die je wilt zien, verzeker je positieve impact en het uiteindelijk bereiken van de SDG's. Dit hebben we gevisualiseerd in het overzicht hiernaast.

In het volgende hoofdstuk gaan we dieper in op de aanpak van VCF en beschrijven we de zes stappen die we doorlopen wanneer we projecten, interventies of maatregelen kiezen om concreet mee aan de slag te gaan. We beginnen met het verzamelen van positieve energie, wat daarna volgt lees je verder in Hoofdstuk 5.

7 PIJLERS VAN EEN CIRCULAIRE ECONOMIE

PIJLER	ONTWERPPRINCIPE	DRAAGT BIJ AAN SDG
	Nutriënten blijven nutriënten (afval = voedsel)	
	Alle energie komt van hernieuwbare bronnen	
	Verzeker positieve impact op biodiversiteit	
	Verzeker positieve impact op waterkwaliteit en bronnen	
	Iedereen doet er toe ("ik zie je") & wederkerigheid	
	Verzeker positieve impact op gezondheid en welzijn	
	Economische winst is een middel om maatschappelijke & milieu waarde te creëren	

05

CIRCULAIR SYSTEMISCH ONTWERPEN

De VCF Aanpak

INTRODUCTIE

De VCF heeft haar eigen aanpak ontwikkeld: een zes-stappenplan om een regionale beweging in gang te zetten die de transitie naar een nieuwe economie versnelt, een banenmotor wordt voor duurzame innovatie, en die een breed spectrum aan partijen een aandeel geeft in de transitie. Zie figuur 6: De VCF Aanpak in zes stappen.

In dit hoofdstuk lopen we alle zes de stappen door en geven we tips en werkvormen. Bij elke stap evalueren we hoe dat is gegaan voor de VCF en geven we aanbevelingen hoe het in de toekomst te doen.

Voordat we het stappenplan doorlopen geven we nog inzicht in de manier van denken die ten grondslag ligt aan de 6 stappen: de transitie-mindset. Deze manier van denken is de basis voor elke stap, en idealiter draagt elke aanjager, elk lid en iedereen die meedoet aan de transitie naar een circulaire economie dit uit. In dit hoofdstuk wordt deze daarom beschreven als 'stap 0'.

Figuur 6: De VCF Aanpak in zes stappen.

DE TRANSITIE- MINDSET

HOOFDSTUK 1

HOOFDSTUK 2

HOOFDSTUK 3

HOOFDSTUK 4

HOOFDSTUK 5

HOOFDSTUK 6

HOOFDSTUK 7

DE MINDSET OM AAN DE TRANSITIE TE BEGINNEN

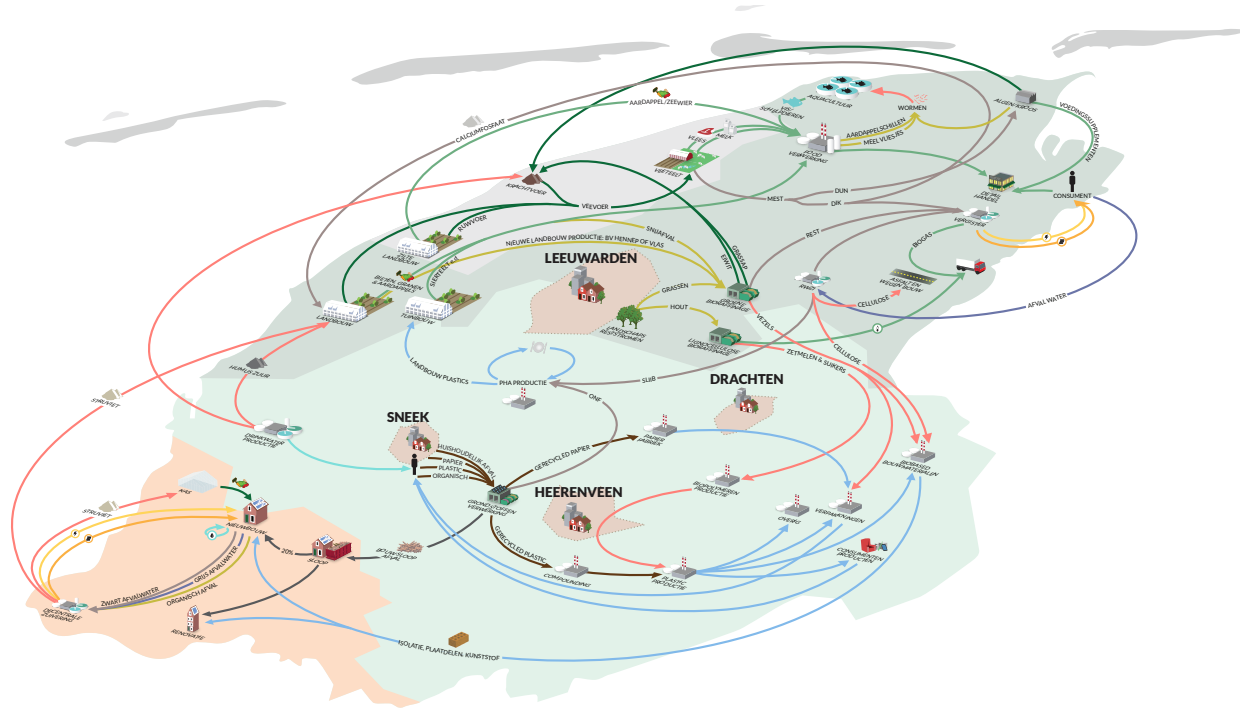
In de beginfase van een transitie is het essentieel dat iedereen aan boord een transitie-mindset hanteert. Hieraan te grondslag liggen transitie- en systeemdenken. Hierover meer in bijlagen B1 en B2. In samenwerking met Metabolic heeft de VCF een routekaart naar een circulaire economie ontworpen, waar de volgende 'mindset' in centraal staat:

Begin waar positieve energie is: De CE vraagt om een geheel andere manier van samenwerken, om doorzetten als het moeilijk wordt, om proberen, leren en weer opnieuw proberen en blijven doen. Dit is het best volhoudbaar met steeds weer positieve energie.

Wees open en constructief: Het vergt openheid om een fundamentele transitie met elkaar aan te gaan. Wees oprecht en open over hoe je 'in het spel' zit, wat is belangrijk voor iedere partij om door te blijven gaan - juist als het ook niet makkelijk gaat.

Leer denken als een schaker: Weet wat de consequenties van de beslissingen zijn en redeneer meerdere stappen vooruit en achteruit. Ieder ontwerp wordt minimaal drie keer gemaakt: 1) in het hoofd, de verbeelding; 2) op papier; 3) de daadwerkelijke uitvoering. Hoe meer en beter er in stappen 1 en 2 wordt doorgedacht, hoe robuuster het ontwerp in stap 3 wordt. Waarbij stap 3 niet definitief is, maar een uitwerking (rapid prototype) om van te leren, zodat de volgende versie weer beter is.

Let op het verschil tussen fundamentele systeemverandering en optimalisatie van de huidige economie: leer de 'oorzaken' van het huidige systeem kennen, waarom het gaat zoals het gaat, en pak die aan in plaats van de 'symptomen'. We gaan deze transitie niet in om het huidige lineaire systeem zo goed mogelijk te laten werken, maar om een compleet nieuw, circulair systeem te bewerkstelligen. Het helpt om je zowel in transitie- als ook systeemdenken te bekwamen. Zie de bijlagen voor enkele werkvormen om je in de praktijk bij te staan.

Creëer mede-eigenaarschap en mede-verantwoordelijkheid:

Een ieder die je gaandeweg zult willen betrekken bij het bewerkstelligen van de transitie zal denken: "what's in it for me?" (wat brengt deze transitie mij?) en "what's in it for us?" (wat brengt deze transitie de maatschappij en het groter geheel?). Het helpt om dit in een zo'n vroeg mogelijk moment in het proces expliciet te benoemen en gezamenlijk eigenaarschap en mede-verantwoordelijkheid onder alle betrokkenen te organiseren. Geef een ieder een duidelijke rol, 'naam en rugnummer' om het organiserend vermogen te maximaliseren.

Kom en blijf een beweging: nog belangrijker dan projecten en een strategie is het hebben van constructieve relaties en effectieve netwerken;

alleen samen gaat het lukken. In Friesland is een grote circulaire beweging gefaciliteerd, door projecten die bottom-up ontstonden in kracht bij te zetten met behulp van aanvullende kennis, platformbijeenkomsten, een podium te geven op de Circulaire Cafés en te verbinden aan relevante schakels. Dit maakte dat steeds weer nieuwe partijen zich aansluiten.

DE VCF-AANPAK IN ZES STAPPEN

1. ENERGIE VERZAMELEN EN ECOSYSTEEM CREËREN

BEGIN MET EEN GROEP MET ENERGIE EN BESLISSKRACHT

De beste tijd en plaats om een circulair systeem te ontwerpen is daar waar energie zit. Begin met een gedreven groep aan partijen die momentum creëren om andere partijen aan te steken. Deze koplopers vormen een netwerk van partijen met energie, beslissingskracht en de positie om actief eigenaarschap te nemen over relevante activiteiten in de circulaire transitie. Idealiter bestaat deze groep de 'quadruple helix': bedrijfsleven, kennisinstellingen, de overheid en relevante spelers en burgers uit de maatschappij.

LEREN DOOR TE DOEN

Het is van essentieel belang om het begin van dit proces open en constructief in te gaan, om breed te inventariseren wat er mogelijk is, en te experimenteren. Enthousiasme genereren en brainstormen om zoveel mogelijk waardevolle ideeën op tafel te krijgen is het doel van deze fase van de transitie. Dat kan door te laten zien wat een circulaire economie is, welke maatschappelijke en financiële waarde ze kan genereren. Door binnen bestaande en nieuwe projecten met circulaire ontwerp-principes te experimenteren, worden de eerste stappen gezet - en krijgt men beter beeld bij wat circulaire economie inhoudt.

Zo is de VCF ook begonnen aan het eind van 2015: met een kleine groep bevlogen ondernemers die samen de potentie zagen van Friesland en energie genereerde om stappen te zetten in de transitie naar de circulaire economie. Deze ondernemers hebben in eerste instantie kansen gezien binnen hun eigen onderneming en bedrijfsvoering, en wilden hier mee aan de slag. Doen! De VCF begon in het bedrijfsleven, en later namen de provincie en onderwijsinstellingen een ondersteunende en faciliterende rol aan. Zo werd de VCF een triple-helix vereniging.

De VCF is begonnen in het bedrijfsleven, en werd al snel actief ondersteund door de Provincie; gemeente Leeuwarden, een aantal kennisinstellingen en relevante andere partijen. Vanaf het eerste jaar was de VCF een quadruple-helix vereniging.

1. ENERGIE VERZAMELEN EN ECOSYSTEEM CREËREN

OPSCHALING NAAR PROVINCIAAL EN REGIONAAL NIVEAU

Het uitwerken in doelen en implementatie-strategieën gebeurt vanaf stap 3 en 4. Nu is het belangrijkste dat er een ecosysteem ontstaat met effectieve netwerken en constructieve relaties - iets wat goed past bij 'de mienskip' (de gemeenschapscultuur) van Fryslân.

Dit effectieve ecosysteem is de basis voor het strategisch versnellen zowel binnen de gehele Provincie als ook binnen Noord Nederland (Groningen en Drenthe).

ENERGIE VERZAMELEN: EEN TERUGKEREND PROCES

Ook nadat een systemische analyse van de huidige stand van zaken in Friesland en het circulair potentieel van de regio was voltooid (beschreven in stap 2), is energie verzamelen en het uitbreiden van het netwerk op organische wijze van belang gebleven. Het onderzoek van 2015 gaf de eerste sturing en prioriteit. Vervolgens werd door middel van bijeenkomsten, Circulaire Cafés en nieuwe analyses (in 2018) er voor gezorgd dat er steeds weer nieuwe energie gegenereerd werd.

Vereniging Circulair Friesland won in 2017 de prijs voor "Beste Circulaire Regio"

1. ENERGIE VERZAMELEN & ECOSYSTEEM CREËREN

WERKVORMEN

- Conferenties en symposia
- Circulaire Cafés - maandelijkse events voor kennisdeling circulaire economie, pitches, verhalen vertellen en viermomenten
- Bijeenkomsten
 - Semi-publiek met gerichte uitnodigingen (Platformbijeenkomsten)
 - Besloten, om eerst in een kleine groep te innoveren (Ronde Tafels)
- Kennismaking, op bezoek bij anderen, netwerkvorming
- Evenementen

EVALUATIE

- VCF is opgericht door het bedrijfsleven en heeft daarnaast alle overheden en onderwijsinstellingen als lid. Dit is uniek. Ondernemers in de lead; overheid en onderwijs faciliterend en ondersteunend
- Er was momentum en energie, zelfs al zonder dat er onderzoek was gedaan.
- We maakten van iedere stap een viermoment. Vanaf september 2017 hadden we maandelijks Circulaire Cafés, die zich daar goed voor leenden.
- We verzamelden energie rond een idee van de circulaire economie, maar het idee was nog niet gedefinieerd en moest zich over de tijd nog gaan vormen. Dit zorgde in het begin soms voor spraakverwarring, maar gaf ook iedereen de ruimte om zelf invulling te geven aan dit nieuwe concept en er wel al mee aan de slag te gaan, ieder op z'n eigen manier.

AANBEVELINGEN

- Zorg voor een startgroep met mensen die echt willen, die een 'gaan we regelen' mentaliteit hebben
- Zorg zo snel mogelijk voor een groep van 15+ organisaties, zodat er genoeg 'massa' is;
- De groep vertegenwoordigt idealiter de quadruple helix: bedrijfsleven, overheid, kennisinstellingen en andere relevante spelers uit de maatschappij
- Begin met 2-3 circulaire ketens die relevant voor de regio zijn.
 - In het geval van Friesland is dat Bouw; Biomassa en Afvalverwerking in combinatie met Plastics;
 - Per keten of thema steeds zorgen voor 1. multidisciplinaire, cross-organisatiele vertegenwoordiging van de partijen die meedoen 2. een aanjager, een 'opschaler' (liefst iemand die met een relevant netwerk) en een 'launching customer' die langdurig bij de noodzakelijk innovatie wil blijven, liefst minimaal voor 3 jaar;
- Een visie al aan het begin uitwerken helpt als 'punt op de horizon' om de neuzen sneller dezelfde kant op te krijgen.

2. ANALYSE STAND VAN ZAKEN

Om een fundamentele systeemverandering teweeg te brengen, wat de transitie van een lineaire naar de circulaire economie is, dient het huidige systeem zorgvuldig in kaart gebracht te worden. De VCF heeft, verspreid over de periode 2015-2020 maar liefst drie analyses van de stand van zaken uitgebracht, op verschillend detailniveau. Met deze rapportages is er voor gezorgd dat naast de ideeën en energie van ondernemers, overheid, en bedrijven ook de kennis, data en informatie beschikbaar is, om gericht en effectief te kunnen werken aan circulaire projecten.

Of het nu gaat om de kennisbasis voor het prioriteren van specifieke sectoren (2015), het in kaart brengen van de beschikbare hoeveelheid grondstoffen en hun waarde in de regio (2015, 2018) of het letterlijk in kaart brengen van de locaties waar deze materialen vrijkomen zodat ze opnieuw kunnen worden toegepast (2020); kennis en data zijn essentieel voor de transitie naar een circulaire economie. Zeker in de beginjaren is dit een unieke aanpak geweest. In 2015 was er nog beperkt uitgewerkt hoe tot een circulaire economie te komen. Er waren nog geen nationale transitie-agenda's en een beperkt aantal experts had een visie voor de realisatie van de circulaire economie, zowel op nationaal als regionaal niveau. In de tijdlijn hieronder is te zien hoe ver Friesland eigenlijk op de tropen vooruitliep, met in 2017 pas het Nationale Grondstoffenakkoord vanuit het Rijk. Toen was Friesland al twee jaar bezig.

Met een eerste SER advies 'Werken aan de circulaire economie' werd in 2016 de circulaire economie op de agenda van bestuurlijk Nederland gezet. Eigenlijk is in Nederland op nationaal niveau pas met het Grondstoffenakkoord (januari 2017) het startschot gegeven voor het systemisch doordenken en uitvoeren van de transitie.

ANALYSE 1: STAND VAN ZAKEN IN FRIESLAND

Friesland behoort met het onderzoeksrapport 'Circulair Friesland: De Economie van de Toekomst' (juni 2015) samengesteld in samenwerking met Urgenda en Metabolic, dan ook tot de een kleine groep (inter)nationale voorlopers. Deze analyse biedt inzicht in:

- Grondstofstroomanalyse (zie textbox p. 45).
- De sterkste economische sectoren in de regio
- Lopende initiatieven en projecten, in de regio en daarbuiten
- Overzicht van technologie en innovatie binnen de regio, verdeeld over sectoren en waardeketens
- Infrastructuur ruimtelijk in kaart gebracht en zowel productieve als verwerkende capaciteit van de regio
- De belangrijkste stakeholders in de regio.

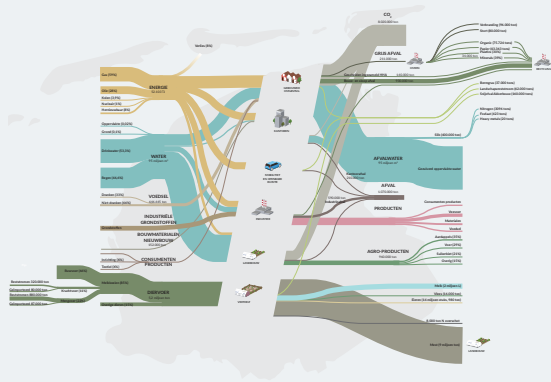

2. ANALYSE STAND VAN ZAKEN

Grondstofstroomanalyse

Een belangrijk onderdeel van het in kaart brengen van het huidige systeem is een grondstofstroomanalyse (GSA). Welke grondstoffen, hoeveelheden water en energie gaan er op jaarlijkse basis de Friese economie in, en welke hoeveelheden afval genereert Friesland? Deze stromen worden weergegeven in een Sankey-diagram, waarin lijndiktes de massa van de categorie representeren (zie figuur 8).

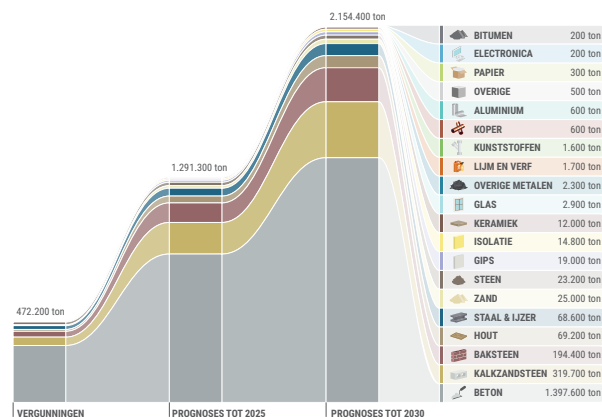
Een GSA geeft inzicht in de meest materiaalintensieve sectoren binnen een economie. Daarnaast kan op basis van een GSA kan ook huidige milieuimpact van de Friese economie in kaart worden gebracht: emissies naar lucht, land en water, biodiversiteit, etc.

Figuur 8: Grondstofstromen Provincie Friesland

ANALYSE 2: STAND VAN ZAKEN IN NOORD-NEDERLAND

De circulaire economie houdt niet op bij bestuurlijke grenzen. In april 2018 heeft de VCF in samenwerking met Metabolic en KNN Advies daarom een verdiepende analyse gedaan voor de regio Noord Nederland, te vinden in rapport 'Noord-Nederland circulair: Het metabolisme van Noord-Nederland'. Dit rapport biedt inzicht in de materiaal- energie en waterstromen binnen de bouw-, landbouw-, afvalverwerkende en chemische sector van Noord-Nederland. Dit rapport bracht niet alleen de belangrijkste grondstofstromen in de economie en kaart, het verkende ook systemisch de belangrijkste kantelpunten om de transitie naar een circulaire economie in het Noorden te versnellen. Het markeerde de start van de Noord-Nederlandse samenwerking, die ervoor zorgde dat in 2020 Circulair Plastic, Circulaire Bouw, Circulaire Inkoop en MKB ondersteuning prioriteit werden in beleid voor Friesland, Groningen, en Drenthe.

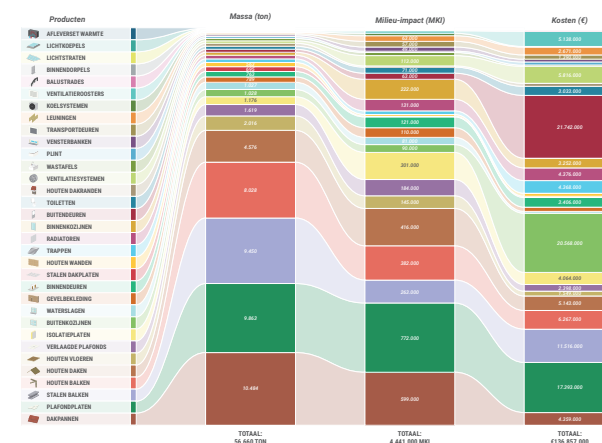

Figuur 9: Vrijkomende materiaalstromen

ANALYSE 3: STAND VAN ZAKEN PER THEMA

Ten slotte vraagt de transitie naar een circulaire economie soms om gedetailleerde, sectorspecifieke data en inzichten. Een voorbeeld hiervan is de verdieping die Metabolic heeft geboden in samenwerking met Noordelijke Innovatielab Circulaire Economie (NICE) en VCF aanjager Bouw met het rapport 'Circulaire Bouwalliantie Noord-Nederland' (juli 2020; zie voorbeelden inzichten in figuur 9 en 10). In dit rapport wordt de beschikbaarheid van secundaire bouwmaterialen, oftewel de 'Urban Mine' van de gebouwde omgeving van Noord-Nederland in kaart gebracht, met als doelen:

- Beperken vraag primaire inputs door inzet van secundaire bouwmaterialen;
- Voorkomen ingebedde impacts;
- Waardebehoud middels hergebruik, refurbishment, remanufacture en recycling.

Figuur 10: Herbruikbare producten

2. ANALYSE STAND VAN ZAKEN

WERKVORMEN

- Het doen en uitwerken van nulmeting, doelstellingen en visie, identificeren van interventies, implementatie. Zie ook in de bijlage B4.
- Grondstofstroomanalyse op sectorniveau (2015, 2018) provinciaal niveau (2015, 2018), en gemeentelijk en projectniveau (2020)
- Stakeholder interviews om de diepte in te gaan en kantelpunten per sector bloot te leggen. Ook om handelingsperspectief per bedrijf in kaart te brengen (Waarmee wil je aan de slag en waar zit de potentie?) en het netwerk en samenwerking daarbinnen uit te breiden

EVALUATIE

- Grondige analyses vormden de basis voor het benoemen van prioriteiten, richting, en concrete projecten
- Circulair Friesland: De Economie van de Toekomst (2015): prioriteert grondstofstromen en economische sectoren, zet circulaire economie op de agenda en kanaliseert energie (stap 1) uit regio.
- Noord-Nederland circulair: Het metabolisme van Noord-Nederland (2018): gedetailleerdere kwantificatie grondstofstromen per sector, kantelpunten voor versnelling van de transitie circulaire economie per sector in detail in beeld. Prioriteert (beleids)interventies per sector in routekaart. Impact voor verschillende interventies in kaart, haalbaarheid nog niet in detail getoetst.
- Circulaire Bouwalliantie Noord-Nederland (2020): Verdiepende analyse: kennis voor specifieke interventies uit het onderzoek uit 2018 ten aanzien van de bouwsector en de transitie daarbinnen. Het rapport uit 2020 geeft was het eerste dat genoeg ruimtelijk/ projectmatig detail gaf om praktische haalbaarheid van interventies (urban mining) in detail te toetsen en implementatie direct te ondersteunen

AANBEVELINGEN

- Rapportages hebben vanaf het begin zowel gefunctioneerd voor kennisdeling (binnen welke kringlopen zijn grondstofstromen en impacts het grootst), als ook om te inspireren en de kracht van de regio te tonen: waar zit energie? Welke bedrijven en sectoren hebben innovatiekracht.
- Verdiepende analyses zoals die uit 2020 waarin in detail de haalbaarheid van (beleids) interventies getoetst en gekwantificeerd worden zijn pas laat formeel onderzocht. Dergelijke verdiepende onderzoeken hadden sneller plaats kunnen vinden (aansluitend op het rapport in 2018) om de informatie eerder te verspreiden
- Tegelijkertijd zijn veel interventies en projecten ook door de leden zelf getoetst op haalbaarheid en impact, buiten formeel onderzoek om: bijvoorbeeld wanneer leden van de VCF binnen de eigen bedrijfsvoering aanpassingen maken, of wanneer één of meerdere leden tijdens Ronde Tafel bijeenkomsten (zie pagina 62) projecten initiëren. Voor het kunnen aanjagen & versnellen is het behulpzaam als dit ook naar VCF teruggekoppeld wordt

3. VISIE & AMBITIE

Het formuleren van een breed gedragen visie en bijbehorende ambities is essentieel in het in gang zetten van de transitie naar de circulaire economie, om een gezamenlijk 'punt op de horizon' te hebben. Wanneer er na stap 2 inzicht is in de stand van zaken van het economisch systeem, haar prioritaire sectoren, de kwantiteit en kwaliteit van grondstofstromen, lopende projecten en belangrijkste stakeholders, kunnen een nieuwe visie en ambities worden geformuleerd.

EEN OVERKOPELENDE VISIE & AMBITIE VOOR DE VCF

Hoe willen we dat de nieuwe, volhoudbare en toekomstbestendige economie van de regio eruit komt te zien? Wat betekent een 100% circulaire economie voor ons? Regelmatig stellen we die vraag om met elkaar de bijbehorende beelden en taal te creëren - en steeds weer van elkaar te weten hoe iedereen dit ziet. Inmiddels hebben deze beelden bijgedragen aan een gemeenschappelijke visie om van Friesland een Blue Delta zone te maken (zie ook hoofdstuk 6 - Blik op de Toekomst).

Daarbij hebben we steeds als ambitie aangehouden om de meest circulaire regio van de EU te zijn in 2025. Met deze ambitie zorgt de VCF dat de neuzen dezelfde kant op staan en dat er een duidelijk doel is waar aanjagers, leden en het hele netwerk samen naartoe werken. Vervolgens wordt de visie en ambitie in de praktijk uitgewerkt: binnen provinciaal (ruimtelijk en economisch) beleid, binnen de strategie van bedrijven en kennisinstellingen, en door samenwerkingen binnen waardeketens en tussen sectoren. Die uitwerking is binnen de VCF voor en door de leden bewerkstelligd. De visie en ambitie is niet 'top-down' neergelegd na afronding van de genoemde onderzoeken (stap 2) maar steeds weer 'bottom-up' vormgegeven en doorontwikkeld.

Stap 3.1: Projectdoelen en leren door doen

In eerste instantie zijn in 2015 projecten ontwikkeld op basis van het eerste onderzoeksrapport (Circulair Friesland: De Economie van de Toekomst). De projectdoelen en randvoorwaarden waaraan deze projecten zouden moeten voldoen zijn met de projectdeelnemers besproken en uitgewerkt en zo nodig aangepast, op basis van praktijkervaring.

Op basis van deze eerste ervaringen en het leren van best practices heeft VCF een eigen systemische aanpak ontwikkeld, die in dit hoofdstuk wordt uitgewerkt. Het was deze systemische aanpak die maakte dat VCF structureel financiering heeft kunnen ophalen, wat de verdere vervolgstappen mogelijk maakte.

Stap 3.2: Visie en ambitie formuleren per thema

Vervolgens heeft de VCF de regionale visie en ambitie vertaald naar thema-specifieke visies en ambities. Tijdens Platformbijeenkomsten (zie tekstbox 5) een werkwijze bedacht waarmee de VCF met haar leden per thema circulaire economie doelen kon stellen. Het Friese beleid vormde bij het vormen van visies en ambities de basis: waar streeft de provincie zelf naar? Hoe kunnen bedrijven, de VCF, en de aanjagers individueel hierop inspelen en concrete projecten formuleren?

De visies mochten 'visionair' zijn, met de meest ideale situatie voor ogen, en daarbij hoefde nog geen rekening te worden gehouden met haalbaarheid. Op basis van de visie konden concrete, meetbare doelen worden gesteld, gekoppeld aan een jaartal waarin ze idealiter gehaald worden. De doelen werden vervolgens gecheckt op volledigheid door middel van de 7 pijlers van de circulaire economie. Om doelen meetbaar te maken werd elk doel gekoppeld aan een Kritieke Prestatie Indicator (KPI) (soms ook beschreven als Key Success Indicators (KSI)). Zie bijlage B4 voor een uitgebreide beschrijving van het proces voor doelen stellen.

3. VISIE & AMBITIE

PLATFORMBIJEENKOMSTEN

Een belangrijk onderdeel van de werkvorm van de VCF zijn Platformbijeenkomsten. Per thema worden 2 tot 3 keer per jaar Platformbijeenkomsten georganiseerd. Tijdens zo'n bijeenkomst werken aanjagers en leden samen met andere relevante organisaties aan een gezamenlijke visie en ambitie, stellen daarbij doelen en schetsen een roadmap hoe steeds meer circulair te worden. Met deze bijeenkomsten creëert VCF eigenaarschap onder de leden over de gekozen projecten. In de volgende bijeenkomsten worden de behaalde resultaten teruggekoppeld en gezamenlijk afgesproken op welke interventies er in de volgende periode wordt gestuurd. De uitkomsten van deze platformbijeenkomsten zijn uiteindelijk samengevat in de Transitie-DOE-Agenda's (zie stap 5 - Aan de slag).

- **Wat:** Strategische sessies die gehele thema betreffen;
- **Wie:** Alle leden binnen thema werden uitgenodigd; ook open voor alle relevante stakeholders;
- **Uitkomst:** Circulaire Transitie Agenda, met uitwerking ambitie en mijlpalen;
- **Hoe:** Door middel van SMART gedefinieerde projecten ('innovatiemotoren') om ambities te bereiken; doordenken met behulp van de Innovatiematrix en de Waardecirkel;
- **Hoeveel:** 2-3 Platformbijeenkomsten per jaar;
- **Organisatie:** Door VCF aanjager en een 'trekker' (bedrijf binnen thema) en een 'boegbeeld' (expert in de 'theorie' - bijvoorbeeld iemand van een kennisinstelling);
- **Rol VCF:** VCF neemt in het begin het initiatief, daarna steeds meer ondersteunend aan de trekker en het boegbeeld;

DE INNOVATIEMATRIX EN DE WAARDECIRKEL

Tijdens de Platformbijeenkomsten wordt gebruik gemaakt van de Innovatiematrix (zie tabel 1): een overzicht om te laten zien hoe alle projecten 'scoren' / bijdragen aan de gewenste circulaire innovatie (a.d.h.v. de zeven pijlers en ook op circulaire kantelpunten). Op die manier kunnen er verdere verbanden en synergie behaald worden tussen de projecten. Zie bijlage B7 voor de invulversie van de matrix.

Initiatieven = Innovatiemotoren VB Circulair Plastic	Circulariteit - kenmerken						
	Samenstelling	Hergebruik	Energie	Biodiversiteit	Samenleving & cultuur	Toegevoegde waarde - 3xp	Systeem veerkracht
Container							
Knikkertegel							
Plastic tegels - New Marble							
HDPE boten 'MinSkiep'							
Plastic Bankje							
PHA Plastic bekertjes							
Etc							

Tabel 1: Innovatie Matrix

Daarnaast wordt de Waardecirkel gebruikt: een oefening om circulair denken in gang te zetten door het volgende in kaart te brengen:

- Alle spelers in de keten in een cirkel te plaatsen - en te zien waar de keten wel of niet goed op elkaar aansluit
- Daarbij door te denken welke grondstoffen op welke manier door de keten gaan - en welke verdere mogelijkheden dit biedt
- Ook stil te staan bij missende schakels en belemmerende factoren

3. VISIE & AMBITIE

WERKVORMEN

- 7 pijlers van de circulaire economie - aan de hand van de 7 pijlers naar visie, ambitie en project-uitwerking kijken met de bedoeling zoveel mogelijk aspecten te adresseren
- Innovatiematrix - dit laat zien hoe alle projecten binnen een thema op de 7 pijlers innoveren; op die manier kunnen er verdere verbanden en synergie behaald worden
- Platformbijeenkomsten

EVALUATIE

- Het ontwikkelen van een visie en doelstellingen per thema is binnen de VCF een iteratief proces geweest. De onderzoeken van 2015 en 2018 vormden de basis voor de ambities en kansen voor de gehele Regio; welke vervolgens werden doorontwikkeld tijdens platformbijeenkomsten met de leden: een iteratief proces waarbij de opgedane ervaring van de projectuitvoering is gebruikt om de doelstellingen steeds verder te concretiseren
- Bij visievorming en projectselectie waren de 7 pijlers van de circulaire economie leidend raamwerk om een integrale benadering te garanderen. Bij Platformbijeenkomsten heeft de VCF per sector de lopende projecten beoordeeld op circulariteit met behulp van de 7 pijlers
- Daarnaast werkte het goed om concrete, reeds in gang gezette projecten te gebruiken om inzicht te krijgen in wat een circulair project is - en vandaar uit de circulaire ontwerp-principes verder uit te werken

AANBEVELINGEN

- De VCF en de provincie hebben het neerzetten van een visie direct vanaf het rapport in 2015 in gang gezet. Daardoor is de circulaire economie hoog op de agenda van bedrijven en politiek gekomen en is een breed netwerk van bedrijven, bestuur, en kennisinstellingen betrokken geraakt
- De leden van de VCF hebben deze integrale visie direct in de praktijk getoetst: bedrijven zijn er met concrete projecten mee aan de slag gegaan, en ook de provincie heeft (o.a. middels een MKB subsidie) het met concreet beleid ondersteund. Door steeds te blijven evalueren vanuit praktijk en projecten enerzijds, en anderzijds ook te blijven analyseren werd de aanpak steeds weer aangescherpt
- Daarmee is de visie gemeengoed geworden, met een praktische, dynamische en concrete set doelstellingen. Geen statisch concept maar een instrument om mee te werken en elkaar sturing en coördinatie te geven

4. OPLOSSINGEN KIEZEN

VAN BREED EN ORGANISCH NAAR FOCUS EN IMPACT

Op basis van de stand van zaken analyse (stap 2), de visie en ambitie en gestelde doelen (stap 3) identificeerden de aanjagers oplossingen voor de transitie naar de circulaire economie. Dit deden zij in de vorm van het kiezen van projecten. Gedurende de eerste jaren van de VCF werden projecten nog niet altijd geprioriteerd op basis van impact, maar veelal op 'waar de meeste energie en enthousiasme' achter zat. Projecten werden veelal ad hoc besproken, er vonden veel verschillende Ronde Tafels (zie tekstbox 7) plaats, en het proces was organisch.

Vanaf 2017 was er structurele financiering welke uitbreiding van capaciteit mogelijk maakte. Samen met de input van de onderzoeksrapporten (2015, 2018 en 2020) en uitkomsten van Platformbijeenkomsten en Ronde Tafels werd er meer prioriteit en focus aangebracht, en vonden bijeenkomsten meer structureel plaats en met vaste groepen. Projecten werden meer sectorspecifiek en cross-sectoraal geprioriteerd. Binnen ieder thema werd er gekozen voor 3-4 zogenaamde 'icoon projecten' - projecten die aanzienlijke impact op de circulaire transitie hebben, door hun uitstraling of het sturen op een kantelpunt. Bijvoorbeeld: circulaire gebiedsontwikkeling binnen de bouwsector, de ontwikkeling van de Energiecampus en het Biosintrum, of het cross-sectorale project Circulair Inkopen, dat de inkoopkracht van de overheden mobiliseert.

HET IDENTIFICEREN VAN KANTELPUNTEN, KANSEN EN KNELPUNTEN

Voordat projecten gekozen worden is het zaak om kantelpunten te signaleren. Op welke huidige ontwikkelingen, of ontwikkelingen in de nabije toekomst moet worden gefocust om de transitie naar een circulaire economie te versnellen? Zie bijlage B6 en B7 voor de werkvormen.

Per thema werd vervolgens gekeken binnen alle beschikbare informatie (op basis van de onderzoeksrapporten en kennis en ervaring van de aanjager) welke kansen en knelpunten het thema karakteriseren, bijvoorbeeld door de vragen te stellen: welke positieve elementen en eigenschappen van het huidige systeem (aanwezig grondstoffen, betrokken partijen, mindset van de Friezen, etc.) kunnen bijdragen aan de transitie? Welke elementen en eigenschappen (wetgeving, huidige verdienmodellen, perverse prikkels, etc.) belemmeren deze?

Zo werden verschillende kantelpunten geïdentificeerd, zowel overkoepelend voor de hele Friese economie als thema-specifiek. De belangrijkste die daarbij naar voren zijn gekomen, zijn:

- Toegang tot kennis en kunde - dit heeft VCF maximaal aangeboden in de vorm van (mini) workshops; tijdens bijeenkomsten en Circulaire Cafés, symposia en congressen
- Het ontwikkelen van een circulaire vraag en circulaire ketenverbinding - daarbij is essentieel het hebben van een klant. Dit heeft VCF uitgewerkt door middel van de Circulaire Inkoop Ambitie van alle overheden (zie het voorbeeld op pagina 56), de bijbehorende Fryske Circulaire Inkoop Academie en ROEN, de digitale circulaire catalogus
- Toegang tot organiserend vermogen - denk daarbij aan tijd, mensen, vaardigheden, financiële middelen; toegang tot experts en relevante netwerken; besluiten kunnen nemen en mandaat tot handelen hebben

Bovenstaande kantelpunten zijn relevant voor alle thema's, daarnaast zijn er kantelpunten; kansen en knelpunten specifiek per thema. Deze zitten veelal op het terrein van wetgeving, verdienmodellen en perverse prikkels.

Met deze input kon nog gericht gekozen worden voor projecten met impact op de circulaire transitie.

4. OPLOSSINGEN KIEZEN

HANDELINGSVAARDIGHEID VERGROTEN

Om te zorgen dat de aanjagers deze vragen konden beantwoorden, heeft de VCF over de jaren heen capaciteit en handelingsvaardigheid opgebouwd bij de aanjagers, onder andere door:

- **Inspiratie:** door middel van inspirerende voorbeelden. Aanjagers ontvankelijk maken voor CE;
- **Kennisdeling:** zorgen dat de kennis zoveel mogelijk direct relevant gemaakt wordt door o.a. verschillende workshops te geven en die te koppelen aan eigen ambities, doelstellingen en projecten van leden;
- **Mobilisatie van de markt** door middel van inkoopprogramma's van de overheid;
- **Mobilisatie van organiserend vermogen** (tijd, ruimte, aandacht, financiële middelen om de projecten uit te voeren).

Wanneer de Aanjagers kansen, knelpunten en kantelpunten hadden geprioriteerd, koppelden zij die aan de eerder gestelde visie en doelen (stap 3). Vervolgens werden deze kantelpunten ingezet om projecten te formuleren om op te focussen voor het behalen van de doelen. De keuze van projecten was óf uit reeds lopende projecten binnen het thema, óf uit nog te starten projecten. Uit de geselecteerde projecten kozen de Aanjagers vervolgens een top 3 'icoonprojecten', om die vervolgens in detail uit te werken en mee aan de slag te gaan. In stap 5, 'Aan de slag', wordt dieper ingegaan op de concretisering van deze projecten.

RONDE TAFELS

Waar Platformbijeenkomsten (tekstbox 5) dienden om de strategie en bijbehorende doelstellingen te ontwikkelen, brachten zogeheten Ronde Tafels, project-specifieke werkbijeenkomsten, meer verdieping en concretisering van projecten. Ronde Tafels werden georganiseerd om met een projectteam stappen te zetten en te reflecteren op voortgang. Tijdens Ronde Tafels identificeerden projectteams onder andere samen kantelpunten, kansen en belemmeringen - en werden mogelijke interventies en innovaties uitgewerkt en Plannen van Aanpak gemaakt. Aanjagers maakten daarbij gebruik van werkvormen, zoals het ijsbergmodel en de impact-invloed matrices (zie in de bijlagen B3 en B8).

- **Wat:** Sessies rondom één concreet idee, project, concept;
- **Wie:** Met de relevante belanghebbenden;
- **Uitkomst:** Nieuwe innovaties (prototypes, producten, diensten, concepten) die het circulair vormgeven van de thema's verder versnellen; dit noemen we de 'circulaire economie innovatie motoren';
- **Hoeveel:** Zo vaak als nodig is, in eerste instantie 2 tot 3 Ronde Tafels per thema per jaar;
- **Organisatie:** De VCF neemt maximaal twee keer het initiatief; na één Ronde Tafel wordt een 'trekker' aangewezen: partij die meest belanghebbend is;

Ronde Tafel Onderwijs (2019)

4. OPLOSSINGEN KIEZEN

WERKVORMEN

- Kantelpunten identificeren (om strategie te vormen)
- IJsbergmodel (zie bijlage B3) voor systeemanalyse en voor het identificeren van kansen, knelpunten en oorzaken

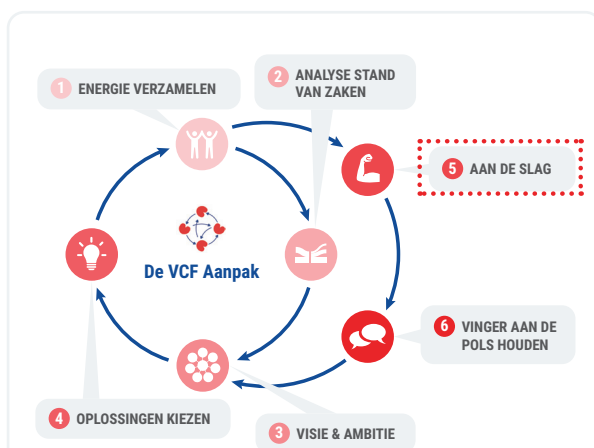
EVALUATIE

- Het werkte goed om op een gegeven moment over te gaan van organisch en ad hoc naar prioriteiten stellen en icoon-projecten als leidraad te nemen. Op deze manier gingen leden concreet aan het werk, maar hierdoor was er wel minder ruimte voor ad hoc ideeën;
- Dankzij de stand van zaken analyses konden we goed de verschillende oplossingen 'wegen' en prioriteren;
- Vanaf 2017 werd het - mede door uitbreiding aan capaciteit - systemischer: met vaste groepen gingen we een aantal oplossingen prioriteren waar we vervolgens meerdere Ronde Tafels op gingen organiseren
- We zijn later pas sectorspecifiek en cross-sectoraal oplossingen gaan verzinnen omdat het belangrijk was dat de leden eerst binnen hun eigen sector op zoek gingen naar oplossingen. Toen dat eenmaal liep zijn we gaan kijken wat ook sectoroverstijgend opgepakt kon worden, bijvoorbeeld:
 - Aanbestedingen masterclasses;
 - Inkoop programma maken

AANBEVELINGEN

- Ook wanneer prioriteiten zijn bepaald: houd wel ruimte om ad hoc ideeën te verkennen en te gebruiken;
- Vorm 'communities of practice' rondom projecten:
 - Breng in kaart wat je nodig hebt;
 - Breng in kaart waar subsidies zitten
 - Leg verbinding met de juiste partijen;
 - Blijf scherp op voorbeeldprojecten van elders.

5. AAN DE SLAG

Wat doen we in deze stap?

- Icoonprojecten kiezen
- Icoonprojecten uitwerken
- Transitie-DOE-Agenda's samenstellen
- Jaarplanning maken

Wat is het resultaat?

- Icoonprojecten in detail uitgewerkt
- Jaarplanning per project
- Transitie-DOE-Agenda's voor communicatie en werving

Aan de slag met de eerste projecten

Na het kiezen en specifiek maken van projecten in stap 4 is de volgende stap om aan de slag te gaan om projecten te realiseren. Deze stap kwam op meerdere punten gedurende de bestaansduur van de VCF aan bod. In de periode 2015-2017 zijn een aantal koplopers binnen de VCF zelf of in kleine groepjes aan de slag gegaan met ideeën uit het onderzoeksrapport uit 2015, en nieuwe ideeën die naar voren zijn gekomen. Deze werkwijze is altijd blijven bestaan: ook toen er voor iedere sector agenda's en platformbijeenkomsten

waren, bleven ondernemers en innovators uit het VCF netwerk flexibel en wist men elkaar binnen het netwerk snel te vinden wanneer nieuwe kansen zich voordeden.

Toen de eerste projecten waren geïdentificeerd op basis van het onderzoek en uitgewerkt waren tijdens Ronde Tafels,

werden deze samengevat in eerste versie van de Transitie-DOE-Agenda's (zie textbox). Deze korte, visueel aantrekkelijke documenten dienden als communicatie- en wervingsmiddel om energie en financiering te verzamelen rondom de projecten, zodat een toegewijde projectgroep ermee aan de slag kon gaan.

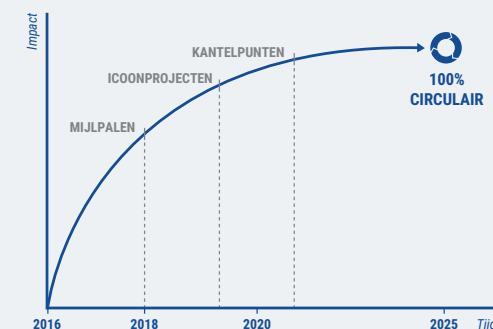
Transitie-DOE-Agenda's

Net zoals we op nationaal niveau de transitieagenda's van de circulaire economie van het Rijk hebben, heeft de VCF agenda's voor haar thema's. In Friesland ligt de nadruk echter op doen, en zo is er gekozen voor Transitie-DOE-Agenda's (TDAs). Momenteel hebben 7 van de 11 thema's een TDA; deze zijn te downloaden op de VCF website. Ze zijn een samenvatting van het volgende stappenplan:

- 1. Een integrale en holistische visie en ambitie voor 2025** aan de hand van de 7 pijlers van de circulaire economie van Metabolic en de Sustainable Development Goals van de Verenigde Naties. Bij deze stap verwoorden de leden binnen het thema hun ambities en dromen voor 2025 en hoe de economie binnen dit thema er uitziet tegen die tijd. Niets is te groot of te gek.
- 2. Huidige stand van zaken:** In dit onderdeel geeft de aanjager inzicht in de relevante bevindingen uit de onderzoeksrapporten (2015 en 2018) en in de thema-specifieke 'spelregels' van het huidige systeem. Daarnaast brengt de aanjager relevante spelers en kansen en knelpunten in kaart.
- 3. De nieuwe economie:** uitgangspunten, spelregels en principes: Dit is een belangrijke processtap waarbij de Aanjager in dialoog met de leden & andere deelnemers wat hun invulling is van de circulaire economie, en welke uitgangspunten en nieuwe 'spelregels' daarbij horen. Welke afspraken moeten er worden gemaakt om samen de transitie in te gaan, en

wat willen we eigenlijk bereiken? Dit is een cruciale stap van 'verwachtingsmanagement' om de neuzen van de leden één kant op te krijgen en te houden gedurende de (thema-specifieke) transitie.

- 4. Interventies en strategie:** Hier beschrijft de aanjager hoe op basis van kansen, knel- en kantelpunten een drietal icoonprojecten wordt gekozen, en wat deze projecten inhouden.
- 5. Implementatie:** Hier beschrijft de aanjager hoe de icoonprojecten worden geïmplementeerd. Er wordt gezamenlijk een plan gemaakt en doorgesproken welke innovaties er zijn nodig binnen het project, wat zullen de business cases zijn? Hoe zijn de icoonprojecten te koppelen aan de kantelpunten? De 'Doel - Kantelpunt - Project - Wie - Wanneer' tabel vat de antwoorden op deze vragen samen (voor de werkvorm zie bijlage B7).

Figuur 11: Transitie-DOE-agenda's

5. AAN DE SLAG

Herziene versie van de Transitie-DOE-Agenda's

Later, nadat de onderzoeksrapporten uit 2018 en 2020 op tafel lagen en de VCF een fiks aantal Platformbijeenkomsten en Ronde Tafels verder was, kregen de aanjagers de opdracht om tot een hernieuwde versie van hun Transitie-DOE-Agenda's te komen met daarin een jaarplan voor 2020 (zie textbox). Het doel van deze opdracht was om tot een overzicht te komen van activiteiten die de aanjager in het jaarplan voor 2020 wilde opnemen (interventies, projecten, nieuwe technieken, businesscases, afspraken, etc.). Deze activiteiten dienden aan te sluiten bij de belangrijkste doelstellingen en invloed te hebben op de belangrijkste kantel- en knelpunten (in kaart gebracht in stap 4). Uit de geselecteerde projecten kozen de aanjagers een top 3 'icoonprojecten', om die vervolgens in detail uit te werken met behulp van de Doel - Kantelpunt - Project - Wie - Wanneer tabel (zie tabel 2).

Tijdens deze stap was het wederom heel belangrijk om energie te verzamelen. Waar tijdens de eerste maanden van de VCF energie provincie-breed werd verzameld, was het in deze fase zaak om energie te verzamelen rondom specifieke projecten. Daarbij was het faciliteren van (nieuwe) samenwerking tussen partijen, zowel binnen de betreffende keten als daarbuiten, essentieel.

EEN JAARPLANNING MAKEN

Om tot van een top 3 icoonprojecten tot een jaarplanning voor 2020 te komen werd de aanjagers gevraagd de Doel - Kantelpunt - Project - Wie - Wanneer tabel in te vullen (zie tabel 2). Zij namen de doelen die ze aan de hand van stap 3 hadden gesteld (met behulp van de 7 pijlers van Metabolic), koppelden daar de belangrijkste kantelpunten aan, en kozen

een project dat bijdroeg aan het doel en inspeelde op die kantelpunten. Vervolgens maakten zij de projecten concreet door daar de vraag te stellen: 'Met wie en wanneer'? Een deel van de aanjagers beschreef daarnaast ook nog 'Hoe?', om de rol van iedere betrokken partij te duiden. Zie bijlage B6 voor een invulversie van deze tabel.

DOELEN	VISIE	KANTELPUNT	PROJECTEN	WIE	WANNEER
Alle kunststoffen hebben waarde en zijn een nutriënt	Wereldspeler Circulair Plastics	Business case kunststof recycling	Pilots bedrijfsafval Terschelling en Waddeneilanden (Wad Afval?! Project)	Omrin, gemeente Terschelling e.a. waddeneiland gemeenten, StayOk	2020
	Ontwikkelaar nieuwe circulaire plastics ecosysteem		Pilot gescheiden bedrijfsafvalinzameling horeca binnenstad Leeuwarden	Omrin, Suez, GP Groot, Gem. LWD, Green is the New Black	2020
			Onderzoek huidige business case versus best-practices kunststofrecycling	University College Fryslân, Omrin	2020
			Aantrekken en Opschalen best-practices rendabele business cases	Wie Trekker?	2020 PvA, Q3 2020 implementeren
			Product as service modellen testen en opschalen m.b.v. Circo methodiek	Wie Trekker?	2020

Tabel 2: Doel - Kantelpunt - Project - Wie - Wanneer tabel

5. AAN DE SLAG

WERKVORMEN

- Kansen, knelpunten en kantelpunten identificeren
- Icoonprojecten identificeren
- Wie - wat - hoe - wanneer tabel, en gedetailleerde projectplannen opstellen

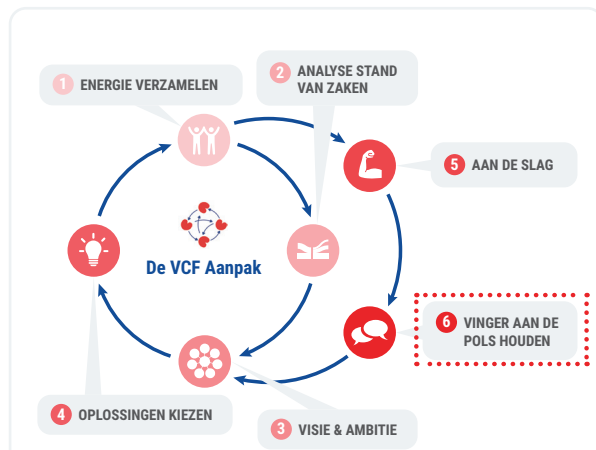
EVALUATIE

- Niet alle aanjagers beschikken over dezelfde vaardigheden en talenten en sommigen zijn meer doeners dan schrijvers. Voor sommigen is het identificeren (en schriftelijk opstellen) van kansen, knelpunten en kantelpunten een grotere opgave dan voor anderen. De ene aanjager had meer begeleiding nodig bij deze stap dan anderen.
- Het werkte goed om bij de aanjagers extra handelingsvaardigheid op te bouwen middels verschillende soorten opdrachten. De regelmatige bijeenkomsten zorgden dat aanjagers in dit proces ook van elkaar konden leren - en werd er in teamverband de gezamenlijke aanjaagvaardigheden verder ontwikkeld
- Ook zijn er hechte samenwerkingen met en tussen leden ontstaan, die op meerdere plekken en momenten tot structurele samenwerkingsverbanden hebben geleid
- Werken naar een drietal icoonprojecten is een goede stok achter de deur om tot concretisering van plannen te komen, en de 'Doel - Kantelpunt - Project - Wie - Wanneer'-tabel helpt hierbij. Niet alle aanjagers zijn aan deze tabel toegekomen - dit kan in een volgende versie alsnog worden opgepakt

AANBEVELINGEN

- Breng vroegtijdig in kaart wat de gewenste vaardigheden zijn voor het Aanjagen van een thema, en zeker ook voor het van de grond krijgen en uitvoeren van projecten
- Ga na of het aangestelde aanjaagteam over deze vaardigheden beschikt, zodat duidelijk is wie waarbij extra hulp nodig heeft; kijk ook of de overheden, bedrijven en sociaal-ondernemers die uiteindelijk eigenaar en uitvoerder van programma's en projecten zijn de juiste vaardigheden en kennis bezitten
- Besteed extra aandacht aan de laatste stappen van het proces (icoonprojecten kiezen, jaarplanningen maken en energie verzamelen omtrent icoonprojecten)

6. VINGER AAN DE POLS/MONITORING

Wat doen we in deze stap?

- Checken of projecten bijdragen aan de gestelde doelen
- (Her-)evaluatie van doelen
- Kennisdeling met betrekking tot belemmeringen, nieuwe kantelpunten, etc.

Wat is het resultaat?

- Een iteratief proces waarvan continu wordt geleerd en waarin kennis en ervaring wordt gedeeld

Wanneer projecten verder zijn uitgewerkt en gepland, en wanneer ze eenmaal lopen, is het essentieel om vinger aan de pols te houden om te kijken of de projecten zelf goed lopen, en natuurlijk ook om te zien of ze blijven bijdragen aan de gestelde doelen. Daar zijn verschillende vormen van het monitoren van projecten voor.

Een iteratief proces van bijeenkomsten en relatiemanagement

Monitoring gaat niet alleen over het meten van impact en prestaties na uitvoer van een project. In de eerste plaats is het essentieel om regelmatig bij elkaar te blijven komen als

projectteam middels Ronde Tafels. Om te delen hoe het project ervoor staat, om de voortgang te evalueren, en natuurlijk om eventuele problemen bij opzet en uitvoering samen op te lossen. Hoe kunnen we onze werkwijze verbeteren? Tegen welke belemmeringen lopen we aan, en welke onvoorziene kantelpunten komen eraan?

Daarnaast wordt tijdens Platformbijeenkomsten gekeken of het project nog impactvol en strategisch is, en of het leidt tot structurele verduurzaming en systeemverandering. Draagt dit project nog bij aan ons doel, en hoe? Tegelijkertijd kunnen uit een project ook weer inzichten komen voor belemmeringen of kansen voor de transitie naar een circulaire regio. Zo blijven het project en de werkbijeenkomsten gekoppeld aan sectorbrede programma's en de regionale Transitie-agenda's.

Ook zorgden de Aanjagers er voor om regelmatig met de leden en andere project-deelnemers in contact te zijn. Het streven was om in ieder geval één keer per kwartaal met de leden te bellen - dat kon heel kort zijn, maar bleek ook waardevol te zijn in het levendig houden van het Verenigings-gevoel.

Als laatste hadden de Aanjagers ook het zogenaamde 'Circulair Kwartiertje' - er kwamen zoveel vragen & verzoeken ad hoc en spontaan langs, dat we daar de werkafpraak voor hadden: we gaven in ongeveer 15 minuten een antwoord en/of verbonden het door aan een ander project. Deze activiteiten werden gedaan als onderdeel van het zogenaamde Versnellingsloket.

Meten is weten

Het is daarnaast belangrijk om, waar dat kan, per project ook kwantitatieve informatie te verzamelen om impact en doelmatigheid te evalueren: hoeveel grondstoffen hebben we bespaard of hergebruikt? Broeikasgasemissies voorkomen? De beschikbaarheid van dergelijke informatie verschilt uiteraard per project, maar juist door haar samen met partners te verzamelen en te delen kunnen waardevolle lessen worden geleerd, en de voortgang om beleids- en bedrijfsdoelen worden bijgehouden.

Vier samen successen

Tenslotte, blijf samen succes steeds weer vieren. Dit houdt de positieve energie erin en de transitie gaande. Onze Circulaire Cafés en nieuwsbrieven waren daar gewaardeerde platforms voor.

Casus: Monitor Circulair Inkopen

In 2019 tekende alle overheden die lid zijn bij Vereniging Circulair Friesland het 'Ambitiedocument Circulair Inkopen'. Met hun handtekening spraken de gemeenten, de provincie, het wetterskip en Rijkswaterstaat uit dat zij zich committeren aan de volgende drie doelen:

- 10% circulair inkopen in 2020 van alle fysieke producten
- Uitsluitend inkoop van circulair straatmeubilair
- Alle wagens die vervangen worden zijn in het vervolg elektrisch

Met het tekenen van het ambitiedocument kwam naast behoefte aan meer kennis over circulair inkopen de vraag op hoe de doelstelling gemonitord kon worden. Metabolic, in samenwerking met Copper8, werden gevraagd om deze monitor vorm te geven. In een kernteam met gemeente, RWS, het wetterskip en de provincie zijn de indicatoren gekozen om de voortgang te gaan meten. In 2021 wordt de nulmeting uitgevoerd en worden de actielijnen voor de aankomende jaren geformuleerd. Meer informatie over de monitor vindt je op de website van VCF door op het plaatje hieronder te klikken:

6. VINGER AAN DE POLS/MONITORING

WERKVORMEN

- Ronde Tafels
- Platformbijeenkomsten
- Monitor Circulair inkopen
- Relatiemanagement
- Versnellingsloket met Circulair Kwartiertje - het binnen 15 minuten beantwoorden van een vraag en/of doorverbinden aan een ander project
- Vier samen successen

EVALUATIE

- Door Ronde Tafel bijeenkomsten en Platformbijeenkomsten heeft de VCF op project en sectorniveau altijd samen met haar leden de vinger aan de pols gehouden waar het gaat om de voortgang van de transitie
- Daarbij gaat het er niet alleen om de voortgang van projecten in de gaten te houden (Ronde Tafels), maar ook om ze voortdurend te blijven toetsen aan de samen opgestelde visie en doelen voor de sector en regio waarbinnen gewerkt wordt (Platformbijeenkomsten)
- Het kwantitatief meten van de effecten en impacts van projecten is lastig gebleken en gebeurde niet structureel

AANBEVELINGEN

- De combinatie van bijeenkomsten en kwalitatieve monitoring op voortgang (relatiemanagement met de vraag 'hoe het gaat') is belangrijk. Dit is minder gericht op harde data en cijfers (effectmonitoring) maar draagt wel bij aan het snel en breed verspreiden van geleerde lessen, knelpunten en kansen voor de transitie. Behoud deze vorm van monitoring dan ook vooral
- Het ophalen van kwantitatieve data per projecten ten behoeve van effectmonitoring en het meten van de voortgang ten aanzien van gestelde ambities (voor de vereniging en ook ten aanzien van overheidsbeleid) dient een structureel onderdeel te zijn van projectmanagement, richt hiervoor de juiste processen in (protocollen en methoden projectmanagement) maar kijk ook hoe projectdata uiteindelijk geanonimiseerd en geaggregeerd kan worden naar overzichten op sector en regionaal niveau.

06

LEREN DOOR TE DOEN

*Evaluatie en de blik
op de toekomst*

6A. GELEERDE LESSEN UIT DE PRAKTIJK

We kunnen wel stellen dat we in een nieuwe fase van de circulaire economie zijn aangekomen. Waar het in 2015 nog zoeken was, omdat er nog geen beleid, programma's en nationale transitie agenda's waren, begint nationaal circulaire economie nu structureel in het beleid verankerd te raken. In Friesland heeft circulariteit anno 2020 een overkoepelende aanpak en een specifieke uitwerking voor het elftal thema's dat VCF bestrijkt. Vijf jaar na het oprichten van de VCF is het tijd om te evalueren.

WAT IS ER GOED GEGAAN?

We hebben als vereniging veel energie en een breed en divers netwerk weten te mobiliseren. De circulaire economie is vandaag de dag bij een groot aantal relevante spelers op de agenda gezet. Velen zijn er concreet mee aan de slag en met de leden van Circulair Friesland kan je een gedegen gesprek voeren over circulariteit. Daarbij wordt VCF gezien als een onafhankelijke autoriteit op het gebied van circulaire economie, door haar leden, overheden en ook de media.

Dankzij de veelvuldige communicatie - zowel VCF haar eigen communicatie en die van haar leden, als ook via de media - is de bewustwording omtrent circulaire economie aanzienlijk toegenomen. Het gemeenschapsgevoel onder de leden en aanjagers van de VCF is hoog en men zoekt elkaar makkelijk en regelmatig op.

Daarnaast heeft de VCF heeft een breed scala aan concrete resultaten opgeleverd, variërend van inzichtvolle rapporten tot goed bezochte bijeenkomsten, een grote hoeveelheid aan kennis en 'best practices', veel partijen die actief in projecten bijdragen aan de transitie richting een circulaire economie, én Friesland wordt zowel op nationaal als ook Europees niveau tot koploper beschouwd.

Daarbij is de VCF trots op behaalde successen bij de leden en in het netwerk. De provincie Friesland heeft een toegewijd circulaire economie team en als beleid "Geluk op 1", waarin circulaire economie verankerd is. Bij de meeste projecten is de brede, integrale aanpak van circulaire economie, inclusief de sociale kant, vanaf het begin meegenomen.

“In Friesland wordt er aan alle kanten van de keten hard aan getrokken. Dat doen jullie met velen in de Vereniging. De samenwerking met zoveel partijen is echt fantastisch”

*Staatssecretaris Stientje van Veldhoven
- 2020*

Het team van aanjagers heeft over de jaren heen behulpzame vaardigheden ontwikkeld, van makelen en schakelen, relatie-bouwen, praktisch doen en organiseren tot aan integraal doordenken in circulaire innovatie en strategie-vaardigheden waarvan we denken dat deze nodig zijn om de nieuwe economie versneld te realiseren.

Als laatste, eind 2020, telt Vereniging Circulair Friesland meer dan 100 leden. Deze bestaan uit driekwart bedrijfsleven (waarvan 90% MKB), alle overheidsorganisaties, alle onderwijsinstellingen en een aantal maatschappelijke organisaties (o.a. Fryske Milieu Federatie; VNO NCW). Dit geeft de Vereniging een uniek, van 'onder en boven' breed gedragen en krachtig profiel om de circulaire economie daadwerkelijk mogelijk te maken.

De diversiteit van onze leden maakt ons:

“De Vereniging met Impact en Versneller van de Transitie.”

6A. GELEERDE LESSEN UIT DE PRAKTIJK

WAT HAD BETER GEKUND?

Geheel in lijn met de mindset van VCF “proberen, doen, doen, doen en daarvan leren”, zijn er natuurlijk ook zaken aan te wijzen die beter hadden gekund. De belangrijkste op een rij:

- We hebben ons op 11 thema's gericht - en dat vraagt ook de nodige inhoudelijke expertise. Daarbij werd ook gevraagd dat onze aanjagers, de inhoudelijke experts, zich circulaire economie eigen maakten. Dit was veel en misschien wel te breed, waardoor soms de focus verwaterde. Tegelijk definiëren we 8 van de 11 thema's in de twee Circulaire kringlopen. Deze laten goed de samenhang en integraliteit laat zien
- Veel projecten hadden nog concreter mogen worden uitgewerkt. Begin 2020 zijn de herziene versies van de Transitie-DOE-Agenda's opgeleverd, met daarin goede visies en strategie - de bijbehorende projecten waren niet altijd even concreet uitgewerkt. Dit komt zeker mede door de coronacrisis
- In de loop der jaren hebben we zo'n 80 initiatieven en projecten mede mogelijk gemaakt, waarbij onze rol zich vooral richt op de voorfase, makelen en schakelen. Tegelijk hadden we ook meer projectontwikkelings-capaciteit willen hebben. Het aanjaagteam bestaat nu uit 11 experts die gemiddeld 1 dag per week besteden aan VCF-werk. Meer capaciteit per persoon had een snellere opvolging aan de initiatieven kunnen brengen
- Ook vraagt Aanjagen als competenties: aanjagen, doordenken, beslissingen maken vanuit integraal perspectief, goed relatiemanagement, opvolgen, terugkoppelen, organiseren, presenteren - en niet iedereen heeft die competenties in dezelfde mate. In het kader van “vieren van diversiteit” heeft iedereen zijn eigen talenten om in te zetten - en is teamwork belangrijk om met elkaar deze aanjaagkracht te mobiliseren
- Vaak wordt er op VCF ‘geleund’ om de transitie te dragen; de verantwoordelijkheid wordt nog niet altijd gevoeld en uitgedragen door alle zorgdragende en / of belanghebbende partijen

Ingrid Zeegers tijdens het captains dinner

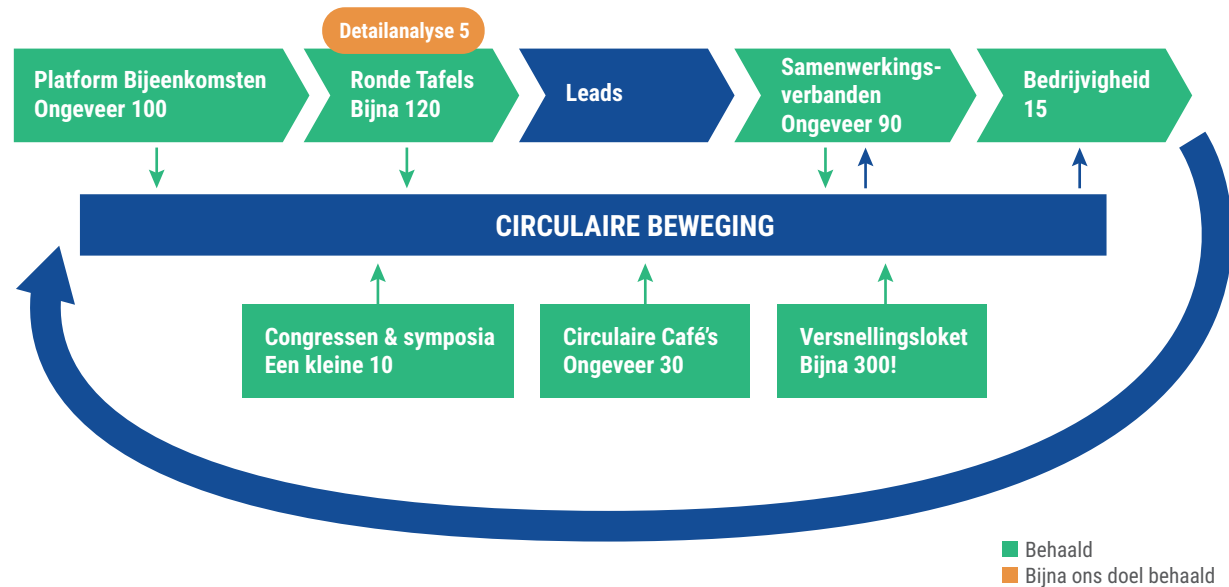
- Daarbij moet er voortdurend gestuurd worden op mede-eigenaarschap en mede-verantwoordelijkheid bij alle deelnemende partijen. Met daarbij de balans tussen “wat heb ik er zelf aan” versus “wat heeft het geheel / collectief er aan” / wat is nodig om de transitie te versnellen
- Organisatorisch was het soms lastig als start-up de (snelle) groei te organiseren - en daar altijd voldoende middelen voor te hebben. Als organisatie hebben we ook geleerd en zijn we klaar voor de volgende stap

6A. GELEERDE LESSEN UIT DE PRAKTIJK

Bijgaand overzicht is de samenvatting van de resultaten van de afgelopen 5 jaar en laat goed zien hoe we de circulaire beweging in Friesland voortdurend 'gevoed' en van energie voorzien hebben:

- Aan de ene kant door kennis & kunde in te brengen, door middel van onze maandelijkse Circulaire Cafés, congressen, symposia en het Versnellingsloket
- Daarnaast hadden we een 'innovatie-pijplijn' waarmee we structureel circulaire idee-vorming op Platformbijeenkomsten en Ronde Tafels faciliteren, naar concrete projecten, samenwerkingsverbanden en uiteindelijk ook circulaire bedrijvigheid

De getallen geven de aantallen weer die we de afgelopen jaren hebben gerealiseerd. Ze vangen niet de ontelbare aantallen mooie momenten, 'bloed, zweet & tranen', het doorzetten, de stappen terug en weer vooruit en het plezier dat we met zijn allen op deze reis hebben gehad.

Figuur 12: Wat we als VCF van plan waren en wat we allemaal voor elkaar hebben gekregen

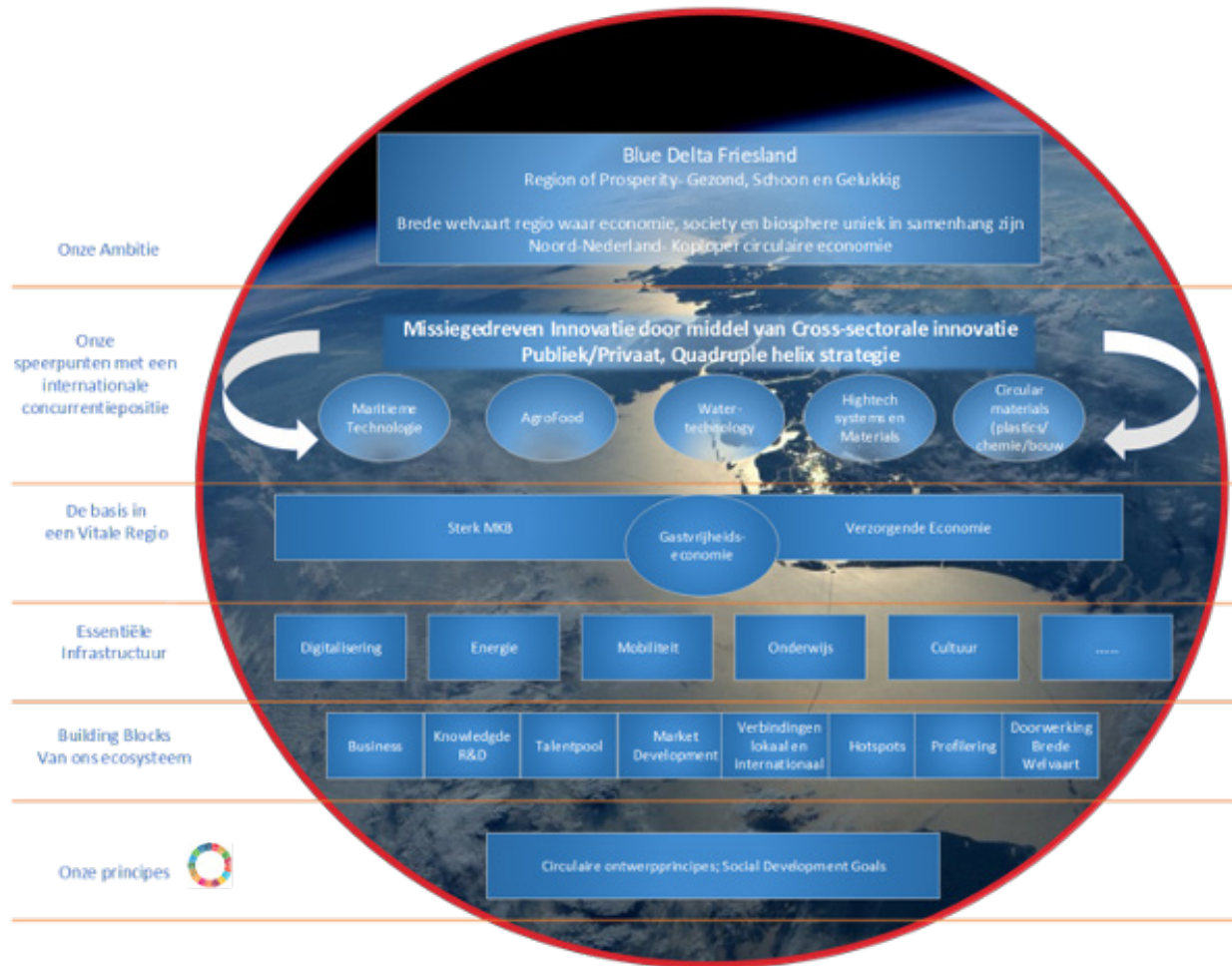
6B. BLIK OP DE TOEKOMST

We zijn in een nieuwe fase van circulaire economie aangekomen; er is veel meer kennis voorhanden; veel meer partijen zijn actief; er zijn veel meer plannen, visies, documenten die als richtlijn kunnen helpen.

We menen dat dit om een nieuwe vorm van organisatie vraagt: waarbij het gehele - Friese en Noord Nederlandse - ecosysteem gemobiliseerd wordt om de grote maatschappelijke vraagstukken duurzaam, met circulaire business modellen uit te werken

Het afgelopen jaar hebben meerdere partijen, waaronder Innovatie Pact Fryslan, de Provincie en VCF het Friese Ecoteem in kaart gebracht, waarin alle sectoren geduid zijn - van internationaal koploperschap, tot vitaal voor de regio.

De ambitie is daarbij een echte Regio van Welvaart en Welzijn te worden - gezond, schoon en gelukkig. Daarbij wordt circulaire economie en SDG's als de ontwerpmethodiek en "de taal" gezien om deze ambitie daadwerkelijk te bereiken. Op weg daarnaar toe, blijft het ook de ambitie om tot de Circulaire Koplopers van Europa in 2025 te behoren.

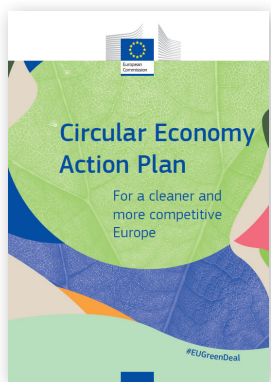
Figuur 13: Blue Delta Friesland

6B. BLIK OP DE TOEKOMST

Circulair Friesland heeft in de loop der jaren een unieke propositie opgebouwd: Vereniging met Impact & Versneller van de Transitie - met een krachtig, quadruple, van 'onderop gedragen' effectief netwerk en een integrale aanpak op het ontwikkelen van een Circulaire Economie.

Deze aanpak kan nog verder gedeeld worden, daadwerkelijk door alle leden en partijen in het ecosysteem als 'taal' opgepakt worden - zodat Friesland zich als Circulaire Regio verder kan profileren.

Daarbij is het essentieel om goed de aansluiting met nationale en Europese ontwikkelingen te houden - Friesland kan zich meer op dit podium profileren en tegelijk ook kennis en best practices vanuit daar terug naar de Regio vertalen.

*Het Circulaire Economie
Actieplan van de Green Deal*

07

MET DANK AAN

DANKWOORD

Aan iedereen die afgelopen jaren Vereniging Circulair Friesland hebben geholpen, hebben meegedacht, ondersteund hebben, lid van zijn geworden, ons van (kritische) feedback hebben voorzien, bij onze bijeenkomsten aanwezig waren, onze nieuwsbrief hebben gelezen, ons hebben opgebeld, over ons hebben geschreven & met ons het gesprek zijn aangegaan.

Door jullie energie, inzet & meedenken is Circulair Friesland geworden wat het is.

MET DAARBIJ SPECIFIEK:

Al onze leden

Ons aanjaagteam

Carla, Anne, Sven, Marlise, Länk, Tobias, Willemien, Irene, Tsjear, Hanneke, Heleentje, Sanne, Bart, Anne, Jan, Evert Jan, Houkje en Ingrid

Ons Bestuur

John, Anja, Alex, Erica en Jelmer
(Rients en Diane - beiden in bestuur 2016-2018)

De Kanselarij

Hans Paul, Klaas Sietze, Robin en Charlie

Provincie Fryslân Provincie Groningen Provincie Drenthe

Gerwin, Tjeerd, Sander en Sander
Pieter Jan
Herman

Fossylvrij Fryslân NICE Metabolic Urgenda

Bouwe en Tsjear
Alex
Gerard, Merlijn, Chandar en Lotje
Marjan en Christiaan

Ondertekening ambitiesdocument circulair inkopen, met v.l.n.r. Houkje Rijpstra (directeur VCF), Sander de Rouwe (gedeputeerde Provincie Fryslân), Caroline de Pee (wethouder Waadhoeke), en Egbert Berenst (Wetterskip Fryslân), Mieke Attema (Rijkswaterstaat Noord).

EPILOOG

**“Alles wat ik sizze kin is
dat leafde net stikken kin”**

**“Alles wat ik kan zeggen is
dat liefde niet stuk kan”**

Uit: 'Sabearelân' (Plant) - Nynke Laverman

Uit: 'Seis Oere Thús - Nynke Laverman

COLOFON

AUTEURS:

Ingrid Zeegers
Chandar van der Zande
Lotje Hogerzeil
Gerard Roemers
Thomas Budie

GRAFISCH ONTWERP:

Sunniva Unneland
Lauren Zemering

PUBLICATIE:

Februari 2021

CREDITS BEELDMATERIAAL:

Nynke Laverman	Your Ancestor - Douwe Dijkstra Seis Oere Thús - Artisan Creatives
Bezoek Stientje	Wij zijn Broodnodig
VCF foto's	IMAZZO & gemaakt door Aanjaagteam
World Food Week Foto's	Marlise Vroom, organisator World Food Week
Vormgeving	Peter Fransz, Brandsz

CREATIVE COMMONS USE:

Dit document is gepubliceerd onder een Creative Commons licentie op naam van Vereniging Circulair Friesland en Metabolic.

Je bent vrij om:

- Het werk te delen — te kopiëren, te verspreiden en door te geven via elk medium of bestandsformaat.
- De licentiegever kan deze toestemming niet intrekken zolang aan de licentievoorwaarden voldaan wordt.

Onder de volgende voorwaarden:

- **Naamsvermelding:** De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een link naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. Je mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met je werk of je gebruik van het werk.
- **Geen Afgeleide Werken:** Je mag het veranderde materiaal niet verspreiden als je het werk hebt geremixt, veranderd, of op het werk hebt voortgebouwd.
- **Commercieel:** Je mag het werk niet gebruiken voor commerciële doeleinden.

Mede mogelijk gemaakt door:

BIJLAGEN

B0. WERKVORMEN VOOR CIRCULAIR SYSTEMISCH ONTWERPEN

AAN DE SLAG ALS AANJAGER VAN DE CIRCULAIRE ECONOMIE

In de aankomende pagina's vind je enkele werkvormen die door de aanjagers van VCF gebruikt zijn om te komen tot hun Transitie-DOE-Agenda's. Deze werkvormen geven inzicht in de oorzaken van negatieve impacts, bieden de mogelijkheid doelen te stellen aan de hand van de 7 pijlers van de circulaire economie, helpen vervolgens kansen en knelpunten identificeren binnen het huidige systeem, interventies te prioriteren en uiteindelijk concreet aan de slag te gaan. Met deze werkvormen alleen kom je er niet. Wanneer je echt wilt weten welke (milieu-)impact je kunt behalen met je projecten zul je ook diepere (data-) analyse moeten uitvoeren. Over deze aanpak is in hoofdstuk 5 meer geschreven. De werkvormen die in dit handboek worden beschreven zijn vrij simpel en makkelijk te gebruiken. Sommige daarvan komen uit het transitie- en systeemdenken. Hierover meer in B1 en B2. Als je hier meer over wilt lezen adviseren we je de volgende literatuur te raadplegen:

- Donella Meadows: Systems Thinking - A Primer
- Jan Rotmans: Omwenteling
- Esther de Haan: Transitie van Sectoren
- Dennis Meadows: The Systems Thinking Playbook
- Peter Senge: [What is Systems Thinking](#)
- Leyla Acaroglu: [Tools for Systems Thinkers - The 6 Fundamental concepts of Systems Thinking](#)

De werkvormen die hierna volgen kun je gebruiken om zelf aan de slag te gaan als aanjager van de circulaire economie.

Werkvormen:

1. Het ijsbergmodel (B3): Identificeer de belangrijkste (onderliggende) oorzaken waar je iets aan wilt veranderen
2. Visie en Ambitie (B4): Oefen doelen te stellen voor een circulaire economie aan de hand van alle zeven pijlers van de circulaire economie
3. De Innovatiematrix (B5): In hoeverre hebben de lopende en geplande projecten impact op alle zeven pijlers van de circulaire economie?

Als aanjager van de circulaire economie leer je denken als een schaker, denk je twee stappen vooruit en bekijk je het hele bord voor bedoelde en onbedoelde gevolgen

4. Kantelpunten identificeren (B6): Welke ontwikkelingen vind je in het systeem waarop moet worden ingespeeld?
5. Kiezen interventies (B7): Welke projecten kun je formuleren om de kantelpunten aan te pakken?
6. Prioriteren interventies (B8): Kies de projecten en maatregelen waar je mee aan de slag wilt en kunt.

7. De rode draad (B9): Maak voor je icoonprojecten een jaarplanning door de Doel - Kantelpunt - Project - Wie - Wanneer tabel in te vullen

Voordat we de werkvormen induiken nemen we je nog even mee in een paar basisprincipes van het transitie- en systeemdenken. Twee belangrijke vormen van denken en doen die van belang zijn voor het aanjagen van de transitie naar een circulaire economie in de regio.

B1. TRANSITIEDENKEN

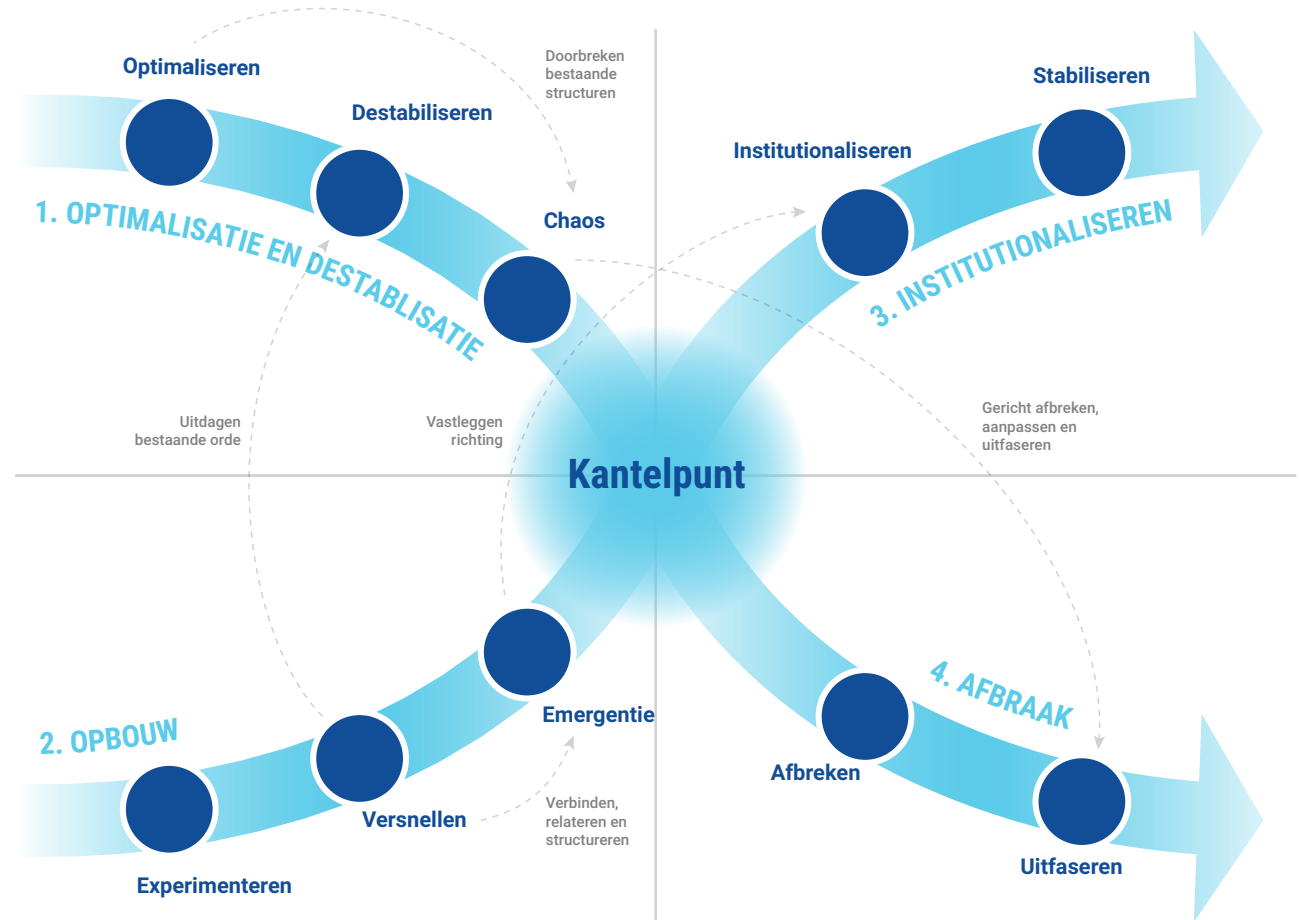
INTRODUCTIE

Problemen met betrekking tot duurzaamheid liggen diep geworteld in onze maatschappij en brede, maatschappelijke veranderingen zijn nodig om ze op te lossen. Transitie-management is een sturingsaanpak die er vanuit gaat dat transities te sturen zijn. Centraal in de aanpak staat het op kleine schaal zoeken naar en leren over oplossingen voor grootschalige problemen. De Vereniging Circulair Friesland vormt een coalitie tussen publieke en private partijen die bij het probleem betrokken zijn, waarmee zij samen plannen kunnen formuleren en middelen ter beschikking kunnen stellen voor projecten die kunnen leiden naar een duurzame toekomst. Om beter te kunnen sturen op de projecten waar tijd in wordt gestoken binnen de VCF is het van belang om een overzicht te krijgen over wat transitie precies inhoudt, zodat er effectief kan worden gekeken waar voor VCF eventuele kansen liggen en wat er in de transitieagenda komt te staan. Om dit te bewerkstelligen gaan we hier kort in op vier verschillende theorieën, die allen bijdragen aan het inzichtelijk maken van transitie- en systeemdenken.

DE DRIFT-CURVE

DRIFT (Dutch Research Institute For Transitions) doet onderzoek naar brede, maatschappelijke veranderingen, ook wel transities genoemd. DRIFT stelt dat systeemtransities bestaan uit een aantal universele stappen (zie figuur 14) en de zogeheten DRIFT-curve kan worden gebruikt om inzicht te geven waar in het proces de transitie (van de algehele transitie naar een circulaire economie, of een sector-specifieke transitie) zich bevindt.

De DRIFT-curve neemt het multi-level model van van Geels als basis. Transities beginnen met een voor-ontwikkelingsfase, waarin het besef groeit dat het huidige systeem niet meer voldoet, nieuwe ideeën ontwikkeld worden en de eerste pioniers experimenteren. In de take-off fase komt er steeds meer maatschappelijke steun voor een verandering en beginnen ontwikkelingen zichzelf te versterken. Daardoor komt de transitie vaak in een versnellingsfase. In deze fase vindt de grote, structurele omslag plaats. In de laatste fase, de stabilisatiefase, komt het systeem weer tot rust in een nieuw evenwicht. De DRIFT-curve.

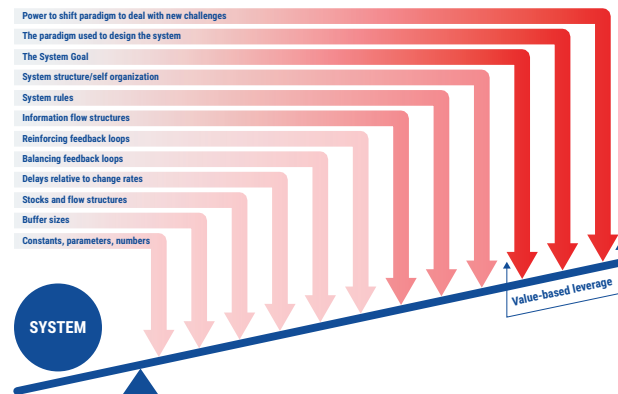
Figuur 14: Transitie fases DRIFT

B2. SYSTEEMDENKEN

Transitiedenken en systeemdenken hebben met elkaar gemeen dat er wordt gekeken naar het gehele systeem en de niche ontwikkelingen, interventies, kantelpunten of hefboompunten waarmee het grotere systeem en de grote structuren kunnen worden veranderd. Systeemdenken maakt onderscheidt tussen kleine projecten die op korte termijn en kleine schaal invloed hebben, en systeemveranderingen waarbij de onderliggende structuren van een systeem worden aangepast. Systeemdenken is net zo goed een manier van kijken als een hele reeks methodieken en werkvormen. Het is een manier van kijken omdat je altijd doorvraagt en op zoek gaat naar de diepere oorzaak van een probleem dat je tegenkomt. Je wilt er je vinger achter krijgen en daar je energie insteken waar je weet dat de uitkomst het meest effectief is. Ook wil je niet alleen maar een tijdelijk probleem oplossen met het risico dat je ergens anders in plaats of tijd een nieuw probleem creëert (burden shifting). Hiernaast noemen we twee werkvormen, er zijn er vele meer, kijk daarvoor nog een keer naar de literatuur die op de vorige pagina wordt aangedragen.

HEFBOOMPUNTEN (LEVERAGE POINTS)

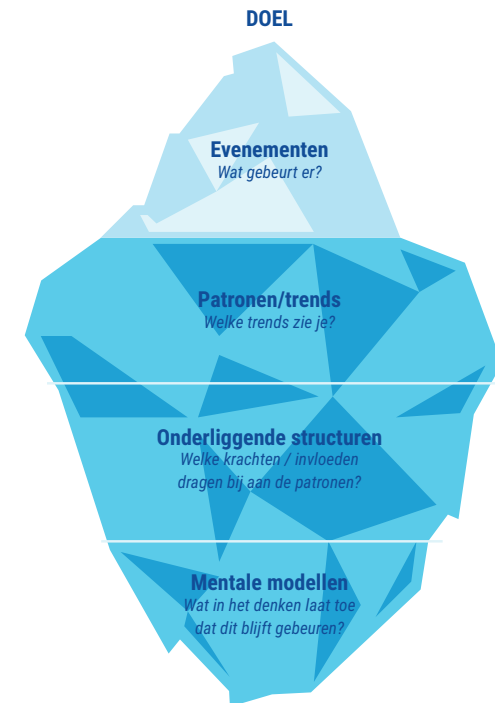
In systeemdenken worden problemen geanalyseerd in de context van het grotere systeem waarin ze zich bevinden. Het biedt hulpmiddelen problemen systematisch te benaderen. Een systeem wordt gedefinieerd als een onderling verbonden reeks elementen die op coherente wijze met elkaar verbonden en georganiseerd is op een manier die in de loop van de tijd een gedragspatroon produceert (Meadows, 2001). Centraal in de theorie van systeemdenken staat een geloof in zogenaamde hefboompunten of in het Engels: leverage points. Dit zijn plaatsen in een complex systeem waar een kleine verschuiving in één ding een grote verandering in alles kan betekenen (Meadows, 1999). In de grafiek hieronder zijn 12 van deze zogenaamde 'leverage points' beschreven. Hoe hoger je op de hefboom komt, hoe groter de impact van de verandering die je realiseert.

Figuur 15: Hefboompunten om het systeem te veranderen

DE IJSBERG

Een ander voorbeeld van een raamwerk binnen systeemdenken is 'de ijsberg'. We weten dat een ijsberg slechts voor 10 procent boven het water ligt, terwijl 90 procent onder water is. Maar die 90 procent is waar de oceaanstromingen op reageren. De ijsberg kan worden opgedeeld in evenementen, patronen, onderliggende structuren en mentale modellen. Het topje van de ijsberg, ook wel evenementen genoemd, gaat over het beschrijven van incidenten. Wanneer we iets verder kijken, zien we dat er vaak patronen ontstaan. De oorzaken van deze patronen zijn de onderliggende structuren in het systeem. Als laatste zijn er mentale modellen: de attitudes, overtuigingen, moraal, verwachtingen en waarden waardoor structuren doorgaan met functioneren zoals ze zijn.

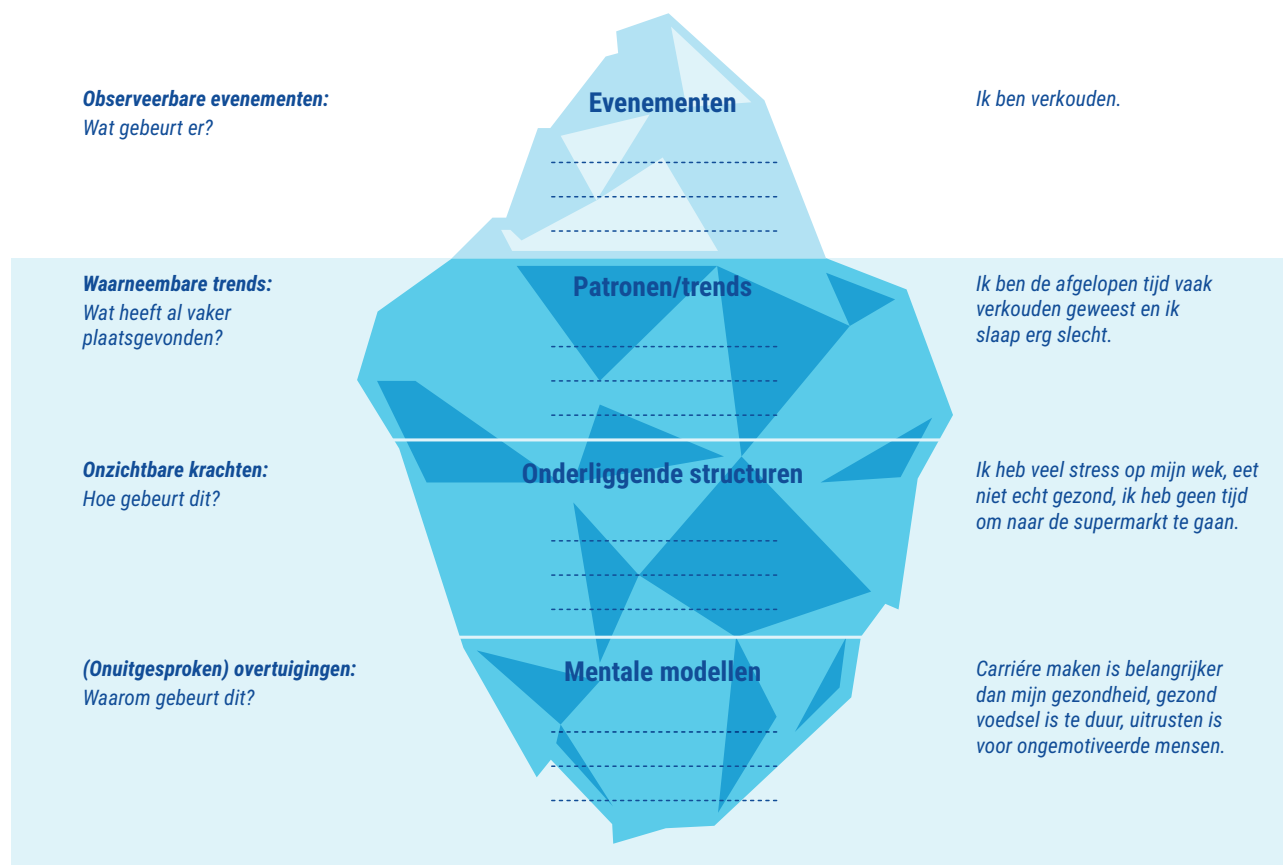
Figuur 16: Het Ijsbergmodel

B3. HET IJSBERGMODEL GEBRUIKEN

Het ijsbergmodel is een ander essentieel onderdeel van de huidige staat analyse. Dit model geeft inzicht in gebeurtenissen, patronen, onderliggende structuren en mentale modellen binnen het huidige economisch systeem.

Stappen

1. Wanneer je inzicht hebt in de grondstofstromen binnen jouw sector (a.d.h.v. de methode beschreven in de tekstbox op pagina 45), ga je onderzoeken waarom grondstofstromen en bijbehorende impacts 'doen wat ze doen'. Gebruik hiervoor het ijsbergmodel.
2. Graaf iedere keer een niveau dieper om de 'echte' oorzaak van de problemen die je tegenkomt te ontdekken. Stel jezelf de vragen:
 - a. Wat zien we gebeuren (gebeurtenissen)?
 - b. Welke trends zijn er over de tijd heen (patronen)?
 - c. Wat heeft deze trends beïnvloed (onderliggende structuren)?
 - d. Wat voor aannames, overtuigingen en waarden associëren mensen met het huidige systeem (mentale modellen)? Wat houdt het systeem in stand?
3. Gebruik de antwoorden op bovenstaande vragen bij het kiezen van je oplossingen en projecten om je circulaire doelen te bereiken.

Figuur 17: Het Ijsbergmodel met voorbeelden

2. VISIE & AMBITIE

Stappen

1. Denk holistisch over jouw sector/thema na:
 - a. Welke materialen worden er gebruikt?
 - b. Wat is de energievraag en hoe wordt die ingevuld?
 - c. Wat is de watervraag en hoe wordt die ingevuld, en hoe heeft mijn sector invloed op de waterkringloop?
 - d. Wat is de invloed van mijn sector op biodiversiteit?
 - e. Hoe draagt mijn sector bij aan cultuur en maatschappij?
 - f. Wat is de invloed van mijn sector op gezondheid en welzijn?
 - g. Hoe creëert mijn sector waarde buiten financiële waarde?
2. Welke doelen wil je realiseren?
3. Beschrijf je doelen per pijler van de circulaire economie.
4. Als je dit hebt beschreven kun je door naar de tabel op de volgende pagina om deze specifiek, meetbaar en tijdgebonden te maken.

B4. VISIE & AMBITIE

	DOELSTELLING	JAARTAL	KPI
	MATERIAAL		
	ENERGIE		
	BIODIVERSITEIT		
	WATER		
	CULTUUR & MAATSCHAPPIJ		
	GEZONDHEID EN WELZIJN		
	ANDERE VORMEN VAN WAARDE		

B4. VISIE & AMBITIE

Hier rechts een voorbeeld van een ingevulde visie & ambitie tabel op alle zeven pijlers van de circulaire economie.

	DOELSTELLING	JAARTAL	KPI
	MATERIAAL We hebben gescheiden kringloop systemen ontwikkelt voor biologische en technische kunststoffen cycli (afbreekbaar en niet-afbreekbaar) w.o.: a) We zamelen 100% van de kunststoffen in – zowel afbreekbaar als niet-afbreekbaar b) We recyclen 100% van de kunststoffen –zowel afbreekbaar als niet-afbreekbaar We ontwerpen maximaal op hergebruik, recycling en toegevoegde waarde in applicaties Gebruik & productie van fossiele kunststoffen wordt geminimaliseerd Gebruik & productie biobased en biodegradable wordt gemaximaliseerd	2023 2023 2023 2025 2025 2025	% Inzameling en/of % verbranding % Recycling vs marktvolume % Recycling Productie en marktvolume (ton) Productie en marktvolume (ton) % vervulling en/of % verbranding
	ENERGIE Benodigde energie voor productie kunststoffen geminimaliseerd De benodigde energie voor het transport, de sortering en recycling van kunststoffen wordt geminimaliseerd en komt volledig uit duurzame bronnen Energieproductie uit kunststoffen heeft de laagste prioriteit – 0% afvalverbranding	2025 2023 2023	Energie reductie DZ Energieproductie Tonnages verbrand
	BIODIVERSITEIT Er komen geen schadelijke micro of macro plastics meer in het milieu – We zijn de schoonste regio van Europa De productie van bioplastics is in evenwicht met het systeem (aanboden toepassing grondstoffen)	2025 2025	% lekkages -
	WATER De Waddenzee is plasticvrij Watergebruik voor kunststofproductie, scheiding en recycling is geminimaliseerd en wordt waar mogelijk zoveel mogelijk hergebruikt We hebben de schoonste, plasticvrije wateren van Europa	2025 2025 2025	% ingezameld, % verbruikt % gerecycled Waterverbruik % lekkages
	CULTUUR & MAATSCHAPPIJ Zowel consumenten, producenten als overheden nemen hun verantwoordelijkheid binnen het systeem - Consumenten zijn verantwoordelijk om bewust geen zwerfafval te veroorzaken en zorg te dragen voor de juiste scheiding aan huis en op werk zoals gevraagd door de gemeenten en afnemers/inzamelaars. - Producenten nemen verantwoordelijkheid binnen de gehele keten en blijven producteigenaar (Extended producer responsibility). - Overheden passen hun afvalbeleid dusdanig aan dat de twee gescheiden kringlopen (technologisch en biologisch) ontstaan en het R8-model wordt gerealiseerd. Voorbeeld: Gemeenten passen afvalbeleid aan waarmee afval van scholen wordt gemarkeerd als huishoudelijk in plaats van bedrijfsafval waardoor de kunststofverpakkingen in dit afval gerecycled worden in plaats van verbrand.	2023 2022 2022 2023	Marktvraag, % lekkages, % inzameling, % recycled content, marktvolume producten/grondstoffen
	GEZONDHEID EN WELZIJN Alle kunststoffen zijn veilig voor mens en dier. Alle bedrijven hebben hun REACH registratie op orde.	2021	% lekkage, schadelijke stoffen gebruik. Aantal bedrijven dossier met uitgevoerde REACH procedure.
	ANDERE VORMEN VAN WAARDE Alle kunststoffen hebben waarde en zijn een nutriënt Er zijn nieuwe banen en werkgelegenheid gecreëerd met het toepassen van circulaire verdienmodellen zoals product-as-a-service	2025	% inzameling en % recycling. Aantal FTE

B5. INNOVATIEMATRIX

Stappen

- 1. Wanneer je weet welke projecten je wilt doen, en met wie, is het waardevol om te weten waar jouw projecten impact op hebben. We gebruiken hiervoor de zeven pijlers van de circulaire economie
- 2. Vul je projecten in in de innovatiematrix en check op welke pijlers ze impact hebben
- 3. Analyseer de matrix: op welke pijlers heb ik de meeste impact, en waar mis ik nog impact? Hoe maak ik deze impact - positief of negatief?
- 4. Gebruik de matrix als basis om projecten aan te passen, nieuwe projecten te formuleren of te schrappen

Initiatieven = Innovatiemotoren VB Circulair Plastic	Circulariteit - kenmerken						
	Samenstelling	Hergebruik	Energie	Biodiversiteit	Samenleving & cultuur	Toegevoegde waarde - 3xP	Systeem veerkracht
Projecten leden							
Kennisontwikeling							
Projecten VCF							

B6. KANTELPUNTEN IDENTIFICEREN

Stappen

1. Als je weet wat je doelen zijn en je hebt inzicht in de belangrijkste onderliggende oorzaken kun je de kantelpunten* gaan aanwijzen
2. Vul bovenaan het doel in waar je aan wilt werken
3. Vul vervolgens in welke wet- en regelgeving in de weg zit, of juist zou kunnen helpen, denk na over het beleid dat zou moeten veranderen
4. Of zet in op nieuwe technologie, of ontwikkel samen met een kennisinstelling nieuwe kennis
5. Creëer een nieuwe markt met circulair inkopen
6. Of werk samen met ketenpartners en laat het succes van nieuwe business cases zien

** Kantelpunten zijn hefboompunten in het systeem waar je het verschil kunt maken als je daar op inzet*

DOELSTELLING:

#	
1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	

B7. KIEZEN INTERVENTIES

Stappen

1. Wanneer je de belangrijkste kantelpunten in kaart hebt kun je interventies gaan kiezen om daar mee aan de slag te gaan volgens de regel: "ieder kantelpunt verdient een project"
2. Zet de interventies in de rechterkolom
3. Bekijk of je wellicht meerdere kantelpunten tegelijk kunt aanpakken in een project, ketensamenwerking, kennisagenda, lobby-traject, etc
4. Dit is de long list met mogelijke projecten die je zou kunnen gaan doen

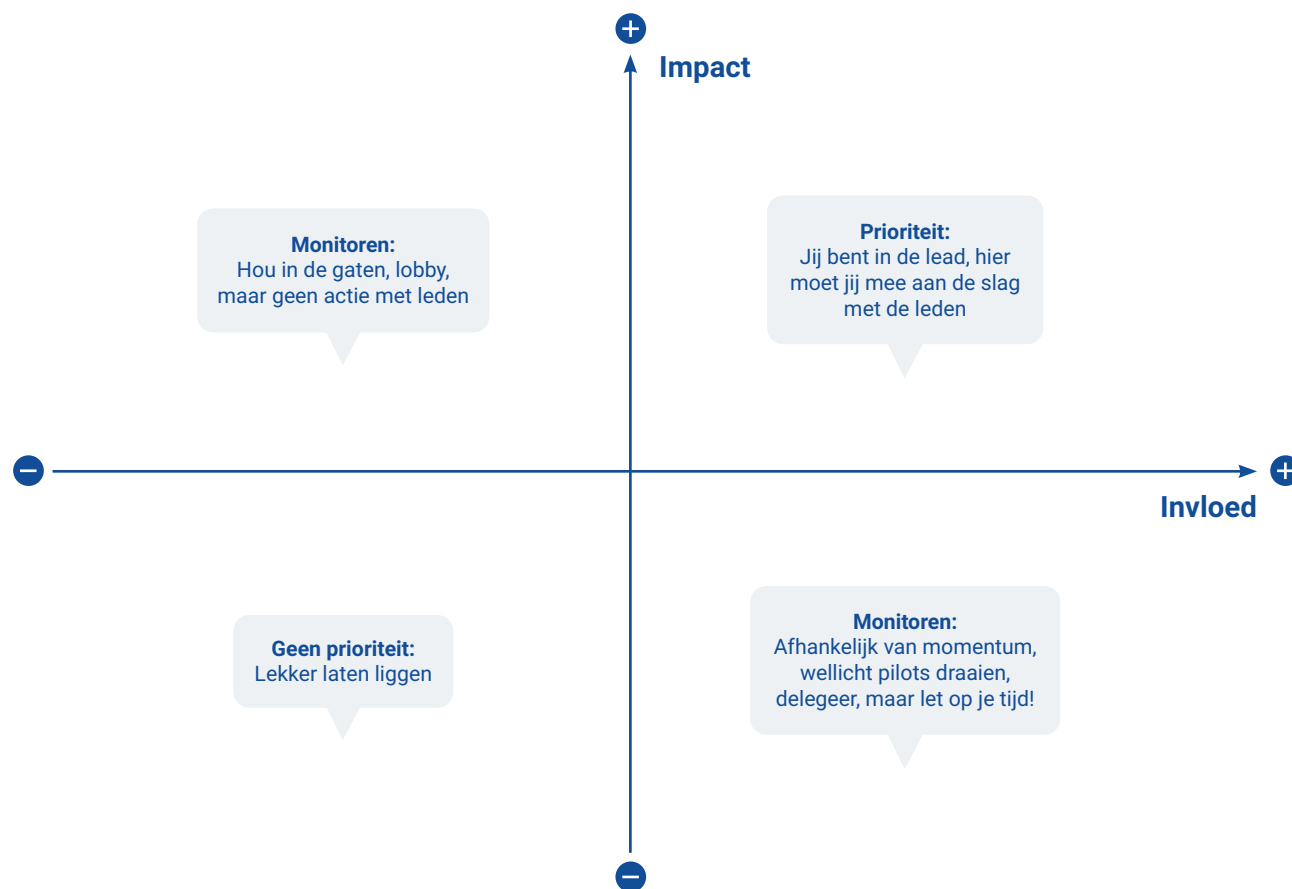
DOELSTELLING:

#	Kantelpunt	Interventie (project, maatregel, lobby, ketensamenwerking, etc)
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		

B8. PRIORITEREN INTERVENTIES FIGUUR 18: DE IMPACT/ INVLOED MATRIX

Stappen

1. Nummer je interventies en ga deze ordenen op basis van de mate van invloed die jij hier op hebt en de impact die je verwacht te kunnen maken met een interventie, project of maatregel
2. Je wilt je interventies gaan prioriteren, je hebt maar beperkte tijd, dus wil je je tijd effectief indelen
3. Geen impact en geen invloed? Linksonder en verder lekker laten
4. Alles dat wel veel impact heeft, maar waar je weinig invloed op hebt gaat linksboven. Houdt dit in de gaten, maar geen actie voor jou of je leden
5. Monitor ook wat weinig impact meebrengt, ook al kun je er veel invloed op uitoefenen. Houdt dit in de gaten en als er een mooie pilot uit voortkomt zorg dat je op de hoogte blijft
6. Alle waar je veel impact mee kunt maken en ook veel invloed op hebt (een project dat je zelf kunt draaien, waar al momentum voor is in de regio, waar je de juiste partners voor kunt vinden) komt rechtsboven, dit zijn de projecten die je gaat oppakken
7. Schrijf een projectplan voor deze projecten, maak een jaarplanning en ga aan de slag met de stakeholders en partners

Figuur 18: De impact/ invloed matrix voor het prioriteren van jouw acties als aanjager van de circulaire economie.

B9. DE RODE DRAAD

Stappen

1. Nu je je doelen weet en een visie hebt, je kantelpunten hebt geïdentificeerd en weet welke projecten hier een impact op gaan maken, kun je aan de slag met je planning
2. Bepaal hiervoor zo concreet als mogelijk wat het project behelst dat je wilt gaan uitvoeren
3. Zoek de juiste partners er bij en beleg de verantwoordelijkheden, zorg voor dat er eigenaarschap wordt genomen over de projecten
4. Bepaal de tijdlijn voor je project(en)
5. Gebruik de tabel hiernaast om dit allemaal netjes op een rijtje te zetten en de rode draad van je transitie in kaart te brengen
6. Op basis hiervan kun je je projectplan gaan maken met fasen, stappen, budgetten en verwachte resultaten

DOELEN	VISIE	KANTELPUNT	PROJECTEN	WIE	WANNEER

